

DÂRÜŞŞAFAKA DERGİSİNİN BİLİM, DÜŞÜNCE VE EĞİTİM HAYATIMIZA KATKILARI

Bilal Yurtoğlu*

Bânîleri yâ Rabb ne büyükmüş... bunca himmet!
Şâkirdleri elbette olur şâkir-i nimet.

İsmâîl Safâ¹

Askerî alanda ortaya çıkarak XVIII. yüzyılın sonunda kurulmaya başlanan askerî mühendislik okullarıyla farklı bir boyut kazanan Osmanlı modernleşme hareketinin ikinci önemli düzenleme alanının eğitim olduğunu söyleyebiliriz. Askerî aandaki reformların nispeten yönünü bulmasıyla birlikte nihayet genel bir sorun olarak görülen halkın cehaletini gidermek amacıyla özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru yöneticiler hatta münevverler bakışlarının sivil eğitim alanına yöneltmişlerdir. Bu konudaki önemli girişimlerden birisi, eğitim işlerini düzenlemek için Mart 1845’de oluşturulan Meclis-i Muvakkat’ın (Geçici Maarif Meclisi) sunmuş olduğu rapor doğrultusunda Temmuz 1846’da Meclis-i Maarif-i Umûmiye adında, eğitim işleriyle doğrudan sorumlu ve eğitimin modernleşmesi için çalışacak sürekli bir meclis kurulması olmuştur. Aynı yıl, 1838’de kurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti, Evkâf Nezâreti’nden ayrılarak Mekâtib-i Umumiye Nezâreti adıyla yeniden düzenlenmiştir. 1857 tarihinde de Maarif Nezâreti tesis edilmiştir. İdari yapılanmaların ardından uygulama alanında çeşitli girişimler başlatılmıştır. İlköğretimde eski tarz eğitimi sürdürmesi önlenemeyen sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâî mektepleri açılmış ve ortaokul seviyesinde eğitim veren bir okul olarak görülebilecek rüşdiyelerin sayısı artmaya başlamıştır. Bu süreçte önemli bir gelişme de 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi’dir. Bu, eğitim kurumlarının Batılılaşması amacıyla resmî devlet politikası olarak hazırlanmış ilk kapsamlı belgedir. Umûmi mekteplerin sıbyan, rüşdiyye, idâdî, sultanî, yüksek mektepler olarak sıralandığı Nizamname doğrultusunda rüşdiyelerin üstünde yer alan ve öğrencileri sultanî ile yüksek mekteplere hazırlayan idâdî mektepler açılmaya başlanmıştır. Bu okulların öğretmen ihtiyacı, 1848’de yeni

* Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi, e-posta: byurtoğlu@kastamonu.edu.tr

¹ İsmail Safâ’nın bu beyti, derginin kapak sayfasındaki başlığı altında yer almakta ve on iki sayı boyunca tekrar etmektedir. Peyami Safâ’nın (1899-1961) babası olan şair İsmail Safâ (1867-1901) Dârüşşafaka’da eğitim görmüştür. İlk manzumeleri yayınlanır yayınlanmaz kendisine ölümüne kadar taşıyacağı “anadan doğma şair” (*şair-i mader-zâd*) sıfatı verilmiş önemli bir edebiyatçıdır. Edebiyat-ı Cedîde şairlerini desteklemiştir. Mustafa Nihat Özen, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1941, s. 59, 271. II. Abdülhamit ile mücadele eden bir kuşağın üyesidir, sürüldüğü Sivas’ta ölmüştür. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2005, s. 447.

tarzda ve medrese dışında öğretmen yetiştiren ilk eğitim kurumu olarak açılan Dârülmualimîn'ce karşılanıyordu. 1858'den itibaren kız rüşdiyelerinin açılmasıyla ortaya çıkan kadın öğretmen ihtiyacını karşılamak için de 1870'de Dârülmualimât kurulmuştur. İbtidâîler, rüşdiyeler ve idâdîler dışında Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi), Vilâyet Sultânîleri gibi başka orta eğitim kurumları da açılmaya başlanmıştır.²

Bu dönemde açılan okullardan birisi de Dârüşşafaka'dır. Okul, Kapalıçarşı ve çevresinde çalışan çırakların eğitilmesi amacıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye tarafından açılmıştır. 30 Mart 1863 tarihinde fermanla kurulan derneğin kurucuları Yusuf Ziya Bey (1826-1882), Ahmed Muhtar Bey (1832-1901), Vidinli Hüseyin Tevfik Bey (1832-1901), Sakızlı Ahmed Esad Paşa (1828-1875) ve Ali Naki Efendi (1836-1923) gibi dönemin bazı önemli asker, bürokrat ve bilginleridir. Okulda derslere, Nisan 1865 tarihinde Beyazıt'taki Valide Mektebi binasında başlanmıştır. Okul, zamanla önemli bir eğitim kurumu haline gelmiştir. 1888'de Cemiyet'in dağılmasıyla hamisini kayben okul, önemli sıkıntılar içine düşmüş ve Maarif Nezareti'ne devredilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyet'i kurulmuş ve dernek ilk iş olarak okulu kuran ancak dağılmış durumda bulunan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'yi yeniden bir araya getirmiştir.³

Mezunlar Cemiyeti'nin faaliyetlerinden birisi de *Dârüşşafaka* adında bir dergi çıkarmak olmuştur.⁴ Bu çalışmada, bir yıl boyunca neşri devam eden *Dârüşşafaka* dergisinin on iki sayısı tanıtılacak ve sadece bilim ve düşünce tarihimiz değil eğitim hatta siyasi tarihimiz bakımından da çok önemli görülen içeriği incelenip değerlendirilecektir.

***Dârüşşafaka* Dergisi**

Dergi yayın hayatına [Rûmî] 1 Haziran 1325 [14 Haziran 1909] tarihinde başlamıştır. Aylık olarak yayınlanan dergi on iki sayı çıkarılmıştır. Son sayısı 1 Mayıs 1326 [14 Mayıs 1910] tarihlidir. Kapakta dergi adı olarak *Dârüşşafaka* ibaresi kullanılmıştır. Dergi, iç sayfalarda yeri geldikçe *Dârüşşafaka Mecmûası* şeklinde anılmıştır. Dergide matematik, fizik, astronomi başta olmak üzere

² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed. E. İhsanoğlu, Cilt 1, İstanbul 1999, s. 297-322.

³ Mehmet İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami, *Dârüşşafaka – Türkiye'de İlk Halk Mektebi* [1. bs. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası 1927; 2 bs. 1948] yay. haz. Mehmet Kanar, *Dârüşşafakalılar Derneği*, İstanbul 2000. Ayrıca bkz. <http://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>

⁴ Dârüşşafaka Mezunların Cemiyeti'nden önce Dârüşşafaka'nın kurucusu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye de bir dergi çıkarmıştır. Bkz; Feza Gunergün, "Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebâhis-i İlmiye (1867-1869)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/2, 2007, s. 1-42.

çeşitli bilim dallarına ilişkin bilgiler, bu alanlara dair problemler, çözümleri ve eğitim-öğretim yöntemleri hakkındaki görüşlere yer verilmektedir. Bu durum dergi kapağında “*ulûm ve fînûn ve tatbîkâtı ile usûl-i tedrisden bâhis olmak üzere Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti tarafından ayda bir defa neşr olunur mecmûa-i fenniyyedir*” şeklinde belirtilmektedir. Derginin kurucusu ve yöneticisi (*müdürlük ve müessisi*) telgraf mühendisi Ferîd’dir. Başyazarı, Dârülfünûn Riyâziyât-ı Âliye muallimlerinden Mehmed İzzet’tir. Derginin beş kişilik daimi yazı kurulu üyeleri (*heyet-i tahrîriye-i dâime*) Sâlih Zekî, Mehmed Emîn, Mehmed İzzet, Ferîd ve Hasan olarak gösterilmektedir. Yazı kurulu hiç değişmemiş, ilk sayıdan son sayıya kadar aynı kişilerden ibaret kalmıştır. Basım ve yayım işleri Dârüşşafaka kütüphane müdürü Hüseyin Hüsnî tarafından yürütülen derginin dağıtım yeri (*mahal-i tevzî*) “*Dârüşşafaka Kitâbhânesi Bâbiâlî Câddesi’nde numero 40*” şeklinde belirtilmiştir. Kapak sayfalarının en altındaki “*Kostantiniye 1327 Matbaa-i Ebuzziyâ*” ibareleri derginin tüm sayılarının Ebuzziya Matbaası’nda basıldığını göstermektedir. Buradaki Hicrî yıl, dokuzuncu sayıdan itibaren 1328 olarak kaydedilmiştir.

Dergi, yüz paradan satılmıştır. İstanbul ve taşra için yıllık abonelik ücreti posta masraflarıyla birlikte otuz kuruş olarak belirlenmiştir. Derginin her sayısı yaklaşık elli sayfa, on iki sayısı toplam beş yüz yetmiş altı sayfadır. İkinci sayıdan itibaren her sayının sonuna “*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka*” başlığıyla derginin bütününden ayrı olarak kendi içinde sayfa numarası verilen müstakil bir bölüm eklenmiştir. Tümü seksen dokuz sayfa tutan bu bölüm, hem Cemiyet-i tedrisiye-i İslâmiye’nin hem de Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti’nin dernek kurullarının o sene içinde yaptıkları toplantılar, genel kurullar, aldıkları kararlar, üyelik aidatları, resmi makamlarla yapılan yazışmalar, alınan cevapların suretleri, okul ve dernek yönetmelikleri, okul mezunların göreve başladıkları resmi daireler, okulun öğretmen kadrosu, öğrencilerin okula kabul edilme şartları, öğrenci talimatları, yeni açılan çırak mektebi, yeni taşınan idari bina, Japonyalı muhtedî Ömer Yama Oka Efendi’nin okulu ziyareti gibi tüm gelişmelerin duyurulduğu bir bülten olarak görülebilir. Sekizinci sayıyla birlikte derginin sonuna, öğrencilerden cevapları istenilen sorular için, cevapları yazacakları kâğıt görevi gören boş sayfalar bile eklenmiştir.

Her sayı “İhtâr” başlıklı ilan, duyuru veya reklam için kullanılan bir sayfayla sona ermektedir. Bu bölümde, dergiyle ilgili görüş, öneriler, amaca uygun makale gönderilmesi, reklam çağrısı, dergideki basım hataları, özel ders ilanı, aralarında Mehmed İzzet Bey’in yazdıkları da olmak üzere kitap reklamları gibi duyurularda yer verilmiştir.

Derginin Amacı ve İçeriği

Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti, *Dârüşşafaka* dergisini her sene çoğalan okul mezunları arasındaki bağlılığı kuvvetlendirmek, onların nasıl bilgili kişiler olduklarını ve yazdıkları eserleri başkalarını göstermek dolayısıyla adlarını, hukuklarını ve onurlarını savunmak amacıyla yayımlamıştır. Derginin, siyasetler ve şahsiyetlerle ilgilenmeyeceği ve hiç kimsenin kişisel fikir ve emellerine hizmet edilmeyeceği yazı kurulu (*heyet-i tahrîriye*) tarafından özellikle vurgulamaktadır. Gönderilecek bilimsel makalelerden, derginin ilkelerine ve genelin yararına (*menâfi-i âmmе*) uygun olanların yayınlanacağı duyurulmaktadır. Mezunlar Derneği, bir bilimsel topluluk (*cemiyet-i ilmiye*) olduğundan tüzüğü gereği derginin sayfalarında bilimsel (*ulûm ve fûnûn*), toplumsal (*ictimâiyât*), teknolojik (*sanâyi-i nefîse*) olaylar ve konularla ilgili bilgilerin yer alacağı belirtilmektedir. Dergi, güncel bilimsel gelişmelerden (*terakkiyât-ı hâzıra-i fenniye*) herkesi haberdar etmenin yanı sıra ülkedeki okulların eğitim öğretim sistemine (*tarz-ı tedrisât*) ilişkin yazılar yayımlayacağı da ifade etmektedir.⁵

Dergi, bilimsel amaçlarına çok önem vermekte ve iyice anlaşılması için sonraki sayıların birinde bu amaçları çok açık biçimde dile getirmektedir. Buna göre, matematik ve doğa bilimlerini (*ulûm-ı riyâziyât ve tabîiye*) herkesin anlayacağı düzeye indirerek konuyla ilgili olmayan kişilerin de bu bilimlerden haberdar edilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için dergide, serbest bir bilimsel (*fennî*) dil kullanılacak ve bu bilimlerdeki tanımlar ve terimler gerektiği ölçüde açıklanacaktır. Öte yandan bu bilimlerin son dönemde büyük ilerlemeler göstermiştir. Bu durum daha önce bu konuda eğitim almış kişilerin bilgilerini yetersiz kaldığını göstermiştir. Nitekim cebir ve geometri bilgilerinin yetersizliğinden endişe eden birçok mühendis vardır. Dergiyle yeni bilimsel gelişmeler duyurularak hem sözü edilen eksiklikler giderilecek hem de ülkede bu bilimlerin ilerlemesi sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan dergide yer alan konular, matematik ve doğa bilimlerini az çok öğrenmiş kişilerin, öğretmenlerin, öğrencilerin ve bu bilgileri sanayi ve ticarete uygulamak isteyen kişilerin yararlanacağı şekilde düzenlenecektir.⁶

Yazı kurulunun onikinci sayıdaki “Arz-ı Maksad” başlıklı açıklamasında söz konusu sayının, derginin o yayın dönemindeki (*sâl-i intişâr*) son nüshası olduğu ve bir sonraki sayının gelecek yayın döneminin ilk nüshası olacağı ifade edilmektedir. Gelecek sayıdan itibaren derginin idâdî muallimleriyle idâdî ve âliye mektep öğrencilerinin daha fazla yararlanacağı şekilde düzenleneceği belirtilmektedir. Bu amaçla dergide, okuyucuları, matematik ve doğa

⁵ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 9.

⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Kânûnîsânî 1325, Sayı 8, s. 337-339.

bilimlerinin felsefî yönleri ve pozitif bilimlere (*ulûm-ı müsbete*) dayanan sosyolojik araştırmalar hakkında bilgilendiren makaleler yayınlanacaktır. Ayrıca öğrencilerin matematik ve doğa bilimlerine ilişkin kuramsal bilgilerini (*tahsîlât-ı nazariyelerini*) sağlamlaştırmak için çeşitli problemlere (*tatbîkât*) yer vermeye devam edilecektir. Yazı kurulu, tek isteklerinin ülke gençlerine (*evlâd-ı vatan*) hizmet etmek olduğunu belirtip bunun için gereken titizliğin gösterileceğini ifade ettikten sonra derginin asla kişisel çıkarlara (*şahsiyât*) alet olmayacağını vurgulamaktadır. Gelecek yayın yılından itibaren her sayıda “*meşâhîr-i erbâb-ı fenden*” Salih Zeki’nin mutlaka ya bir makalesinin veya bir konferansının yer alacağı duyurulmaktadır.⁷ Bununla beraber derginin gelecek yayın yılı (*sâl-ı intişâr*) olamamış, dergi Haziran 1909-Mayıs 1910 tarihleri arasında yayınlanan on iki sayıdan ibaret kalmıştır.⁸

Dergideki yazıların bir kısmı öğrencilere yönelik matematik ve fen bilimlerine ait örnek sorular, problemler ve cevaplarıyla, bir bölümü Dârüşşafaka tarihiyle, önemli bir kısmı ise bilim, felsefe ve eğitim konularıyla ilgilidir. Burada birincisi “matematik ve fen bilimleri uygulamaları”, ikincisi “tarihçe” üçüncüsü de “bilim, felsefe ve eğitim yazıları” olmak üzere üç başlık altında topladığımız bu içeriği sırasıyla ele alarak tanıtırız.

Matematik ve Fen Bilimleri Uygulamaları

Okuyucuya “Tatbîkât-ı Riyâziye ve Tabîiye” başlığı ile sunulan bu tür yazılar derginin sekizinci sayısından itibaren yayınlanmaya başlanmış ve onikinci sayıya kadar devam etmiştir. Sekizinci sayıdaki bölümün sonunda Mehmed İzzet ve Hârûn er-Reşîd beylerin adı geçmektedir. Diğer sayılardaki bölüm sonlarında her hangi bir ibare yoktur. Ancak kapak sayfalarındaki mündericât tablosunda bu bölümlerin derginin yazı kurulunca hazırlandığı belirtilmektedir.

Sekizinci sayıdaki kısmın hemen başında böyle bir uygulamaya neden gerek görüldüğü anlatılırken söylenenler, dergiyi çıkaranlar, dolayısıyla Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti’nin bilim anlayışını sergileyen önemli ifadeler içermektedir. Bu açıklamalarda dergi sorumlularının, matematiksel ve doğa bilimleri ilişkisini, modern bilimin ruhuna uygun biçimde kavradıkları açıkça gözlenirken diğer yandan da ülkedeki bilim ve eğitim anlayışının henüz bu seviyeye gelmediği yönündeki şikâyetleri dikkati çekmektedir. Bu açıklamalara göre, matematiksel bilimler (*ulûm-ı riyâziye*) doğada rastlanan olayların kanunları arasındaki ilişkileri genişletip genelleştirir. Böylece doğa güçlerinden (*kuvâ-yı tabîiye*) olabildiğince yararlanmanın mükemmel bir aracı olurlar.

⁷ Dârüşşafaka, 1 Mayıs 1326, Sayı 12, s. 529-530.

⁸ Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İstanbul 1986, s. 82. Biz bu çalışmada derginin Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonundaki nüshalarını kullandık.

Doğadan deneyle (*tecrübe*) elde edilen bilgilere (*hakâyık-ı tabîiye*) matematik gibi hassas bir araç (*âlet-i dakik*) uygulanınca doğadan elde edilecek yararlar da sayısız hale gelir. Oysa ülkemizde apaçık olan bu hakikate uygun davranılmadığı görülmektedir. Fen bilimleri öğretmenleri, okuttukları teoriler ve kanunları hiçbir zaman matematikle ilişkilendirerek anlatmaya çalışmamakta ve bunları problemlere (*mesâil*) uygulama gereğini hiç dikkate almamaktadırlar. Hâlbuki iyice bilinmelidir ki bu tarz öğretimin (*tedrîs*) hükmü su üzerine yazı yazmak (*nakş-ı ber-âb*) kabîlindedir. Öte yandan matematik öğretmenleri de aynı şekilde davranmakta, öğrenciye sadece kendi kafalarında kalan, doğada görüp durduğumuz olayları inceleyen fizik ve kimya bilimleri ile ilgisi olmayan problemler sormaktadırlar. Bu şekildeki eğitim-öğretimle fen bilimleri öğretmenleri, öğrencilerine doğa kanunlarını hakkıyla kavratıp öğretememektedirler. Buna karşın matematik öğretmenleri de matematiğe karşı bir arzu ve istek uyandıramadıklarından, öğrencilerin bu konudaki yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirememektedirler. Böylece öğrencinin fen bilimleri ve matematikteki kazanımları sınırlı kalmaktadır. İşte bu nedenle *Dârüşşafaka* dergisi ülkemiz okullarına devam eden gençlerin düşüncelerini bilimle aydınlatmak (*nûr-ı fenn ile tenvîr*) ve sınırlı bir program içinde öğretilen fen bilimleri ve matematik bilgilerini genişletmek için böyle özel bir bölüm ayırmayı uygun görmüştür.

Dergide aritmetik, geometri, trigonometri, cebir gibi matematiğin çeşitli dallarıyla fizik ve kimyaya ilişkin pek çok soru sorulmakta ve bunların cevapları okuyuculardan istenmektedir. Matematik sorularına oranla fizik ve kimya soruları oldukça az sayıdadır. Zaman zaman, rüşdiye öğrencilerinin seviyesine uygun sorular da sorulmaktadır. Okuyucuların soruları cevaplayıp göndermeleri için dergi arkasına boş bir sayfa eklenmiştir. Cevapların on beş gün içinde başyazara gönderilmesi istenmektedir. Gönderilen cevaplar incelenmekte ve cevaplanamadığı görülen problemlerin çözümleri dergide gösterilmektedir. Ayrıca beğenilen çözümler kişi adı belirtilerek yayınlanmaktadır. Problemlerin çoğunu çözmeye başaran kişilerin adları eğer öğrenci iseler okulları ve okul numaralarıyla birlikte dergide ilan edilip bu kişilere gayretlerinden ötürü teşekkür edilmektedir. Bu teşekkür yazıları incelendiğinde, başta *Dârüşşafaka* olmak üzere, Mercan İdâdîsi, Kabataş İdâdîsi gibi pek çok farklı okul öğrencisinin yanı sıra Mekteb-i Hukûk öğrencilerinin hatta "*Dârümuallimîn'den mezûn Varna Rüşdiyesi muaalimi Fahreddin*" örneğinde olduğu gibi birçok öğretmenin de dergiyi takip ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Dergi, öğrencilerin matematik ve fen bilimlerine ilgisini çekmek için, soruların tümünü doğru cevaplayan bazı öğrencileri ödüllendirmiştir. Duyurularda iki öğrenciye coğrafya atlası, bir öğrenciye kol saati, bir öğrenciye derginin bir yıllık aboneliği, birkaç öğrenci de kitap hediye edildiği

bildirilmektedir. Hediye edilen kitapların “*edîb-i âzâm*” denilen Namık Kemal’in eserleri olması dikkati çekmektedir.⁹

Derginin dokuzuncu sayısında, ayrı bir makale görünümü taşımakla beraber burada belirtilen öğrencilere yönelik alıştırmaları kategorisine sokulabilecek müstakil bir yazıya rastlanmaktadır. Mühendis Mustafa Salim imzalı yazı, kapak sayfasında “Bir Mesele-i Hendesiye” başlığı ile sunulmakta iç sayfada ise “İlm-i Hendeseden” başlığı ile verilmektedir. Yazı adından da anlaşılacağı üzere “*bir müsellesin adlânın muntasıf noktalarıyla irtifâlarının mevkileri ve irtifâlarının tekatu noktasının müselles reslerine olan budlarının muntasıf noktaları bir muhît üzerinde vakıdır*”¹⁰ şeklindeki bir geometri sorusu (*mesele*) ve çizimli cevabından ibarettir.¹¹

Tarihçe

Derginin birinci sayısının büyük kısmı, Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti’nin kuruluşu, bu derneğin Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’yi tekrar canlandırması, Dârüşşafaka okulunun bakanlıktan geri alınarak yeniden Cemiyet-i Tedrisiye’ye kazandırılması, Cemiyet’in ve okulun nasıl bu duruma düştüğü gibi olaylara, kısacası Dârüşşafakanın kuruluşundan 1909 yılına kadar olan tarihine ayrılmıştır. Öte yandan burada sadece bir kurumun ortaya çıkmasına yol açan olayların sayılıp dökülmesiyle yetinilmemekte Dârüşşafaka’yı kuranların ve okulun yetiştirdiği ilk kuşağın zihniyetleri, beklentileri, duyguları ve coşkularıyla bütün bir ruh halleri bizzat bu süreçte yer alan kişiler tarafından çok canlı ve samimi bir şekilde anlatılmaktadır.

Dergide Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti’nin kuruluş tarihi 8 Ağustos 1324 [21 Ağustos 1908] Cuma günü olarak verilmektedir. Mezunlar Cemiyeti üyelerinin ilk ve en önemli işi, kendilerini yetiştiren ve II. Abdülhamid döneminde kurucusu ve sahibi Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye’nin elinden alınarak eğitim bakanlığına devredildiği için zamanla yok olmanın eşiğine getirilen Dârüşşafaka okulunu, tekrar eski günlerine döndürmeye çalışmak olmuştur. Bu devir işleminin nedeni söz konusu dönemde her tür cemiyet faaliyetinin yasaklanmasıdır. Bu baskı ve yasaklamalar zamanla üyelerinin cemiyet toplantılarına katılamamasına ve sonunda cemiyetin dağılmasına yol açtığından ortaya çıkan ilgisizlik hamilerini kaybeden Dârüşşafaka’nın okul olarak özelliklerini yitirmesi ve sonunda eğitim bakanlığına devredilmesiyle

⁹ *Dârüşşafaka*, Kânûnîsânî 1325, Sayı 8, s. 363-368; 1 Şubat 1325, Sayı 9, s. 420-432; 1 Mart 1326, Sayı 10, s. 466-480; 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 514-528; 1 Mayıs 1326, Sayı 12, s. 564-575.

¹⁰ Bu ifade “Bir üçgenin kenarlarının orta noktaları, yüksekliklerinin ayakları ve yüksekliklerin kesişme noktasının üçgenin köşelerine olan uzaklıklarının orta noktaları, bir çember üzerinde bulunur.” şeklinde Türkçeleştirilebilir. İfadede yer alan çember, Dokuz Nokta Çemberi olarak bilinir (Hakemin notu).

¹¹ *Dârüşşafaka*, 1 Şubat 1325, Sayı 9, s. 400-403.

sonuçlanmıştır. İşte Mezunlar Cemiyeti, okulun düştüğü bu durumdan kurtarılmasının çaresini, asıl sahibi olan Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmiye'nin yeniden canlandırılmasında ve okula tekrar sahip olmasında görmüştür. Bu amaçla yapılan çağrıya kulak veren hayatta kalan son üyelerin 12 Kânûnisânî 1324'de [25 Ocak 1909] *Dârüşşafaka*'da toplanmasıyla Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmiye topluluğu yeniden kurulmuş ve çeşitli girişimlerin ardından okulu uhdesine alarak tekrar faaliyetlerine başlamıştır.

Öte yandan Mezunlar Cemiyeti, hem çalışmaların yürütüleceği hem de mezunlarının bir araya gelip toplanabileceği bir merkez olması için 15 Mart 1325'te [28 Mart 1909] bir kulüp kurmuştur. Cemiyet, bu kulübün zamanla *Dârüşşafaka*'ya benzer şekilde, her türlü ihtiyacı karşılayan bir toplumsal merkeze dönüştürme ümidini de taşımaktaydı. Kulüp binası olarak, Yeni Posta ve Telgraf Nezâreti binasının arkasındaki Reji Han'daki küçük bir daire tutulmuştur. Cemiyet ayrıca, *Dârüşşafaka Mecmûası* adlı derginin yayınına başlamıştır. Dergi sayesinde hem okulun adı, başarıları duyulacak, *Dârüşşafakalılar* birbirlerine daha çok sahip çıkacaklar hem de toplumun bilgilendirilmesine katkı sağlanmış olacaktır.¹²

Dârüşşafaka dergisinde nakledilenlere bakılırsa 10 Temmuz 1324'deki [23 Temmuz 1908] II. Meşrutiyet'in ilanı ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi *Dârüşşafakalılar* tarafından da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Nitekim Mezûnîn Cemiyeti de bu olaydan hemen sonra kurulmuş ve *Dârüşşafaka Mektebi*'nde ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Hatta 8 Ağustos 1324'teki [21 Ağustos 1908] bu ilk toplantıdaki konuşmalar dönemin *Tanîn*, *Yeni Gâzete*, *Servet-i Fünûn*, *Metîn* ve *Millet* gibi gazetelerinde yayınlanmıştır. Toplantı öncesinde ve sırasında yaşananlar dergideki yazılarda tasvir edilmektedir. Bu tasvirlerdeki dikkat çekici yönlerden birisi topluluk üyelerinin II. Abdülhamid döneminden büyük bir nefretle söz ediyor olmalarıdır. Zira onlara göre, otuz altı yıl önce kurulan ve *mâder-i manevimiz*" olarak niteledikleri *Dârüşşafaka*, "*otuz seneden beri devâm eden devr-i istibdâd ve idâre-i keyfiyenin*" olumsuz etkileri nedeniyle ellerinden alınarak yavaş yavaş yok olma derecesine getirilmiştir. Ancak bugün "*saâdet-i hürriyete nâil olunmuştur*" ve mezunları da hemen "*menba-ı feyzleri*" olan okullarının "*ıslâh ve ihyâsına*" koşmuşlardır.¹³

Dergide Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmiye'nin 12 Kânûnisânî 1324 tarihindeki yeniden kuruluş toplantısı da ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Burada verilen bilgilerden, dönemin birçok önemli siyasetçi, asker, bürokrat ve bilgininin Cemiyet'in üyesi olduğu görülmektedir. Toplantıda yapılan konuşmalara bakılırsa bu kişilerin bir araya gelmelerinin tek nedeni, Osmanlı

¹² *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 3-9.

¹³ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 10-14

ülkesinin ve Müslüman dünyasının bilgilik ve geri kalmışlığının çarelerin arayıp bulmaktır. Çünkü Müslümanlar, Batılılar bir yana, kendi ülkelerinde yaşayan Müslüman olmayan Kıptî, Mecusî ve Hıristiyan tebarlarının bile gerisinde kalmışlardır. Yapılan çeşitli ıslahat girişimlerinin bu konuda hiçbir yararı olmamıştır. Cemiyet bu durumu ortadan kaldırmanın tek çaresinin, İslam coğrafyasındaki toplumların ana özelliği durumuna gelmiş genel bilgisizliği gidermek ve Müslümanlar arasında bilgiyi yaymak (*tamîm-i maârif*) olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle yapılacak şeylerin başında Dârüşşafaka'yı tekrar koruması altına almak ve bununla da kalmayarak Osmanlı ülkesinin her yanına Cemiyet'in ve okulun şubelerini açmak gelmektedir. Sadece erkekler için değil kızlar için de açılması gereken bu okullarda, civar köylerden alınacak yetim çocukları, köylerinde talim ettirecek kadar eğitmelidir. Üyelerinin dergide aktarılan konuşmalarında geçen "*meccânen neşr u tamîm-i maârif*", "*ulûm ve fûnûn-ı mütenevvia*", "*fûnûn ve maârif*", "*tahsil-i fûnûn ve maârif*", "*neşr-i maârif*", "*ulûm-ı garbiye ile iştigâli tevsi*" gibi ifadelerle bakıldığında, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin daha kuruluşundan itibaren ülkenin, devletin ve toplumun selametini nesilleri bilimsel bilgiyle eğitmekte gören bir anlayışa sahip modern zihniyette kişilerden oluştuğunu anlaşılmaktadır.¹⁴

Derginin ilk sayısında, yine Dârüşşafaka mezunlarından olan Mehmed İzzet'in, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ile okulun tarihçesini nispeten ayrıntılı bir şekilde anlattığı metne yer verilmiştir. Bu yazıda cemiyet, cemiyetin kurucuları, Dârüşşafaka okulunun kuruluşu ve okulun II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki tarihi hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden bazılarını aktarmak gerekirse Cemiyet 1281 [1865]¹⁵ yılında Sultan Abdulazîz devri sonlarında o zaman Bâb-ı Seraskerî Rûznâmecisi Yusûf Bey öncülüğünde ve gözetiminde kurulmuştur. II. Abdülhamid döneminde hükümetin dernek toplantılarını hoş görmeme politikasına bağlı olarak ortaya çıkan ajanlık ve muhbircilik hastalığı nedeniyle varlığını koruyamayan Cemiyet, amaçları çerçevesinde sadece Dârüşşafaka'yı kurmayı başarabilmiştir. Dârüşşafaka'nın kuruluş nizamnamesinin onay tarihi 27 Teşrînievvel 1287'dir [8 Kasım 1871].

Mehmed İzzet Bey'in anlatımına göre, 5 Kânûnisânî 1307 [17 Ocak 1892] tarihinde okul açısından çok önemli bir gelişme olmuştur. Zira bu tarihte Dârüşşafaka, eski sadrazam Cevâd Paşa'nın girişimleriyle Vergi (*Rusûmât*), Telgraf ve Posta dairelerinin mahreci bir mektep şekline sokulmuştur. Yani padişah buyruğu gereği artık okul mezunları bu dairelerde dört yüz kuruş maaşla işe başlayacaklardır. Mehmed İzzet, girişimleriyle okul öğrencilerine bu

¹⁴ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 14-20.

¹⁵ Mehmed İzzet burada Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin başlangıcını kuruluş onayının alındığı 30 Mart 1863 tarihli fermanla değil Bayezit'deki Valide Mektebi binasında ders verilmeye başlandığı 1281 [1865] tarihiyle başlatmış olmaktadır.

imkânı yaratan Cevâd Paşa için “Saîd Paşa gibi Cemiyet ve Dârüşşafaka tarihine adını altın harflerle yazdıracak unutulmaz hizmetleri olmuştur” demektedir.

Mehmed İzzet Dârüşşafaka'nın müstakil yönetim statüsünden çıkarılıp resmi okula dönüştürülmesine yol açan gelişmeleri çöküş sebepleri (*esbâb-ı tedennî*) olarak adlandırarak şöyle açıklamaktadır. Başlangıçta eğitim ve öğretim Cemiyet tarafından nispeten sınırlı bir düzeyde yürütülürken bu ihtiyacın giderilmesi için bazı üyelerin girişimleriyle mülkiye, askeriye ve ilmiyeye mensup kişilerden bir öğretim heyeti oluşturulmuştur. Ancak sınıf ve ders sayılarının artması uzman öğretmenlerin alınması gerektirmiştir. Bununla birlikte genel ve zorunlu giderleri bile karşılayacak imkânlar olmadığından maaşları ödenemeyecek olan bu öğretmenler temin edilememiştir. Bu konuda mezunların çabaları da yeterli olmadığından özellikle ilkokul sınıflarında dersler layıkıyla yapılamamaya başlanmıştır. Okul mevkiinin merkezden çok uzakta olması ve geliş gidişlerin yarım gün alması meccanen ders vereceklerden de yararlanılamamasına yol açmıştır. Eğitim-öğretim düzeni (*intizâm-ı tahsîl*) sağlanamamışken üstüne bir de okul kapasitesinin üst sınırı dört yüz öğrenci iken bu sayının iltimas nedeniyle yedi yüze çıkarılmasıyla ortaya çıkan beslenme ve sağlık gibi sorunlar, şartları daha da zorlaştırmıştır. Öğrenciler artık her gün şikâyete başlamıştır. Sonunda bazı garazkâr yönlendirmelerle okulun beş sınıfından öğrencilerin oluşturduğu topluluk Ferîd Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 3 Teşrînievvel 1319 [16 Ekim 1903] Cumartesi günü Babiâli'den Beşiktaş'a gelerek bir gösteri yapmıştır. O zaman bir ihtilal gibi değerlendirilen bu gösteri nedeniyle Dârüşşafaka müdürü Ferîk Hüseyin Paşa, Diyarbakır'a gönderilmiştir. Okul da yönetmeliğindeki özel okul (*idâre-i husûsiye*) statüsüne son verilerek resmi okullar gibi yönetilmek üzere bir buyruk ile Maârif Nezâreti'ne bağlanmıştır.

Dârüşşafaka'da eğitimin nasıl başladığı ve mezunların durumu hakkında da bilgi veren Mehmed İzzet'in anlattığına göre, okula ilk kaydedilen öğrenci sayısı elli dördttür. Bunların okuma yazma, ilmihâl ve sülûs bilen yirmi beşi ikinci sınıfa aktarılırken hiçbir şey bilmeyen diğerleri birinci sınıfı oluşturmuşlardır. Derslere, bu iki sınıf ile 16 Haziran 1290 [28 Haziran 1874] Cumartesi günü başlanmıştır. İlk okutulan ders genel kültür (*malûmât-ı nâfia*) olmuştur. 1294-95 [1878-79] yılında Osmanlı-Rus savaşı ve diğer nedenlerden ötürü dersler yapılamamıştır.

Dârüşşafaka ilk mezunlarını 15 Temmuz 1297'de [27 Temmuz 1881] vermiştir. 1297'den 1324 [1881-1908] yılı sonuna kadar toplam 429 mezun verilmiştir. Bu süre içinde senede ortalama 16 öğrenci mezun edilmiş olmaktadır. En az mezun, beş kişi ile 1297'de [1881] en çok mezun ise 31 kişi ile 1324 [1908] tarihinde verilmiştir.

İlk mezunlar, Posta ve Telgraf Nezâreti kalemine memur olmuşlardır. Birisi ikinci dönem mezunlarından olmak üzere toplam dört kişi 1299 [1883] yılı Eylül ayında eğitimlerini geliştirmek (*ikmâl*) amacıyla Paris'teki Telgraf Okulu'na gönderilmişlerdir. Resmen vazgeçilene kadar, bakanlık memurlarından uygun bulunan iki kişi aynı şekilde her iki yılda bir Paris'e gönderilir. Sonraki mezunlar, diğer resmi dairelerde de iş bulmuşlardır. 30 Haziran 1304'de [12 Temmuz 1888] altı mezun saray hizmetine (*hidmet-i seniye*) alınmışlardır. Aynı şekilde Hazine-i Hâssa dairelerine, dış işleri, adliye, defterdarlık, belediye, orman, maden, eğitim bakanlıklarına dahi memur olanlar vardır. Bazı mezunlar mülkiye, askeriye, tıbbiye, hukuk mekteplerinde eğitimlerini tamamlayarak ilgili kurumlarda görev yapmaya başlamışlardır. 1909 yılı itibarıyla mezunların çoğu vergi, telgraf ve posta bakanlıklarında görev yapmaktadırlar.

Dârüşşafaka'daki eğitim, program ve düzenlemelere (*ıslâhât*) gelince, okuldaki eğitim süresi sekiz yıldır. Eğitim programı bakımından sekizinci sınıf yüksek eğitim sınıflarından (*sunûf-ı âliye*) sayılmaktadır. 1287'de [1871] oluşturulan ilk programda Cemiyet, Paris'teki Prytanée National Militaire de la Flèche okulunun programını örnek almış ve Sakızlı Esad Paşa'nın Paris'ten getirdiği kitaplar tercüme edilerek okutulmuştur. 1303 [1887] senesinde La Flèche'in programında zamanın gereği doğrultusunda bir takım değişiklikler yapıldığının öğrenilmesi üzerine oluşturulan bir heyet aynı yılın Nisan ayında Dârüşşafaka programında da bazı değişiklikler yapmıştır. Bu heyet şu kişilerden oluşmaktaydı: Asar-ı Atika Müzesi müdür yardımcısı Halîl [Ethem Eldem], Hâlis, Emile Lacoine¹⁶, Doktor Mîrâlây Hüseyin Remzi, Fizik muallimi Doktor Tevfik, Hayreddin, Fahrî, Sâlih Zekî, Kimya muallimi Hüseyin, Telgraf Nâzırı İzzet Efendi, Cemîyet-i Tedrîsiye azasından Ahmed Bey ve Tevfik Bey ile okul müdürü Hüseyin Bey.

Programın üçüncü kez değiştirilip düzeltilmesi ise okul müdürü Hüseyin Paşa başkanlığında, okul muallimlerinden Halîl [Ethem Eldem], Sâlih Zekî, Binbaşı İbrâhim Şemî, Yüzbaşı Nuri, Yüzbaşı Hâlis, Mehmed İzzet, Ferîd, Mehmed Emîn, Fûâd, Tabîb Yusûf Ziyâ, Hüseyin Remzî beylerden oluşan bir

¹⁶ Darüşşafaka'da elektrik dersleri hocası, Telgraf Nezâret-i Âliyesi Fen Müşavirliği ve Rasathâne-i Âmire müdür yardımcılığı gibi önemli görevlerde bulunan Emile Henri Lacoine'in (1835-1899) ülkemizde faaliyetleri ve biyografisi için bkz. Feza Günergun, "Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Âmire Müdürlüğü'nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1 2005, s. 97-122 içinde s. 117-118.

heyet tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Maârif Nezâretine bağlandıktan sonra da Dârüşşafaka'nın programında değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Dârüşşafaka dergisindeki bilim, felsefe ve eğitim yazıları

Dergide bu başlık altında toplanabilecek, 10 yazara ait toplam 38 yazı yer almaktadır. Yazarlar Mehmed Emin, Namık Kemal, Orhan Tahsin, Hasan Bey, Ferid Bey, Hârûn er-Reşid, Rıza Tevfik, Salih Zeki, Mehmed İzzet ve Mehmed Zekî'den ibarettir. Bu yazılar büyük ölçüde matematik, doğa bilimleri, felsefe ve eğitim ile ilgilidir. Sadece Hasan Bey'in üç yazısı maliye ile doktor olduğu söylenen Orhan Tahsin'nin yazısı ise tıpla ilgilidir. Yazıların bazıları, birkaç sayı boyunca tefrika edilmiş, bir kısmının “*mabadi var*” denilmesine rağmen yayınlanan on iki sayıda devamı gelmemiştir. Tümü bulunduğu sayının ilk makalesi olarak yayınlanan Salih Zeki'nin bazı yazıları, onun verdiği konferansların veya açılış derslerinin metnidir. Namık Kemal ve Rıza Tevfik'in yazılarıyla Salih Zeki'nin Auguste Comte'un pozitivist felsefesi hakkındaki yazısı daha önce başka gazete ve dergilerde yayımlanmış yazılardır. Dergideki yazıların neredeyse yarısına yakını Mehmed İzzet'in makalelerinden oluşmaktadır. Şimdi burada sözü edilen bu yazıları tanıtarak içerikleri hakkında bazı tespitlerde bulunalım.

“Birinci dereceden hall-i gayr-i muayyen” başlıklı yazı

Telgraf mühendisi Mehmed Emîn tarafından kaleme alınan bu yazı dizisinde birinci dereceden belirsiz [*gayr-i muayyen*/indeterminate] denklem ve denklem sistemlerinin nasıl çözüleceği (*hall* edileceği) anlatılmaktadır.¹⁹ Yazının ortaya çıkışı, Dârüşşafaka'da uzun yıllar karşılıksız tarih dersi okutmuş İbrahim Şemî Bey'in 1307 [1891] yılı ortalarında bir gün cebinden, üzerinde bir matematik problemi yazılı bir kâğıt çıkararak Mehmed Emîn Bey'den bu problemin çözümünü istemesiyle başlar. Zira İbrahim Bey, katıldığı bir

¹⁷ Değişik yıllarda Dârüşşafaka'da yapılan müfredat değişikliklerinin fizik dersleri ve öğretimi bakımından önemi hakkında bkz. Meltem Kocaman, “Dârüşşafaka'da Fizik Eğitiminin Başlangıcı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s. 87-117.

¹⁸ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 23-31.

¹⁹ Mehmed Emîn Bey, *hall-i gayr-i muayyen*'in (belirsiz denklem/denklem sistemlerinin çözümünün) sayılar teorisinin önemli bir konusu olduğunu belirtmekte ve bu konunun amacının $m+n$ bilinmeyenli, tamsayılı üslere sahip m adet denklemin pozitif veya negatif işaretli tüm tamsayı çözümlerini belirlemek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, *hall-i gayr-i muayyen* konusunun, kalandaşlık bağıntısıyla (congruence relation) pek yakından ilişkili olduğunu da eklemektedir. Aslında burada anlatılan konu, belirsiz (indeterminate) denklem ve denklem sistemleri içinde incelenmekte ve özel olarak da Diofant denklemlerinin içine dâhil edilmektedir. Ancak, Mehmed Emin Bey bu yazı dizisinde konuyu yalnızca birinci dereceden denklemlerle sınırlandırmıştır. Bunların yanında, Mehmed Emin Bey'in seçmiş olduğu *gayr-i muayyen* terimiyle, *Durûs-i Cebr-i Âlâ* adlı eserinin birinci cildinin sonunda bulunan ve eserde geçen terimlerin Fransızca karşılıklarından oluşan küçük bir sözlükte karşılaşmaktayız. Burada *gayr-i muayyene* karşılığı olarak *indéterminée* verilmiştir. Bkz. Mehmed Emîn, *Durûs-i Cebr-i Âlâ*, Cild-i evvel, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1312, s. 64 (Hakemin notu).

toplantıda Dârüşşafaka'daki matematik (*riyâziye*) eğitiminin diğer mekteplerden üstün olduğunu iddia etmiş, orada bulunan birisi de soracağı problemin çözümünü akşama kadar yaptırıp getirirse onun bu iddiasını kabul edeceğini söylemiştir. Soru şöyledir: Bir çoban, beygir, koyun ve keçiden oluşan sürüsünü bir köprüden geçirmek istemektedir. Her beygir için üç, her dört koyun veya beş keçi için bir para ücret ödemek zorundadır. Çoban bu iş için kırk para ödeyerek kırk baş hayvanını köprüden geçirdiğine göre acaba çobanın kaç beygir, kaç koyun ve kaç keçisi vardır?

Mehmed Emîn Bey dayandığı genel ilkeleri (*düstûrât-ı umûmiye*) içeren ayrıntılı bir çözümü yazıp İbrahim Bey'e verir. Mehmed Emîn Bey'e göre çok da zor olmayan bu problemin sorulmasının nedeni, çözümün belirsiz denklemlerle (*gayr-i muayyen*) ilgili olması fakat o zamanlar bu gibi konuların okullarda okutulmuyor olmasıdır. Bunun üzerine İbrahim Bey, problemi çözen Mehmed Emîn Bey'den konuyla ilgili bir yazı yazmasını istemiş, bu sayede çok sonraları da olsa bu makale ortaya çıkmıştır.

Yazının ilk bölümünde problemin, sürünün on bir beygir, yirmi dört koyun ve beş keçiden ibaret olduğunu gösteren sade bir çözümü yer almaktadır. Sonraki bölümlerde konunun teorisi detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Sekizinci sayıda yer alan bölümdeki dipnotta Mehmed Emîn'in *Durûs-ı Cebr-i Âlâ* adlı bir kitabı²⁰ olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonundaki "*mâbadı var*" ifadesinden yazının tamamlanamadığı anlaşılmaktadır.²¹

"Maarif" başlıklı yazı

"İnsanlar ya âlimdir ya da müteallimdir, gerisi sürüdür" anlamına gelen Arapça bir sözle başlayan bu yazı Namık Kemal'e (1840-1888) aittir.²² Başlığa iliştilen bir not, *Dârüşşafaka* dergisinin yayın politikasına verdiği önemi göz

²⁰ *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* 'nde *Durûs-i Cebr-i Âlâ* kitabı sahibi Mehmed Emin için "Paşa", posta telgraf mühendisi, Dârüşşafaka ve Dârülmüallimîn'de matematik hocası denilmekte ve doğum ölümlerini belirlenemediğinden XX. asır başlarında yaşadığı bilgisi verilmektedir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, vd., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, Cilt 2, İstanbul 1999, s. 543. Bir de *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*'nde Dârüşşafaka mezunu, riyaziye, hendese muallimi, aynı zamanda Posta Telgraf İdaresi'nde memur Mehmed Emin Kalmuk'tan (1869-1954) söz edilmektedir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, vd., *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, Cilt 2, İstanbul 2006, s. 942. Ne zaman yaşadığı bilinmeyen Mehmed Emin Paşa ve "Hall-i Gayr-i Muayyen" başlıklı makalenin telgraf mühendisi olduğu söylenen yazarı Mehmed Emin aslında Mehmed Emin Kalmuk ile aynı kişi olmalıdır.

²¹ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 31-34; 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 132-135; 1 Eylül 1325, Sayı 4, s. 174-177; 1 Teşrinievvel 1325, Sayı 5, s. 226-230; 1 Kânûnevvel 1325, Sayı 7, s. 305-306; 1 Kânûnsânî 1325, Sayı: 8, s. 353-359.

²² Namık Kemal'in "Maarife Dair Bir Makale" başlıklı bu yazısı ilk kez *Hadika* gazetesinin 11 Teşrinisânî 1288 tarihli 2. sayısında yayımlanmıştır. Makalenin çevriyazısı ve yayımlandığı yerler için bkz., Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1*, Haz.: Nergis Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara, İstanbul 2005, s. 516-521.

önüne sermektedir. Burada, derginin mesleğinin edebî makalelerin yayınına uygun olmadığı ancak Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslamiye'nin önde gelen kurucularından biri olduğundan Namık Kemal'in bilginin (*maarif*) önemini anlatan birkaç nefis yazısının bu başlık altında yazarın adını yâd etmek amacıyla yayınlandığı belirtilmektedir.

Dergi, Namık Kemal'in "bilgisi sayesinde, Paris'te bir edibin sadece üç beş ay çalışarak yazdığı bir hikâyeden kazandığı para ile ömrü boyunca geçinmiştir" biçimindeki ifadesine başka bir dipnotla ilgi çekici bir açıklama eklemiştir. Bu açıklamada, Namık Kemal'in telmih ettiği kişilerin Fransız edipleri olduğu söylenerek içlerinde Victor Hugo (1802-1885), Alexandre Dumas fils (1824-1895), Alphonse Karr (1808-1890), Jules Janin (1804-1874), aynı zamanda Fransa cumhurbaşkanlarından Adolphe Thiers (1797-1877) gibi bazı romancıların eserlerinden kazandıkları servetlerin Fransız frangı olarak miktarları listelenmektedir. Hatta Dumas fils'in babası olan meşhur Alexandre Dumas'nın (1802-1870) 245 cilt tutan 129 hikâyeye yazarak 42 milyon frank kazandığı belirtildikten sonra ülkemizdeki en meşhur edip olan Namık Kemal'in yazdıklarından ne fayda gördüğü sorulur. Namık Kemal'in bu konudaki en büyük mutluluğu, bir yazısının üç ay içinde iki defa ikişer bin nüsha basıldığını görmek olmuştur. Oysa Fransa'da mesela Victor Hugo'nun *Sefiller* romanı, takımı 27 franktan olmak üzere ilk defada 120 000 nüsha basılıp üçüncü akşam hepsi satılmıştır. Ayrıca bir yıl içinde dört defada 600 000 adet basılmıştır. Victor Hugo'nun ünlü romanının Latin alfabesiyle Fransızca adının (*Misérables*) olarak parantez içinde belirtildiği bu açıklama "*işte fezâili maariifle mütecellî bir kavmin üdebâsı böyle olur*" ibaresiyle bitmektedir.²³

"İpnotizm, manyetizm ve ispiritizm" adlı makale

Makale "Hasekî Nisâ Hastahânesi Serîriyât-ı Vilâde Mütihazsısı Doktor Orhan Tahsîn" imzasını taşımaktadır. Yazarın belirttiğine göre, bu konular hakkındaki bazı yayınlar nedeniyle o dönemde halk arasında söz konusu kavramlar hakkında bir takım tartışmalar ortaya çıkmış, sözgelimi bazıları manyetizmayı şarlatanlık olarak görürken bazıları da bunun olağanüstü olayların zemini ve kaynağı olduğunu söylemişlerdir. Doktor Orhan Tahsin bu yazı ile söz konusu tartışmalara girmeyeceğini, sadece bir süre önce Paris'te uzman hekimlerce konunun ele alındığı uluslararası bir kongrede alınan kararları bildireceğini sonra da ispiritizma (spiritisme) hakkındaki görüşlerini dile getireceğini söylemektedir.

Bu yazıda, başta manyetizm yöntemini bulan Franz Mesmer (1734-1815) olmak üzere kongre katılımcılarından olduğu söylenen Charles Richel, Amédée Dumontpallier, Baretty gibi uzmanlar ve görüşlerinin yanı sıra *isteri, katalisi,*

²³ *Dârüşşafaka*, 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 97-104.

hâlet-i nevmiye (somnambulisme), *ipnotizm* (hipnotisme), *mıknâtısiyet-i hayvâniye* (magnétisme animal), *telkîn* (suggestion) gibi kavramlara ilişkin verilmiştir. Yazı, manyetizma ve ipnotizmanın birer bilimsel alan (*fenn*) olduğu ve uzman doktorlarca yapılabilen tıbbi uygulamaları bulunduğu fakat spritzmanın olumsuz sonuçlara yol açan bir takım saçma sapan hezeyanlardan ibaret bir uğraşından başka bir şey olmadığı, insanlarımız ve gençlerimizin bu tür saçmalıklarla uğraşmaktan menedilmesi gerektiği biçimindeki görüş ve tavsiyelerle sonra ermektedir.²⁴

Hasan Bey'in Yazıları

Telsiz telgraf mühendisi ve Dârüşşafaka Mezunlar Derneği' yönetim kurulu üyesi Hasan Bey'in *Dârüşşafaka* dergisinin değişik sayılarında üç yazı yer almıştır. Bunlardan derginin dört farklı sayısında tefrika edilen birincisi "Usûl-i Mâliyenin Mebâhis-i Riyâziye ve İlmiyesi" başlığını taşımaktadır. Yazının sonundaki imzadan biyografik bilgilerine ulaşamadığımız Hasan Bey'in "Dersaadet Telgraf Merkez Müdür Muâvini" olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Bey, yaklaşık beş yıl önce Dârüşşafaka'da okutulmak üzere Léon Marie'nin²⁵ ve diğer bazı yazarların yayınlanmış eserlerinden tuttuğu notlarla maliye matematiğine ilişkin bir kitap hazırlamak istemiş fakat memuriyet görevleri nedeniyle bu işi tamamlayamamıştır. *Dârüşşafaka* dergisinin çıkmaya başlaması üzerine elindeki bu notları vakit buldukça tamamlayarak dergide yayınlamaya karar vermiştir. Yazı bu notlardan oluşmakta ve basit faiz (*fâiz-i müfred*); faizin kişiler, bankalar, maliye ve ticari piyasa için önemi; bankalar ve bankerlerin faiz hesaplama formülleri (*hisâb-ı nazarîsi*); faiz oranı (*fî-i fâiz*); senelik faiz oranı (*fî-i fâiz-i senevî*); anamal (*resü'l-mâl*); difere yöntemi (*kâsımlar usûli*) gibi konular ve kavramlar konu edilmektedir.²⁶

Hasan Bey'in derginin onuncu sayısında "Riyâziye Garâ'ibâtı" başlıklı bir makalesi daha vardır. Burada, bileşik fâizle (*fâ'iz-i mürekkeb*) ilgili olarak muhayyel bir problem vazedilir. Hz. Âdem yıllık yüzde beş bileşik faizle bir santim yani iki para yatırmış olsaydı acaba evrenin yaşı kabul edilen altı bin yılda bu para ne kadar artardı? Sonuç, üstlü sayılarla 10^{125} olarak verilmiştir. Yazar bu sayısının karşılığı olacak bir maddi değer bulunmadığını, dünyanın büyüklüğü, Güneş etrafındaki yörüngesinin yarıçapı, ışığın hızı, dünya nüfusu vs. gibi değerlerle ilişkilendirerek anlattıktan sonra konuyu sermayesini bu şekilde sürekli arttırıp duran bir şirketin ekonomi açısından durumuna ilişkin görüşleriyle tamamlar. "*Mabadı var*" ibaresine rağmen diğer sayılarda devamı

²⁴ *Dârüşşafaka*, 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 497-504.

²⁵ Hasan Bey'in burada sözünü ettiği eser Léon Marie'nin *Traité mathématique et pratique des opérations financières* adlı kitabı olabilir (Editörün notu)..

²⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Temmuz 1325, Sayı 2, s. 82-87; 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 121-124; 1 Eylül 1325, Sayı 4, s. 166-174; 1 Teşrinievvel 1325, Sayı 5, s. 224-225.

görülmeyen bu yazı da tamamlanamamıştır. Öte yandan yazının sonundaki ifadeden, “Dersaâdet Telgraf Merkez Müdür Muâvini” Hasan Bey’in “Posta ve Telgraf Müfettiş-i Umûmîsi” makamına terfi ettiği görülmektedir.²⁷

Hasan Bey’in derginin son sayısındaki son yazısı “İskonto” adını taşımaktadır. Bu yazıda kara ticaret kanununun 145. ve 70. maddeleri çerçevesinde senet ve poliçenin nasıl düzenleneceği, düzenlenirken nelere dikkat edileceği metne konan iki örnek metin çerçevesinde açıklanmaktadır.²⁸

“Ebâd Beynindeki İrtibât” başlıklı yazı

Sonundaki imzadan bu ilginç yazının Mehmed Ziya tarafından kaleme aldığı görülüyor. Yazıyı ilginç kılan hem yazarının *Dârüşşafaka* yedincisi sınıf öğrencisi olması hem de yazının bir ölçüde matematik felsefesiyle ilişkili olmasıdır. Burada anlatılanlara bakılırsa çarpma işleminin anlamlarından birisi de boyutları (*ebâd*) göstermesidir. İki çarpandan oluşan sayı yüzeyi (*sath*), üç çarpandan oluşan sayı cismi, dört çarpanlı dört boyutlu, çok çarpanlı ise çok boyutlu gösterir. Öte yandan, beynimizin yapılışı gereği dört ve daha fazla boyutlu cisimler düşünebilirsek de duyularımız bu cisimlerin varlığını kavrayamaz. Beyin yapımız gereği duyusal dünyada ancak üç boyutu algılayabiliriz. Duyularımız üç boyutu içeren cisimlerin dışına çıkamadığı için çok boyutlu cisimlerin özellikleri cebir yoluyla (*bi’l-cebr*) bulunabilirse de uygulama alanı olamayacağından bunları işlemlerle göstermek mümkün olmaz. Mehmed Ziya’nın, yukarıdaki ifadelerinin yanı sıra “*dimâğın mutasarrıfı kuvve-i âkile*” gibi düşünmeyi beynin işlevi olarak gören XIX. yüzyıl filozoflarının etkisini taşıyan cümleler görülen yazısı, tasavvurumuz dâhilinde olan iki ve üç boyutun, iki ve üç çarpanlı ifadelerle nasıl gösterilebileceği ilişkin örneklerle sona ermektedir.²⁹

Ferîd Bey’in dergideki yazıları

Ferîd Bey’in³⁰ dergide beş yazısı bulunmaktadır. Bu yazılardan biri politik istatistik, biri matematik tarihi, üçü ise eğitim ile ilgilidir. Bunlardan politik istatistik ile ilgili olan yazı “Devletlerin Mukâyese-i İhsâiyesi” başlığını taşımaktadır. Bu ilginç yazıda dünyanın hâlihazır devletleri, sahip oldukları toprakların yüzölçümleri, nüfus ve tebaasının çokluğu, yıllık gelirleri, askeri

²⁷ *Dârüşşafaka*, 1 Mart 1326, Sayı 10, s. 452-457.

²⁸ *Dârüşşafaka*, 1 Mayıs 1326, Sayı 12, s. 561-563.

²⁹ *Aynı sayı*, s. 541-546.

³⁰ *Dârüşşafaka* dergisinin kurucusu ve yönetici Hasan Ferîd Bey (1872-1918) son dönem matematikçi ve maliyecilerindedir. *Dârüşşafaka*’yı birincilikle bitirdi. Telgraf memuru oldu. 1889’da telgraf eğitimi almak için Paris’e gönderildi. Telgraf fabrikası, Darphane, Maliye Bakanlığının çeşitli birimlerinde ve son olarak Milli İtibar Bankası’nda müdürlük yaptı. 1921’de milletvekili seçildi. Göreve başlamadan öldü. Bu faaliyetlerinin yanı sıra *Dârüşşafaka*’da cebir ve fizik, *Dârülmüallimîn-i Âliye*’de aritmetik dersleri okuttu. Bkz., İhsanoğlu, vd., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, Cilt 2, s. 452-453.

gücü, deniz gücü, deniz ticaret gemilerinin tonajı olmak üzere yedi alandaki istatistikî bilgilerine göre derecelendirilmektedir. Böylece ortaya birinci derece devletler, ikinci derece devletler, üçüncü derece devletler vb. olmak üzere yedi farklı devlet grubu çıkmaktadır. Bu gruplarda yer alan devletler yazının sonunda yedi ayrı tabloyla gösterilmektedir. Buna göre 1908 yılı itibarıyla dünyanın birinci derece yani en güçlü devletleri sırasıyla İngiltere, Almanya, Amerika, Fransa, Rusya, Japonya ve Avusturya'dır. Bunlar büyük devletlerdir (*düvel-i muazzama*). Vaktiyle on devletlik yere hâkim olan Osmanlı devleti de tıpkı Portekiz ve İspanya gibi, uzun süre birinci derece devletken “*umûr-ı maarife ve icrâ-yı adalete eskisi derecesinde itinâ olunmadığından nâşi şîrâze-i intizâma hâlel gelerek pek çok yerler elinden çıkmış ve el-hâletü 'l-hâzihi ikinci derecede bir devlet hâline gelmiştir*”. Artık “*düvel-i muazzama*”dan olmayan Osmanlı devleti ikinci derece devletler listesinin de Felemenk ve Çin'den sonra üçüncü sırasındadır. Kendisini Belçika, İspanya, Brezilya, İsveç, Portekiz ve Arjantin takip etmektedir.³¹

Matematik tarihiyle ilişkilendirilebilecek bir diğer yazı “Akvâm-ı Kadîmede İlm-i Hisâb” başlığını taşımaktadır. Ferîd Bey, yazısının başında sayıbiliminin (*ilm-i aded*), sayıları kurallar (*kavânîn*) bakımından inceleyen cebir bilimi (*ilm-i cebr*) ile işlemler (*amâl*) açısından inceleyen aritmetik (*ilm-i hisâb*) olmak üzere iki bölüme ayrıldığını söyler. Bu bilgilere kaynak olarak göstermesinden, kendisinin Dârulmuallimîn-i Âliye ve Mekâtib-i İdâdiye öğrencileri için *Mükemmel İlm-i Hisâb* ve *İlm-i Hisâb- Kısm-ı Nâzarî* adında iki ayrı aritmetik kitabı yazmış olduğu anlaşılmaktadır. Ardından aritmetikteki işlemlerin türlerini ve biçimlerini açıklamayacağını ancak önce aritmetiğin doğuşu ve gelişmesinin tarihçesi hakkında bilgi vermek istediğini belirtir. Burada aritmetiğin doğuşuna dair bazı görüşleri zikreder. Sözelimi İbranilere göre, aritmetikte birlikte astronomiyi Mısırlılara öğreten Kalde'deki Babil'i terk ederek Filistin'e giden Hz. İbrahim'dir. Oysa Platon (MÖ 423-347) ve Diyojen gibi Yunan tarihçileri aritmetik ve geometrinin ilk önce ticaret tanrısı Tot'un öğretmesiyle Mısır'da ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Coğrafyacı Strabon (MÖ 63-MS 24) ise bu konuda öncü olanın Fenikeliler olduğunu iddia etmiştir. Ferid Bey, Fenikelilerden daha eski ve astronomide daha ehliyetli olduklarının bilindiğine göre Kaldelilerin bu bilimlerde daha ileri düzeyde olmaları gerekir şeklindeki yorumunun ardından sayıların nasıl ortaya çıktığı konusuna girer.

Sayı kavramı, doğal ihtiyaçlardan doğmuştur. Zamanla sayıları gösteren özel işaretler bulunmuştur. Proklos'un (412-485), Öklid'in (MÖ 330-275) birinci kitabına yazdığı şerhte geçtiğine göre, Çinliler ve Aristo'nun zikrettiği meçhul bir kavim dışında bütün toplumlar onar onar sayma yöntemini kabul etmişlerdir. Bu da saymak için sayısı on olan parmaklarımızı kullanmamız

³¹ *Dârüşşafaka*, 1 Temmuz 1325, Sayı 2, s. 87-92.

nedeniyle doğal bir durumdur. İbraniler, Yunanlılar ve Romalılar şimdikilerden farklı olan rakamlar kullanmışlardır. Ayrıca rakamları bulunduğu yere göre değişen bir değeri yoktu [yani sayı sistemleri konumsal değildi]. Bu nedenle çarpma ve bölme işlemleri muğlâk ve sorunluymdu. Yine bu yüzden o topluluklardan kalan eski eserlerde aritmetik işlemlerin sadece sonuçları bildirilir yapılan işlemleri türü ve biçimleri yazılmazdı. Bunların artık günümüz için bir değeri kalmamıştır.

Ferîd Bey'in yazısı, eski Yunan aritmetiğinin anlatıldığı bir bölümle sona ermektedir. Buna göre Yunanlılar rakamlar yerine alfabe harfleri kullanmışlardır. Bu amaçla yirmi beş olan harf sayısına iki şekil daha eklemişler ancak bu da yeterli olmayınca büyük sayıları göstermek için harflerin yanlarına koymak için (M) ve Osmanlıca'daki esreye benzer işaretler icat etmişlerdir. Eski matematikçilerden Diaphantos (210-290) ve Pappus (290-350) ise, miryadları göstermek yani sayıyı on bin defa büyütmek için bir boşluktan sonra sayının sağına (Mv) koyma yöntemini bulmuşlardır. Yunanlıların ağırlık ve uzunluk birimi şimdiki kilogram ve metreden çok büyük olan talon [talanton] ve stad [stadion] idi. Bir milyardan büyük sayılara ihtiyaç da duymuyorlardı. Ancak astronomlar bunlara ihtiyaç duyduklarından Arşimet (MÖ 287-212) ve Apollonios (262-190) buna bir çare bulmuşlardır. Sonundaki "mabadi var" ifadesine rağmen dergide konunun devamı olan bir başka yazı bulunmamaktadır.³²

Ferîd Bey'in eğitimle ilgili üç yazısından birincisi "Fransa'da Dâru muallimînler" başlıklı makaledir. Burada Fransa'da "ibtidâiye, rüşdiye, idâdiye ve âliye" olmak üzere her düzeydeki okullara öğretmen yetiştiren erkek ve kız öğretmen okullarının ortak ve kendilerine has özellikleri, okullara giriş şartları, giriş sınavlarının özellikleri, sınavlarda soru sorulan alanlar, okullardaki eğitim ve öğretimin özellikleri, bölümler, dersler, stajlar, öğrencilere sağlanan imkânlar vb. gibi konular hakkında bilgi verilmektedir. Verilen bilgilerde okulların yatılı ve ücretsiz olması, on yıl zorunlu hizmet yükümlülüğünün bulunması, erkek öğrencilerin iki yıl askerlikten muaf tutulmaları, ilköğretim (ibtidâî) öğretmen okullarında öğrencilerin üniforma giymeleri, okullarda öğrenci sayılarının az olması gibi ilgi çekici ayrıntılar vardır. Yine mümkün mertebe özel odalarda kalıp boş zamanlarında günlük gazete, dergi okuma, bilardo ve satranç oynama imkânlarına sahip öğretmen adaylarına mesleki bilgilerinin yanında demircilik, tesviyecilik, doğramacılık, kalıpcılık gibi el becerileri ve zanaatlar öğretildiğinin belirtilmesi Fransa'da öğretmen yetiştirme konusunda ne kadar titiz davranıldığını göz önüne sermektedir. Aynı şekilde okul bitiminde yabancı dillerini geliştirmek isteyenlerin masrafları hükümetçe karşılanmak üzere başka ülkelere gönderilmeleri öğretmen adaylarına sağlanan

³² Dârüşşafaka, 1 Kânûnisânî 1325, Sayı 8, s. 359-362.

imkânların ve öğretmen yetiştirmeye verilen önemin boyutlarını göstermektedir. Yazının yüksek öğretimle ilgili bölümünde, akademik terimlerden “doktora”nın “*müderrişlik ruûsu*”, “doktor unvanı alma”nın bir “*tez hazırlamak*”, “tez”in ise “*fennî bir mevzûa dâir tetebbuât ile bir makâle yazmak*” şeklinde tanımlanması dikkat çekicidir.³³

Yazarın eğitimle ilgili diğer iki yazısı birbirinin devamı olup “Dârümuallimîn-i Âliye’nin Lağvı Üzerine Maârif Nezâretine Açık Mektub” adını taşımaktadır. Başlığından da anlaşılacağı üzere Ferîd Bey burada önce bu okul öğretmenlerinin son derece üstün özelliklere sahip olduklarını ardından da bu okullara büyük ihtiyaç duyulduğunu belirterek Maarif Nezâreti’nin Dârümuallimîn-i Âliye’yi kapatma kararına itiraz etmektedir. Verdiği bilgilere göre Ferîd Bey Dârüşşafaka, Ticâret Mektebi, Vefâ Mercân İdâdisi ve bazı özel okullarda uzun yıllar öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca 17 yıldır Dârümuallimîn-i Âliye’de hisâb muallimidir. Dolayısıyla okul mezunlarını yakından tanımaktadır. Bunların üçte biri çok yüksek/pekiyi (*aliyyü’l-ala*), dörde biri yüksek/iyi (*âlâ*) üçte biri de normal/orta (*mutavassıt*) düzeyde öğrencilerdir. Önemli bir kısmı medresede de tahsil etmiş olduklarından taşra halkından büyük saygı görmektedirler. Bakanlık kapatma kararında gerekçe olarak bütçe yetersizliğini göstermektedir. Oysa bu yıl eğitime ayrılan bütçe geçen yıldan daha fazladır. Ayrıca bu okulun yıllık bütçesi üç bin lira olup tasarrufu gerektirecek kadar büyük değildir. Bakanlık, bilim (*fünûn*) ve edebiyat bölümlerinden oluşan Darülmallimîn’i kapatma gerekçesi olarak, Dârülfünûnda bu bölümler zaten mevcuttur dolayısıyla ayrıca masrafa gerek yoktur, demektedir. Oysa Dârülfünûn öğretmen yetiştirme kurumu değildir, Konferans usulüne dayalı yüksek bilim kurumudur. Dârülfünûn müfredâtına öğretmenlik dersleri eklenerek ihtiyacın giderilmesi amaçlanıyorsa bununla Dârümuallimîn kapatılmış olmaz sadece adı “*devr-i Hamîd’in son defterinde mahza bizde de bulunsun kabilinden olarak İstanbul’da küşâd olunmuş*” Dârülfünûn’a tebdîl edilmiş olur. Eğer Sultan Abdülaziz zamanında açılan ve toplam kırk kişi olan bu okul öğrencilerine aylık olarak verilen iki üç mecdiye tahsisata göz dikilmiş ise, okul Fransa’da olduğu gibi yatılıya (*leylî*) çevrilebilir.

Ferîd Bey’in bu yazısının, ülkemizde modernleşmenin askeri ihtiyaçlar nedeniyle başladığı dolayısıyla yeni bilimin askerler arasında intişar ettiği, bizde bilim okulları açılalı ancak otuz kırk sene olduğu, Mekteb-i Sultânî, Mektebî Tıbbiye hatta Dârüşşafaka’nın tamamen Fransız okulları tarzında kurulduğu, Münif Paşa’nın (1830-1910) nazırlığı sırasında vilayet ve sancaklarda idâdî mektepleri açılmaya başlandığı gibi son dönem kültür ve eğitim tarihimiz bakımından kısada olsa son derece önemli bilgi ve değerlendirmeler

³³ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrinievvel 1325, Sayı 5, s. 230-238.

içermektedir. Yazı, gelecek yıl “her türlü tekemmülâtı hâiz leylî bir Dârülmualîmîn” açılması çağrısıyla sona erer.³⁴

Hârûn er-Reşîd’in makaleleri

Hârûn er-Reşîd Bey’in dergideki müstakil makalelerinin ilki “Hikmet-i Tabîye ve Kimya Beynindeki Münâsebât” adlı yazıdır. Yazar burada fizik ve kimya bilimleri arasındaki ilişkiyi ele alırken doğa bilimlerinin taksimi, doğal olaylar, doğal güçler, maddenin yapısı, fiziksel ve kimyasal özellikleri gibi konuları açıklamaktadır. Ona göre, doğa (*tabîat*) algılanan şeylerin (*mahsûsâtın*) toplamıdır. Doğa, hayvanlar, bitkiler, madenler gibi maddî öğelerle ve ısı, elektrik gibi doğal güçlerden (*kuvâ-yı tabîî*) oluşur. Doğayı inceleyen bilimlere doğa bilimleri (*ulûm-ı tabîye*) denir. Maddî öğeleri inceleyen zooloji (*ilm-i hayvânât*), botanik (*ilm-i nebâtât*), mineraloji (*ilm-i maâdin*) gibi bilimlere madde bilimleri (*ulûm-ı maddiye*) denir. Doğal güçlerin madde üzerindeki etkilerini ve ortaya çıkardığı olayları inceleyen doğa bilimlerine ise belirti bilimleri (*ulûm-ı âsâriye*) denir. Bunlar fizik (*hikmet-i tabîye*) ve kimyadır.

Maddenin yapısında geçici belirtilere yol açan olaylar fizik biliminde, daimi değişiklik yapanlar kimyada incelenir. Aynı doğal neden hem fiziksel hem kimyasal değişikliklere yol açabilir. Örneğin sıcaklık (*harâret*) maddenin ısınması, genleşmesi, erimesi, buharlaşması ve nihayet ayrışmasına (*tahlîl*) neden olur. Ayrışmaya kadar olanlarla maddenin asıl yapısı değişmediğinden bu olaylar fizik, ayrışmayla maddenin yapısı artık kendiliğinden eski haline dönemeyeceği için burada ortaya çıkan olaylar ise kimya tarafından incelenir. Öte yandan Hârûn er-Reşîd, kimya ve fizik arasında yapılan bu ayrımın kesin olmadığı görüşündedir. Bu görüşünü açıklarken bu bilimlerin temelini oluşturan atom kuramından söz ettiği görülür. Atom için “*zerre*”, atomların bir araya gelmesinden oluşan yapılar şeklinde tanımlanan molekül kavramı için ise “*cüz-i ferd*” tabirini kullanır. Atomların eskiden “*olîmât*” denilen parçalardan oluştuğu savunulurken radyumun keşfiyle “*olîmâtların*” yerine şimdi elektronların varlığının kabul edildiğini söyler. Atomların “*cüz-i lâ-yetecezzâ*” yani parçalanamaz olduğu görüşündedir. Bu görüş, hem doğa biliminde hem de matematikte kanıtlanmıştır. Verdiği matematik kanıtlama şöyledir: Matematikte sonsuzca bölünme yoktur. Eğer bu mümkün olsaydı $\frac{1}{\infty} = 0$ olacağından sıfırların toplamından da bir şey ortaya çıkmazdı. Bir cismin atomları aralarındaki çekim (*câzibe*) nedeniyle bir aradadır. Bir molekülün yarıçapı 0,000000006 milimetredir. Moleküller sürekli titreşim hareketi yaparlar. Evrene dışarıdan bakılabileseydi evren bir cisim, yıldızlar ise cismin moleküllerine benzerdi. Bir cisimi ısıtmak moleküllerini hızlandırmak demektir. Doğal güçler (*kuvvâ-yı tabîye*) cismin moleküllerinin hareketini değiştirirse

³⁴ Dârüştâfaka, 1 Teşrînisânî 1325, Sayı 6, s.281-284; 1 Kânûnnevvel 1325, Sayı 7, s. 312-315.

fiziksel olay (*hâdise-i hikemiye*), atomlarını dağıtırsa kimyasal olaydır (*hâdise-i kimyeviye*).

Kimya şimdiye kadar fizik biliminin kural ve yasalarına dayanmıştır. Örneğin “*aynı derece-i harâret ve aynı tazyîk tahtında bulunan aynı hacm gazlar aynı mikdârda cüz-i ferdleri hâvidir*” şeklindeki Avagadro kanunu³⁵ kesin olmayan fizik yasalarına (*kavânîn-i tabîiye*) dayanılarak ortaya atılmıştır. Bu ilişkinin bir başka örneği “*ecsâm-ı basîtanın vezn-i zerrevîleriyle harâret-i mahsûsaları hâsıl-ı darbı dâimâ sâbit bir mikdâra müsâvidir*” (elementlerin atom ağırlıkları ile ısınma/öz ısılarının çarpımı sabittir) şeklinde ifade edilen Dulong ve Petit yasasıdır.³⁶ Fizik ve kimya olaylarının, dolayısıyla bu bilimlerin arasındaki fark önemsizdir. Bu nedenle söz konusu bilimlerin ne zaman olacağı bilinemezse de eskisi gibi tekrar birleşecekleri düşünülebilir. Makalenin sonunda Hârûn er-Reşîd’in “Dâhiliye Gümrüğü Tahfîrât Baş Kâtibi” olduğu ibaresi vardır.³⁷

Yazarın iki bölümlük ikinci yazısı meşhur bilgin Louis Pasteur (1822-1895) hakkında olup “Pasteur’un Hıdemâ-i Meşkûresi” adını taşımaktadır. Mikroorganizmalar dünyasını (*uzviyât-ı sagîre âlemi*) keşfederek insanlığa en yararlı hizmeti yaptığı söylenerek başlanan yazıda Pasteur’un hayatı ve bilimsel çalışmaları övgü ve minnet dolu bir ifadeyle anlatılmaktadır. Buna göre, 1822’de Dole şehrinde doğan ve Paris Üniversitesi’nde (Dâulmuallimîni) okuyan Pasteur’un başarıları, hem insan hayatı hem de toplumların ekonomik yaşamı açısından önemlidir. Mikrop denilen küçük canlıları (*mahlûkât-ı sagîre*) keşfetmiş, mayalanmaların (*tahammürât*) tek nedeninin bu küçük mikroplar olduğunu bulmuş ve bu mikroorganizmalardan korunan süt, et gibi gıdaların bozulmadığını göstermiştir. Mayalanma sürecini (*tahammürün sûret-i vukûi*) ve türlerini açıklamıştır. Yazıda, Eduard Buchner’in (1860-1917) Pasteur’un mayalanmaya yol açan mikroorganizmalar (*mikroblar*) yok olursa mayalanma da sona erer şeklindeki görüşüne yaptığı itiraz ve buna dair yaptığı deneyden de söz edilmektedir. Bu deneyin sonunda Buchner’in, mayalanmayı meydana

³⁵ İtalyan Fizikçi Amedeo Avogadro (1776-1856) 1811’de aynı hacimde, basınçta ve sıcaklıktaki tüm gazların aynı sayıda parçacıklardan oluştuğunu ileri sürdü. Buna sonradan Avogadro hipotezi denildi. Atomların birleşmesinden oluşan yapılara molekül adını verdi. Ancak hipotezi yarım yüzyıl boyunca görmezlikten gelindi. Bkz. Isaac Asimov, *Bilimler ve Buluşlar Tarihi*, Çev: Elif Topçugil, Ankara 2006, s. 262-263.

³⁶ Fransız kimyagerler Pierre-Louis Dulong (1785-1838) ve Alexis Petit (1791-1820) 1819 yılında bir elemntin özgül ısısının atomik ağırlığı ile ters orantılı olduğunu gösterdiler. Atomik ağırlık yükseldilçe özgül ısı azalıyordu. Yeni bir elementin özgül ısısı belirlenirse atom ağırlığı hakkında da bir fikir edinilebileceği anlamına gelen bu keşfin atom ağırlıkları tablosu oluşturmada Berzelius’a (1779-1848) büyük yararı oldu. Bkz. Asimov, *a.g.e.*, s. 273.

³⁷ *Dârüşşafaka*, 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 116-120.

getirenin mikroorganizma olmayıp protoplazması içinde erir halde bulunan bir mayalandırıcı olduğunu bulduğu ifade edilmektedir.³⁸

Hârûn er-Reşîd yazısında, eski Yunan'dan beri doğa bilimlerinde kabul gören ve kendisinin “*bazı mükevvenât-ı zül-hayâtın tohumuz ve ebeveynsiz olarak tenâsül itdikleri hakkında hukemâ-yı kadîmenin kabûl itdikleri bir tarz-ı tenâsül*” şeklinde tanımladığı kendiliğinden üreme (*tenâsül-i binefsihi-génération spontanée*) görüşünü çürütmek için Pasteur'un yaptığı deneyleri de anlatmaktadır. Pasteur bize mikroorganizmaların hepsinin zararlı olmadığını, bazıları zararlı iken bazılarının yararlı hatta bazılarının da hem zararlı hem yararlı olduğunu ve zararlı olanlardan nasıl korunulabileceğini göstermiştir. Uzun deneyler sonucu mikropların, ancak sıcaklıkla yok edilebileceğini dolayısıyla kaynatma yöntemini bulmuş kendisini çok zengin edebilecek bu önemli keşfini hiçbir karşılık beklemeden ilan edip yayınlamıştır. 1865'te Güney Avrupa'daki ipekböcekçiliğine zarar veren salgın hastalık üzerinde çalışmış ve beş yılı bulan çalışmasının sonunda sorunu çözerek ekonomiye yıllık on milyar franklık bir katkı sağlamıştır. Hayvancılığa büyük zararlar veren şarbon hastalığına neden olan mikrobu ve aşısını bulmuştur. Hârûn er-Reşîd, bir dipnotla “*bu hastalığa düccâr olan hayvânâtın derilerinde siyahımtırak lekeler hâsıl olduğundan mezkûr hastalığa Fransızca kömür manâsına olan “şarbon” nâmi verilmişdir*” açıklamasında bulunurken Pasteur'un bu hastalıktan ölen hayvanları toprağa gömmek yerine yakmak gerektiği uyarısında bulunduğunu söylemektedir. Zira şarbon mikrobu senelerce toprak altında canlı kalmakta, solucan ve kurtlar aracılığıyla toprak üstüne çıkarak oralarda otlayan hayvanlara ağızları ve dilleri yoluyla tekrar bulaşabilmektedir. Zayıflatığı (*hafîf sûretde*) şarbon mikrobu hayvanlara aşılıyarak onlara bağışıklık kazandırmıştır. Pasteur sayesinde basit görünen bu yöntem ile bugün bulaşıcı hastalıklara (*emrâz-ı mühlike-i istîlâ'ıye*) karşı büyük bir başarı sağlanmıştır.³⁹

Yazının sonraki bölümüne Pasteur'un şarbon mikrobu hava ve ışık ile zayıflatarak aşısını oluşturduğu ve bu aşığı kullanarak 1881'de Melun Ziraat Cemiyeti'nin organizasyonu ile Pouilly-le-Fort çiftliğindeki bazı hayvanlar üzerinde yaptığı ünlü gösteri-deneyden söz edilerek başlanmaktadır. Ardından Pasteur'un, çalışmalarını anlatması için Londra'da üç bin hekimden oluşan bir tıp kongresine davet edilmesi ve Alman hekim Robert Koch'un (1843-1910) bu aşığı karşı, Pasteur biyografilerinde yer etmiş olan inatçı itirazlarından söz edilir. Özellikle bu aşı sayesinde Fransa'ya büyük servetler kazandırdığı

³⁸ Alman kimyager Eduard Buchner, 1896 yılında bira mayasındaki enzimlerin hücre dışında da mayalanırıcı özelliği gösteren çalışmalarıyla 1907'de Nobel Kimya Ödülü'ne layık görüldü. Bkz. Asimov, *a.g.e.* s. 424.

³⁹ *Dârüşşafaka*, 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 124-132.

belirtilir. Pasteur'un "bir insânın veyâ bir hayvânın kanına dâhil olan bir mikrop o insân veyâ hayvânı bir hastalığa düçâr ider" sözleriyle ifade ettiği mikrop kuramını dikkate alan İngiliz cerrah Joseph Lister'in (1827-1912) ameliyatları daha başarılı kılan pansuman yöntemini bulduğundan bahsedilir.⁴⁰ Pasteur sayesinde tıpta mikroplar hakkında her gün yeni bir şey öğrenilmekte, hastalıklara sebep olan mikropların türü öğrenilince bunları yok etmek ve bulaşıcılığını önlemek mümkün olabilmektedir. Yazı Pasteur'un kuduzla ilgili çalışmaları hakkında da nispeten ayrıntılı bilgi verir. Bulduğu kuduz aşısıyla üç binden fazla vakaya müdahale etmiş bunlardan sadece otuzu hayatının kaybetmiştir. Bunun sebebi de aşının başarısızlığı değil vakaların ciddiyeti ve geç bildirilmesidir. Yazı Pasteur'un başarıları nedeniyle daha sağlığında 14 Ekim 1888'de Paris'te kurulan Pasteur Enstitüsü ve bunun görkemli ve duygu dolu açılış töreninin tasviriyle sonra erer.⁴¹

Hârûn er-Reşîd'in üçüncü makalesi "Sükkân-ı Kevâkible Muhâbere" başlığını taşımaktadır. İki bölüm halinde yayınlanan makale başlığından da hemen anlaşılacağı gibi, diğer gezegenlerde yaşayan akıllı canlılar bulunup bulunmadığı ve bunlarla nasıl haberleşilebileceği konusundadır. Yazıda özellikle Mars (*Merih*) gezegeni ve Marslılar hakkında yapılan bir dönem bilim adamlarını da hayli cezb etmiş çalışmalar ve görüşler anlatılmaktadır. Atmosferin bulunmasından ve gözleendiği zannedilen kanallarından hareketle artık bilim dünyasında Mars'ta canlıların yaşadığının kabul edildiği söylenerek Marslılarla haberleşme yöntemleri bulmaya çalışan kişiler adları ve çalışmalarıyla anlatılmaktadır. Mesela, Arizona Flagstaff rasathanesinden Profesör William Henry Pickering (1858-1936), çapı 900 metreden büyük bir ayna ile ışık gönderilen bir yöntem ortaya atmıştır. İngiliz yazar Herbert G. Wells (1866-1946), Marslıların neye benzediklerini tasvir etmiş ve Dünya'yı gelişmiş araçlarıyla sürekli gözlediklerini ileri sürmüştür. Rasatlar Mars'ta 174 deniz ve 420 kanal olduğunu göstermiştir. 1869'da Fransız mucit Charles Cros (1842-1888) Marslılarla kesikli ışık kaynakları (*munkatı-ı menâbi-i ziyâîye*) yoluyla iletişim kurulabileceğini ileri sürmüştür. Fransız Astronomi Derneği (*İlm-i Heyet Cemiyeti*) kurucusu M. Schmoll ise çeşitli Avrupa kentlerinde yakılacak büyük ateşlerin ışığıyla Marslıların haberdar edilebileceğini söylemiştir. Mars'taki İkarus denizinin etrafında ışıklar gözlenmiştir. Bunlar Marslıların bizimle iletişim kurma isteklerini göstermektedir. Hatta Amerikalı fizikçi/mucit Nicolas Tesla (1856-1943) telsiz telefonuyla Marslılardan gelen

⁴⁰ 1865'te İngiliz cerrah Joseph Lister (1827-1912), Pasteur'un hastalığın mikrop kuramından hareketle enfeksiyonları doğuran mikropların doktorlardan veya kullanılan aletlerden kaynaklandığını varsayarak elleri ve aletleri temizlemek için fenol çözelti kullanımını başlattı. Böylece ameliyat sonrası ölüm oranları derhal düşmeye başladı. Daha sonra fenolden daha az rahatsız edici ve daha etkili kimyasallar kullanıldı ve antiseptik cerrahi kural haline geldi. Bkz. Asimov, *a.g.e.*, s. 353.

⁴¹ *Dârüşşafaka*, 1 Eylül 1325, Sayı 4. s. 177-181.

bir, iki, üçten ibaret bir mesaj almıştır. Ancak daha sonra bu işaretlerin Marslılardan gelmediği, fırtına nedeniyle hatların kendisinde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca W. H. Pickering'in yöntemi de, yapılan matematiksel hesaplarla Marslıların Dünya'dan böyle bir aynayla gönderilecek ışığı en fazla saniyenin 3 ½ si kadar görebilecekleri için işe yaramayacağı kanıtlanmıştır. Yapılacak iş şimdikinden yüz kat daha mükemmel teleskoplar geliştirmek olmalıdır.⁴²

Öte yandan yazar başka gezegenlerde hayat olduğu fikrini benimsediği ve anlatımda yer yer neşeli bir üslup kullanmıştır. Örneğin bir yerde iletişim kuracaklarına göre akıllı ve okur-yazar olmaları gerekir dediği Marslılar için “merkûm” kelimesini değil “mûmâileyhüm” zamirini kullanmakta ve bunu “bilâhere kendileriyle mûnâsebâtımız ziyâdeleşub de mecmûamızın bu nüshası ellerine geçerse aleyhimizde zemm ü kadh davâsı açmamaları veyâ hiç olmazsa biz arzlıları nezâketsizlikle ithâm itmameleri için merkûm yerine mûmâileyhüm tabîrinin istimâline mecbûriyet hâsıl olmuşdur” sözleriyle gerekçelendirmektedir. Yazıda, Güneş sisteminin sekiz gezegenden ibaret olduğu söylenerek gezegenlerin kilometre olarak Güneş'e uzaklıklarını, çaplarını, saat ve gün olarak dolanım sürelerini ve Dünya bir birim kabul edilerek kütle ve yoğunluklarını bildiren bir tablo yer almaktadır. Ayrıca, bir bilimsel ve kozmolojik görüş olarak gezegenlerin Güneş'ten kopan parçalardan oluştuğunu ileri süren Kant-Laplace kuramının bilim dünyasında genel kabul gördüğü ifade edilmektedir.⁴³

Yazarın dördüncü yazısı “Niçün Uzv-ı Elektrikimiz Yok?” başlığını taşımaktadır. Tuhaf ve abes gibi görünen bu sorunun aslında büyük önemi olduğu belirtilerek insanın doğal ısı, ışık, basınç gibi doğa güçlerini (*kuvve-i tabîiye*) algılayacak duyu organlarına sahip olmasına karşın neden elektrik gücünü (*kuvve-i elektrikiye*) algılamaya özgü bir organa sahip olmadığı sorulur. Sorunun yanıtı, İtalyan Baglioni adlı bilginin çalışmalarına dayanarak evrim teorisi çerçevesinde verilir. Buna göre, insanda böyle bir organın bulunmamasının nedeni elektrik olayının (*hâdise-i elektrikiye*) doğada kendi başına çok az oluşmasındandır. Ayrıca elektriğin renk, şekil, sıcaklık gibi cisimsel özellikleri bulunmamaktadır. Böyle elektriksiz bir ortamda yaşamak insanda elektriği doğrudan doğruya algılayacak özel bir organa ihtiyaç

⁴² İtalyan astronom Giovanni Virginio Schiaparelli (1835-1910) Mars ile Dünya'nın yörüngelerinin birbirine en yakın yani 56.300.000 km olduğu anların birinde 1877 yılında yaptığı gözlemlere dayanarak Mars'ın haritasını çıkarmıştı. Bu haritada dar ve koyu işaretli yerlerin su olduğunu düşündü ve dar olanlara “nehir yatağı” anlamında İtalyanca “canali” adını verdi. Bu kelime İngilizceye yanlış olarak zeki canlı varlıklar tarafından yapılmış anlamı içeren “canal” diye çevrilince Mars, zeki varlıkların yaşadığı önemli mühendislik projelerinin gerçekleştiği bir gezegen olarak görülmeye başlandı. Bu fikirden tamamen vazgeçilmesi yaklaşık yüz yıl kadar sürdü. I. Asimov, *Bilim ve Buluşlar Tarihi*, s. 376-377.

⁴³ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrînievvel 1325, Sayı 5, s. 219-224; *Dârüşşafaka*, 1 Teşrînsânî 1325, Sayı 6, s. 284-286.

duyulmamasına dolayısıyla “*vukûa gelen tekâmül-i bedeniyemizde*” böyle bir organın oluşmamasına yol açmıştır. Ancak bilimin gelişmesiyle (*terakkiyât-ı fenniye*) elektrik üretmeye çok yaklaşmıştır. Elektriğin etkilerine maruz kalmak bedenimizde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Nitekim röntgen ışınları bazı hastalıklar tedavi edilebilmekte, ular dağıtmakta, bu ışınların etkisi altındaki kişilerin saçlarının dökülmesindedir. Bu durumda bir “*uzv-ı elektrikimizin*” oluşacağı da yabana atılamayacak bir durumdur. Hârûn er-Reşîd, asıl sorunun, insanda, radyo terimi yerine kullandığı Markoni⁴⁴ cihazındaki antenin yerini tutacağını söylediği böyle bir organın, ne kadar zaman sonra, vücudumuzun neresinde ve ne şekilde ortaya çıkacağı soruları olduğunu ileri sürerek yazısını bitirir.⁴⁵

“Maymunlarda Akl Var mı?” isimli yazı Hârûn er-Reşîd’in dergideki beşinci makalesidir. Yazar bu ilginç yazıya, hayvan (*silsile-i hayvâniye*) davranışlarının (*hâlet-i maneviye*) üç nedene dayandığını bunların içgüdü (*sevk-i tabiî*), içgüdü yetileri (*melekât-ı sevk-i tabiîye*) ve akli yetiler (*melekât-ı akliye*) olduğunu söyleyerek başlar. Ardından bunları açıklar. Buna göre, içgüdü, hayvanlardaki otomatik (*makine gibi*) öğrenmeye bağlı olmayan hesapsız ama hep fayda veren hareketlerin nedenidir. Tavuğun kuluçkası altına bırakılmış ördek yumurtasından çıkan yavrunun suyu görünce hemen yüzmeye başlaması buna karşılık ördek kuluçkasından çıkan civcivin sürüyle beraber yüzmemesi gibi örneklerle açıklanan bu güce hayvanî esin (*ilhâm-ı hayvânî*) de denilir. İçgüdü yetilerine gelince bunlar, kurdun sürüye rüzgârın esmediği taraftan yaklaşması, tilkinin tavukları yakalamak için yaptığı kurnazlıklar gibi örneklerde görüldüğü üzere, besinlerini güçlkle elde eden hayvanların hareketlerinde gözlenen inceliklerdir. Akli melekelerin ise yalnız insana özgü olduğu bilinmektedir.

Şimdi acaba maymunların hareketleri bu güçlerden hangisine dayanmaktadır? Yazar burada konuyla ilgili olarak eski bilginlerin çalışmaları ve görüşlerinden bahsedeceğini belirterek çeşitli maymun türlerinin farklı araştırmacılarca gözlenip kaydedilmiş akıllıca görünen hareketlerinden birçok örnek verir. Dönemin bilginlerinden ise hayvan psikolojisi konusunda meşhur denilen Amerikalı psikolog Edward Thorndike (1874-1949) ile Chicago Üniversitesi’nden davranışçı okulun kurucusu Amerikalı John Broadus Watson’un (1878-1958) görüşlerine başvurulur. Buna göre birincisi maymun davranışlarında taklidin önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür. İkinci ise maymunların taklitte bir şey öğrenemeyeceklerini söylemiş ve bu görüşünü yaptığı deneylerle kanıtlamıştır. Burada Watson’un, hareketlerinde taklit yoluyla da olsa öğrenmenin rolü olmadığını göstermek için maymunlarla

⁴⁴ Guglielmo Marconi (1874-1937).

⁴⁵ *Dârüşşafaka*, 1 Şubat 1325, Sayı 9, s. 397-399.

yaptığı iki deneyin anlatıldığı görülmektedir. Yazı maymunların giyinmek, soyunmak, bisiklete binmek gibi bazı hareketlerinden onların aklî yetilerinin yüksekliği sonucunun çıkarılamayacağı, dolayısıyla onların hareketlerinin aklın eseri değil olsa olsa içgüdü yetilerinin (*melekât-ı sevk-i tabîye*) sonucu olabileceği görüşüyle sona ermektedir.⁴⁶

Rıza Tevfik'in "Tasnîf-i Ulûm ve Bazı Mukaddemât-ı Felsefiye" adlı makalesi

Dârüşşafaka dergisinde, Osmanlının son dönem tanınmış felsefecilerinden “filozof” lakaplı Rıza Tevfik Bey’in (1869-1949) de bir makalesi yayımlanmıştır. “Tasnîf-i Ulûm ve Bazı Mukaddemât-ı Felsefiye” başlıklı bu yazı, derginin yedinci ve sekizinci sayılarında iki bölüm halinde tefrika edilmiştir. Dergide, bir dipnotla bu yazının *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*’ndan iktibâs edildiği not edilmektedir. Rıza Tevfik, söz konusu dergiyi Ahmed Şuayb ve Mehmed Câvid’le birlikte, tıpkı *Dârüşşafaka* dergisi gibi, II. Meşrutiyetin ilanından sonra aylık olarak çıkarmış ve Kânûnıevvel 1324/Ocak 1908 - Ağustos 1326/1910 tarihleri arasında 24 sayı neşretmiştir. Burada sözü edilen makale ilk olarak *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*’nda iki bölüm halinde yayınlanmıştır. Birinci bölümü derginin 15 Şubat 1324/28 Şubat 1909 tarihli üçüncü sayısında ikinci bölümü ise 15 Mart 1325/28 Mart 1909 tarihli takip eden sayıda yer almıştır.⁴⁷ Şu halde yazı yaklaşık on ay sonra bu kez *Dârüşşafaka* dergisinde tekrar yayınlanmış olmaktadır.

Öte yandan makalenin *Dârüşşafaka* dergisindeki tekrar yayını sırasında sayfa atlanması ve son kısmın bulunmaması gibi bazı eksiklikler görülmektedir.⁴⁸ Dördüncü sayıdaki, yazının son bölümünün eksikliğinin farkına varıldığını düşünebiliriz. Çünkü *Dârüşşafaka* dergisinde, “*mâbadı var*” notuyla, sonraki sayılarda böyle bir bölüme rastlanmasa da, yazının devam edeceği söylenmektedir. Ancak sayfa atlanması şeklindeki önceki eksiklerin yanlışlık eseri olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Rıza Tevfik, *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*’ndaki makalesinin hemen başına koyduğu notta, bu makaleyi öğrencilerin isteği üzere aliecele kaleme aldığını ve bu önemli meseleye dair öteden beri topladığı notları esas alan bir eser yazmakta olduğunu bildirerek öğrencilerin felsefe ve bilim terimlerini makalede verilen

⁴⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 492-496.

⁴⁷ Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul 2004, s. 16, 399.

⁴⁸ *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*’nın üçüncü sayısındaki kısmın 370-371, 374-375, 378-379, 381-383. sayfaları ile dördüncü sayıdaki son bölümün 517-536. sayfaları makalenin *Dârüşşafaka* yayınında eksiktir.

Fransızcalarıyla birlikte öğrenmesi istemektedir. *Dârüşşafaka* yayınında bu not da kaldırılmıştır.

Rıza Tevfik, makalesinde Eski Yunan doğa filozoflarından söze başlar. Yeni Plâtonculuk ve ortaçağı bir yana bırakarak Descartes'ın (1596-1650) başlattığı modern felsefenin Leibniz (1646-1716), Hume (1711-1776) gibi filozoflarının görüşleri eşliğinde felsefenin mutlağın bilgisini aradığını, oysa yapılan açıklamaların bilginin (*ilm*) izâfî (*relative*) olduğunu gösterdiğini söyler. Ardından bilimlerin nasıl sınıflandırılacağı (*tasnîfu'l-ulûm*) meselesi gelir. Sorunun, felsefede ve biyolojideki sınıflamalarından bahsettiği Aristo'da başladığından bahisle "Aristo'ya İttibâen Kınâlızâde'nin Tasnîfi" ara başlığıyla Kınâlızade Ali Efendi (1510-1572) ve Taşköprüzade Ahmed Efendi (1495-1561) gibi Osmanlı bilginlerinin konuyla ilgili görüşlerinden söz eder. Burada Taşköprüzade'ye ait olan *Miftahussaade* adlı eserdeki tasniften hareketle, bu eserin hiçbir sınıflama kuralına dayanmadan her bilgiyi bilim kabul ederek bilimlerin sayısını çoğaltıp durduğunu ve sınıflama yapmak adına sayısı birkaç yüzü bulan bu bilgi dallarını sayıp döktüğünü söyler. Nitekim *Miftahussaade*'nin 306 bilimden söz eden bu sınıflaması XIX. yüzyılda Serkez ve Mehmed Tahir tarafından sadece birinci cildi basılan *Mahzenü'l-Ulûm* adlı eserde⁴⁹ tekrar edilmiştir.⁵⁰ Sınıflamanın ne olduğu ve nasıl yapıldığı hakkında Mendeleyev (1834-1907) gibi doğa bilimlerindeki çeşitli bilginlerin çalışmalarından örnekler verdikten sonra "Devr-i Âhir Hükemâsının Tâsnîfi" başlıklı başka bir ara bölümle Bacon (1561-1626), D'Alembert (1717-1783), N. Arnott (1814-1898), Oken (1779-1851), Hegel (1770-1831) gibi düşünürlerin sınıflamaları konu edinilir. "*Felsefe-i zâmânenin reîsi*" denilen İngiliz Spencer (1820-1903) üzerinden Alman düşünür Oken'in tasnifinin anlatımından sonra söz Hegel'e gelmişken makale "*mâbadı var*" notuyla sona erer.⁵¹

Sâlih Zeki'nin makaleleri

Daimi yazı kurulu (*heyet-i tahrîriye-i dâime*) üyeleri arasında yer aldığı *Dârüşşafaka* dergisinde, Sâlih Zeki Bey'in (1864-1921) de yazıları bulunmaktadır. Yazıları derginin 6. sayısından itibaren başlamakta ve 12. sayısına kadar aralıksız devam etmektedir. Yazılar incelendiğinde, bunların tümünün özellikle dergide yayınlanmak için yazılmadığı, eski yazılarının, açılış

⁴⁹ Serkez Orpilyan, Amasya Bidâyet Mahkemesi zabıt kâtipliği yapmıştır. Bursalı Mehmed Tahir (1861-1925) ile hazırladığı *Mahzenü'l-Ulûm* 1892'de İstanbul'da basılmıştır.

⁵⁰ Rıza Tevfik bu konuyu daha sonra yazdığı felsefe sözlüğünde sınıf (*classe*), sınıflama (*tasnîf-classification*) ve bilimler sınıflaması (*tasnîf-i ulûm-classification des sciences*) başlıklı ardı ardına gelen üç maddede tekrar ele almıştır. Bkz., Rızâ Tevfik, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, Matbaa-i Âmiri İstanbul 1330, Cilt 2, s. 322-400. Bu maddelerdeki bazı açıklamalar ve özellikle Taşköprüzade'nin sınıflamasına ilişkin tenkitinin isabetsiz olduğunu içeren bir karşı-tenkit için bkz., Bilal Yurtoğlu, *Katip Çelebi*, Ankara 2009, s. 355-364.

⁵¹ *Dârüşşafaka*, Kânümevvel 1325, Sayı 7, s. 316-329; *Dârüşşafaka*, Kânûnîsânî 1325, Sayı 8, s. 369-384.

konuşmalarının, konferanslarının düzenlenerek dergiye konulduğu görülmektedir. Adı her geçtiğinde kullanılan özenli ifadeler, Salih Zeki'ye Dârüşşafakalıların farklı ve büyük bir saygı duyduğunu göstermektedir. Bu saygının bir ifadesi sayılabilecek biçimde, içeriği ne olursa olsun tüm yazılarının bulunduğu sayının birinci makalesi olarak yayımlandığı görülmektedir. Hatta derginin onikinci ve son sayısının hemen başında yazı kurulu imzasıyla yer alan bilgilendirme notunda da, bu nüshanın o dönemin son sayısı olduğu, yeni yayın dönemiyle birlikte “*Dârüşşafaka'nın her nüshası, meşâhîr-i ulemâdan Sâlih Zekî Bek'in bir makâlesini veyâ bir konferansını hâvî olacaktır*” müjdesi verilmektedir.

Bununla birlikte, Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti tarafından yayınlanan bir bildiri, Darüşşafakalıların, “*kardaşımız*” dedikleri Salih Zeki'ye yapılan saldırılara nasıl karşı çıktıklarını, onu nasıl koruyup savunduklarını göstermesi bakımından önemli bir tarihi belge özelliği taşımaktadır. Bilindiği üzere Salih Zeki, şair Tevfik Fikret'in (1867-1915) 1910'daki, basında hayli yankı uyandıran ve yadırganan istifası üzerine, Galatasaray Lisesi müdürü olmuştu.⁵² Öğrencilerin günler süren boykotu sonucu olay o dönemin gazetelerinde “*Sultanî Mektebi hadisesi*” diye adlandırılmış ve polemikler, Tevfik Fikret – Salih Zeki çatışmasına dönüşmüştü. İşte Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti'nin sözünü ettiğimiz bildirisi, özellikle basında ortaya çıkan yazılara karşı Salih Zeki'yi savunmak için kaleme alınmıştır. Mekteb-i Sultânî müdürü Tevfik Fikret'in istifasının gereğinden fazla dedikoduya yol açtığını belirterek başlayan bildiride, Cemiyet, Salih Zeki Bey'in şahsına yapılan saldırılardan büyük üzüntü ve rahatsızlık duyduğunu ifade etmektedir. Cemiyet'e göre, aslında Salih Zeki Bey, kendisi için tamah olunamayacak düzeyde olan böyle bir görevi vekâleten kabul etmekle büyük bir fedakârlık yapmıştır. Basına düşen, kimsenin kabul etmediği bir zamanda bu görevi üstlendiği için Salih Zeki Bey'e teşekkür etmektir. Hâlbuki basının bir kısmı, teşekkür ve takdir yerine, onu cahillikle suçlamış ve hakaret etmiştir. Oysa Salih Zeki'nin kişisel meziyetlerini, sayısı binleri geçen talebesi takdir etmiş, hatta Mekteb-i Sultânî talebesi de böyle heyecanlı bir zamanda kendisine hürmet ve nezaketten başka bir şey göstermemiştir. Onların bu nezaketi basına ibret olmalıdır. Bildiri, Mekteb-i Sultânî meselesi dolayısıyla Salih Zeki ve Dârüşşafaka hakkında basında çıkan kötü niyetli ifadelere teessüf edilerek son bulmaktadır.⁵³

Salih Zeki'nin *Dârüşşafaka* dergisindeki ilk yazısı “Kont Ogüst – Felsefe-i Müsbete” başlığını taşımaktadır. Kısa girişindeki açıklamalara bakıldığında, Auguste Comte (1798-1857) felsefesi hakkındaki bu yazısında Sâlih Zeki'nin çok iddialı olduğu görülmektedir. Zira ona göre, Batı'da

⁵² Celal Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, Yay. haz. Yeşim Işıl Ülman, İstanbul 2001 s.16.

⁵³ *Dârüşşafaka*, 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 529.

Gottfried Leibniz (1646-1716) ve David Hume (1711-1776) gibi filozoflarla kıyaslanmasına, aralarında Stuart Mill (1806-1873) gibi kendisini yakından tanıyanların bulunduğu pek çok kişi tarafından felsefesi hakkında yazılar kaleme alınıp eleştirilmesine rağmen, bu yazarların hiçbiri onun düşüncelerinin temelini kavrayamamıştır. Salih Zeki'ye göre, Auguste Comte felsefesinin amacı “*ittihâd-ı ictimâî (union sociale) şerâitinin tecdîdinden ibâretidir*” yani toplumu yeniden inşa etmektir. Comte, toplumu yeniden düzenlerken bilimin sağladığı güce (*fennin yed-i iktidârına*) dayanmak gerektiğini düşünmekte ve bu şekilde kurulacak bir toplum düzeninin (*ordre social*) yıkılmasını imkânsız görmektedir. Bu görüş onu doğrudan doğruya XVIII. yüzyıl toplumsal filozofları olan Turgot (1727-1781), Montesquieu (1689-1755) ve özellikle “felsefe pederim” dediği Condorcet’ye (1743-1794) bağlamayı gerektirir. Salih Zeki, Comte hakkında okuduğu Fransızca kaynakların hiçbirinin, onun felsefesini matematiğe nasıl dayandırdığını, insan bilgisini niçin altı büyük sınıfa ayırdığını ve matematiksel düşünceyle başladığı felsefesini neden sosyolojik düşünceyle (*fikr-i ictimâî*) bitirdiğini açıklamadığını yazar. İşte Salih Zeki, hem bu eksikler yüzünden hem de ülkemizde felsefe öğrenimine karşı bir tavır ortaya çıktığını (*memleketimizde mesâlik-i felsefiyenin mütâlasına karşı bir temâyül hâsıl olduğu*) hissettiği gerekçesiyle konuyla ilgili görüşlerini yayınlamak istemiştir. İddialı olduğu kadar son derece isabetli ve etkileyici olan 11 Zilhicce 1326 [4 Ocak 1909] tarihli bu kısa girişin ardından Salih Zeki, yine alıntılıdığı “*bir tasavvurun lâyıkıyla anlaşılması târihçesinin bilinmesine mütevakkıfdır*” sözü doğrultusunda hayatından başlayarak Auguste Comte’un felsefesini açıklamaya girişir.

Dârüşşafaka neşrinde de belirtildiği üzere, bu makalenin, çok daha önce *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası*’nın 15 Kânûnisânî 1324 [28 Ocak 1909] tarihli ikinci sayısında Halide Salih — Salih Zeki imzasıyla yayınlandığı⁵⁴ ve Halide Salih’in, Salih Zeki’nin 1901’de hayatını birleştirdiği⁵⁵ Halide Edip Adıvar (1882-1964) olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte makalenin *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmûası* neşrinde, biri giriş kısmının sonunda, biri metin içindeki bir dipnotta ve üçüncüsü de makalenin sonunda olmak üzere üç kez “Salih Zeki” adı geçtiği buna karşılık “Halide Salih” adının metin içinde yer almadığı dikkati çekmektedir. Halide Salih’in ismi sadece dergi kapağındaki içindekiler (*mündericât*) kısmında görülmektedir.⁵⁶

Salih Zeki’ye ait ikinci yazı “Nutk-ı İftitâhî” adını taşımaktadır. Yazı, 1324 [1908] yılında Dârülfünûn-i Osmânî’nin Riyâziye Şubesi ikinci sınıf

⁵⁴ Bu makalenin kısa bir sadeleştirilmesi için bkz., Saraç, *a.g.e.*, s. 17, 57-67.

⁵⁵ Şeref Etker, “Salih Zeki Bey-Üç Boyutlu Bir Biyografi İçin”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1, 2005, s. 140.

⁵⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrinisânî 1325, Sayı 6, s. 241-170.

öğrencilerine hitaben yaptığı konuşmanın metninden ibarettir. İkinci sınıf öğrencilerine söylenmiş olsa da içerdiği toplu görüşler nedeniyle bu konuşma, Salih Zeki'nin bilim ve felsefe zihniyetinin ana çizgilerini yansıtmaları bakımından çok dikkate değerdir. Salih Zeki konuşmasına, gerçeğin (*hakikat*) kendini ya maddî ya da manevî olarak gösterdiğini, birbiriyle asla çelişmeyen bu iki alandan ilkinin bilgisinin zanlardan kurtulmuş bir akılla yapılan deneysel bilimlerin kanıtlarıyla (*delâ'il-i fenniye ve berâhîn-i tecrübiye*) ikincisinin bilgisinin de ruhu sıradan ihtiraslardan temizleyerek elde edilebileceğini söyleyerek başlar. İnsan ise mekân ve zaman özellikleriyle sınırlıdır. Evren (*kâinât*) bize mekânın varlığını, olaylar (*hâdisât*) da zamanın geçtiğini bildirir. Bu ikisi pozitif bilimlerin (*ulûm-ı müsbete*) en üstünde yer alan matematiğin (*riyâzât*) konusudur. İleri sürüldüğünün aksine aklî uzlaşımlarla (*itibârât-ı akliye*) uğraşmayan matematik, gerçeği gösteren bir dürbün, gerçeği ifade eden bir dildir. Matematik gerçeği, “kanun” adı verilen düsturlarla ifade eder. “Kanun fikri” insanın en büyük başarısıdır. Bu fikir, gökleri gözleyerek gökcisimleri arasında düzenli bağlar farkedenden ancak bunları açıklayamayan Kaldelilerde ortaya çıkmıştır. Zamanla Hipparkos (MÖ 190-120), Batlamyus (yaklaşık 85-165), Kopernik, Kepler, Galileo gibi bilginler bu ilişkileri açıklamışlarsa da evrenin en basit ancak en önemli yasanını, gerçeğinin anahtarı olan “genel çekim”i (*câzibe-i umûmiye*) keşfetmek Newton’a (1643-1727) nasip olmuştur.

Bilimin ortaya koyduğu doğa kanunları (*kavânîn-i kevnîye*) insanların yaptığı toplumsal kanunlar (*kavânîn-i beşerîye*) gibi zamana ve mekâna göre değişmez. Evrenin her yerinde aynı şekilde geçerlidir. Bunu bize astronomi bilimi göstermiştir. Kepler’in bulduğu elips yörünge (*kâtı-ı nâkıs münhanîsi*) kanunu ile Newton’un genel çekim kanunu sadece Güneş sisteminin öğeleri için değil bu sisteme dâhil olmayan kuyruklu yıldızlar ve çift yıldızlar (*kevâkib-i mudâafa*) için de geçerlidir. İşte astronominin büyüklüğü, inceleme konusu olan yıldızların büyüklüğünde değil kanunlarının genelliğindedir (*kavânîn-i umûmiyesindedir*).

Salih Zeki konuşmasında, bilimin ve bilimsel kanunların yapısıyla ilgili olarak bir tartışmaya girerek o sıralar belki de henüz eserlerinin Türkçe tercümesiyle meşgul olduğu Poincaré'nin (1854-1912)⁵⁷ uzlaşımcılığına (*conventionalisme*) aykırı olarak, bilimlerin ve doğa kanunlarının (*kavânîn-i tabîiye*) zihni uzlaşımlar (*itibârât-ı zihniye*) olmadığını açık bir biçimde vurgular. Ona göre, “*kavânîn-i tabîiye veyâ ilmiye ihtirâât-ı suniyeden ibâret*

⁵⁷ Salih Zeki, ünlü Fransız matematikçisi ve bilim felsefecisi Henri Poincaré'nin (1854-1912) *La Science et l'hypothèse* (Paris 1903), *La Valeur de la science* (Paris 1905) ve *Science et méthode* (Paris 1908) adlı eserlerini sırasıyla *İlim ve Faraziye* (İstanbul 1927), *İlmin Kıymeti* (İstanbul 1914) ve *İlim ve Usûl* (İstanbul 1928) adlarıyla Türkçe'ye çevirmiştir. R. Demir, *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi*, Cilt 3, s. 147.

değildir". Bilim daima ilerler (*terakkî*) ve gelişir (*tekâmül*). Araştırmalar mevcut teorileri (*nazariyât*) destekler veya çürütür. Ancak bundan dolayı bilimsel hakikatler (*hakâyık-ı ilmiye*) değişmez. İlerlemeyen ve gelişmeyen kusursuz bir bilim (*ilm-i mükemmel*) yoktur. Böyle olduğu iddia edilen Öklid geometrisi Dünya üzerinde geçerlidir, Aristo mantığı da düşünceyi ifade etmede yetersizliği açık olan konuşmayla (*muhâverât*) ilgilidir. Eğer Newton'un gösterdiği gibi differensiyel ve integral hesap daha doğrusu "sonsuz küçükler hesabı" (*hisâb-ı asgâr-ı nâ-mütenâhiye*) olmasaydı doğa kanunları ifade edilemezdi. Mantık, Aristo'nun tedvininin ibaret kaldığı sürece bilimsel ilerlemeye daima zarar vermiştir.

Salih Zeki buradan bir adım daha atarak, bilimler için mantığa ihtiyaç olmadığını söyler ve "*hele riyâziyât için mantığa aslâ lüzûm yoktur*" görüşünü dile getirir. Ancak bu görüşü şimdi açıklamayacağını, tatil günlerinde öğrencilere konuyla ilgili bir ders açmak istediğini belirtir. İliştirilen dipnotta bu vaadin daha sonra "Mantık ve Sûret-i Tamîmî" adıyla bir saatlik seçmeli bir ders olarak yerine getirildiği bilgisi verilmektedir.

Tekrar konuya dönen Salih Zeki, bu kez bilim nedir sorusunu sorar. Verdiği cevaba bakılırsa bilim anlayışında, daha önce felsefesini gerçek anlamıyla tanıtmak için Türkçe bir makale kaleme aldığı Auğuste Comte'un etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Bilim görünüşte birbirleriyle çok ilgisiz gibi görünen olaylar (*hâdisât*) arasındaki doğal ve örtülü bağları keşfetmektir. Bilim bu şekilde elde edilen görelî pozitif bilgiler (*malûmât-ı nisbiye-i müsbeste*) sistemidir. Evrenin yaratılışının ilk ve gayî nedenlerini konu edinen mutlak bilgiler bilimin alanı dışında kalır.

Bilimsel teoriler (*nazariyât-ı ilmiye*) doğan, büyüyen ve ölen canlılar gibidir. Bilimsel teorilerin geçersiz olması bilimsel doğruları ortadan kaldırmaz. "*Bir nazariye mahv olur fakat gösterdiği hakikat bâkî kalır*". Örneğin Hipparkos, sabit yıldızların doğuş yerinin (*metâli*) yılda elli saniye arttığını gözlemiş ve bunu eski astronomideki felekler feleğinin (*felekü'l-eflâk*) yıllık yaklaşık elli saniyelik geri dönüş hareketi (*hareket-i riciye*) ile açıklamıştı. Yeni astronomi ile Hipparkos'un (MÖ. 190-120) felekler feleği teorisinin hükmü geçti. Fakat ortada bir gerçek kaldı. O da yıldızların doğuş yerinin düzenli olarak her yıl artmasıydı. İşte bu gerçek, yeni astronomide ilkbahar ekinoks (*itidâl-ı rebîi*) noktasının geri hareketiyle açıklandı. Böylece teoriler değişmekle birlikte eski astronomideki feleklerin hareketi yeni astronomide ekinoksların hareketiyle yer değiştirmiş oldu. Salih Zeki, bilimin, hatta hiçbir şeyin bize, olayların özünü (*mâhiyet*) gösteremeyeceğini, bu iddiadaki teorilerin batıl olduğunu, insanların sadece görelî bilgileri (*mâlûmât-ı nisbiye*) olabileceğini, matematiğin zaman ve mekân sınırları içinde kurmaya çalıştığı bağlantılar

yoluyla olaylar arasındaki geçerli sabit kanunların insanlar tarafından biraz daha iyi anlaşılmasına hizmet ettiğini vurgulayarak konuşmasını tamamlar.⁵⁸

Salih Zeki'nin dergideki üçüncü yazısı “Mektûb” başlığını taşımaktadır. Aristo mantığı ve skolâstik anlayışa yönelik eleştirileri içeren mektubun Mekteb-i Hukûk mezunlarından bir şahsa yazıldığı belirtilmektedir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu şahsın da yer aldığı bir ev ziyaretinde akıl üzerine yapılan bir tartışmada, Salih Zeki kendi ifadesine göre, nutuk atma yetenekleriyle (*nutk-ı perdâz*) şarlatanlık (*cerbeze*) yapan tartışmacılar karşısında şaşkınlık derecesinde (*mebhût*) bölnlük (*gabâvet-i mahzâ*) göstermiştir. Salih Zeki'nin aklın tanımlanamaz ancak bir takım özellikleriyle anlaşılabilir olduğu görüşüne karşın muhataplar tanımın türleri olduğu ve aklın da tanımlanabileceği şeklinde bilgiç tavırlar sergileyip, aklın beylik tanımlarını sıralamışlardır. İşte mektup, Salih Zeki tarafından konuyla ilgili görüşlerini açıklamak için yazılmıştır.

Salih Zeki yazısına, İslâm mantıkçılarının tanımı “hadd” ve “resm” olarak ikiye ayıran teorisinden söz ederek başlar. İlkini tam şekline (*hadd-ı tâmm*), matematikteki dairenin tanımını örnek verir ve matematikteki tanımların tümünün tam tanım olduğunu belirtir. Tartışmacıların akla dair ortaya atıkları “*manevi bir güçtür*”, “*zorunlu şeyleri idrak etme aracıdır*” gibi tanımları ise tam tanım değil sözel (*tarîf-i lafzî*) veya adsal tanımlardır (*tarîf-i ismî*).⁵⁹ Bunların hepsi henüz psikoloji, fizyoloji gibi yeni bilimlerin gelişmediği zamanlarda insanı nutuk, gazap, şehvet gibi üç özellikten ibaret sayan, ahlâkı da bunlardaki itidal, ifrat ve tefrit olarak gören “mantığın babası” (*ebû'l-mantık*) Aristo zamanından kalma görüşlerdir.

Akl gibi varlıkları kesin olan, ancak döngüsellğe (*devr*) düşmeden tanımlanamayacak, dolayısıyla tanımı imkânsız şeyler vardır. Bunların özü (*mâhiyet*) insan tarafından hiçbir zaman bilinemez. Aklın yanı sıra zaman, mekân ve maddenin özünün de ne olduğu bizce asla bilinemez. Salih Zeki, bunlara, yine Comte'un üzerindeki etkisine yorabileceğimiz başka bir kavramı, “*insaniyet*”i de ekler ve sözü bu gibi kavramlara büyük bir sorumsuzlukla tanımlar uyduran skolâstik anlayışa getirir. Bu anlayışın temeli, hem düşünmenin hem de evrenin akılla kavranabileceğini ilkesine dayanan Aristo mantığıdır. Astronomi hatta matematik bu anlayış nedeniyle tamamen spekülâtif (*sırf akli*) bazı hükümler üzerine dayandırılmıştır. Bu keyfi ilkeleri (*kavânîn-i*

⁵⁸ Dârüşşafaka, Kânûnîsânî 1325, Sayı 8, s. 339-346.

⁵⁹ İslâm mantıkçıları tanımı “hadd” ve resm” olarak ikiye ayırır. Batı mantıkçıları bunlara sırasıyla “*définition*” ve “*déscription*” demişlerdir. İlki “öze ait olan tanım”, ikincisi ise “ilintiye ait tanım” demektir. “Hadd”, “tam özsel tanım” (*hadd-ı tâmm*) ve “eksik özsel tanım” (*hadd-ı nâkıs*) olarak iki çeşittir. A. Lalende (1864-1948) gibi sonraki mantıkçılar ise nesnelere tanımı anlamında “gerçek tanım” (*reelle - hakikî*) ve kelimelerin tanımı anlamında “adsal tanım”dan (*nominale - ismî*) söz etmişlerdir. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1986, s. 36-37.

indiye) aşmak mümkün olmadığından mecburen yirmi asır devam eden skolâstik bir dönem yaşanmıştır. Durumu kavrayıp itiraz edenlerin başına gelmedik bela kalmamıştır. Mantık ve felsefede safsata yöntemlerinin (*turuk-ı sofistâiye*) geçerli olduğu bu dönemde hiçbir deha kendini skolâstik etkilerinden kurtaramamıştır. Kepler, astronominin göksel küreleriyle birlikte yirmi asır süren ve “*bu müddet zarfında şark ve garbda hâkim-i olan ulûm ve fûnûnun terakkîsine bir sedd-i şedîd çekmekden başka bir fâidesi olmayan*” bu skolâstik devre son vermiştir.

Tekrar Aristo mantığına dönen Salih Zeki, Yunanlılardan Müslümanlara oradan Batıya geçen ve Avrupalıların biçimsel mantık (*mantık-ı sûrî*) dedikleri bu mantığın tümüyle tümdengelsel (*tahlîlî*) olan özünün hiç değişmediğini söyler. Öteden beri René Descartes ve Stuart Mill gibi birçok düşünür tarafından Aristo mantığına yöneltilen, hiçbir zaman bilgiyi arttırmadığı, bilinenlerin ayrı formlarda tekrarını sağladığı gibi eleştirileri yineler. Bu mantıkla yapılan bütün kanıtlamaların, terimi de kullanarak, “*Frenklerin totoloji didikleri şey*”den ibaret olduğunu söyler. Kanıtlamaları klasik mantığın kanıtlamalarına benzediği için, matematiğin de totoloji sayılması gerektiği şeklindeki itiraza da karşı çıkar. Bu itiraz, doğru değildir. Zira toolojide dışarıdan gelen yeni ve farklı bir ögeye rastlanmaz. Oysa matematik teoremler kanıtlanırken neredeyse her adımda yeni bir aksiyom (*müteârif*) veya postulaya (*mevzûa*) dayanılır. Salih Zeki, mektubunun sonraki bölümünde, üçgenlerin içaçıları toplamının iki dik açığa eşit olduğu şeklindeki ilkenin ispatından hareketle, geometrik kanıtlamada her adımda nasıl yeni öğelerin işe karıştığını, dolayısıyla matematiğin totoloji olduğu iddiasının yanlışlığını, göstermeye çalışır. Bu arada Aristo mantığının, matematik ispatlarda bir rolü olamayacağı belirtilir. Mektup, bu mantığın, buradaki kanıtlamalarda kullanılan içters veya yöndeş açılar birbirine eşittir gibi ilkeleri bulamayacağını, sadece bulunan bu ilkelere dayanarak ‘*a* ve ‘*b* gibi iki açı içters veya yöndeşe birbirine eşittir’ biçiminde zaten bilinen sonuçları tekrar eden çıkarımlar veya genellemeler üretmekten başka bir faydasının bulunmadığını belirterek sona erer.⁶⁰

Sonundaki imzadan, Salih Zeki’nin “Dârüşşafaka” adlı kısa yazısını, 14 Şubat 1325 [27 Şubat 1910] yılında Nuruosmaniye’de kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Salih Zeki yazıya, İslâm kardeşliğinin (*uhuvvet-i İslâmiye*) en masumane tecelli ettiği yer olarak vasıflandırdığı okuluna karşı sevgisini, aşkını, ebedî bağlılığını, her ziyaretinde bütün toplumsal dertlerinden (*gavâ’il-i ictimâ’iye*) sıyrılarak bulduğu huzuru ve ayrı kaldığında duyduğu özlemi ifade ederek başlamaktadır. Okulu bitirenlerin gece gündüz çalışarak bilgiyi yaymaya (*neşr-i irfâna*) devam ettiklerini vurgular ve buna örnek olarak taşradaki uzak rüşdiye muallimliklerine hiç kimse tenezzül etmezken sayısı onu bulan

⁶⁰ *Dârüşşafaka*, 1 Şubat 1325, Sayı 9, s. 385-397.

Dârüşşafakalının bu görevi kabul ettiği bilgisini verir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeniden bir araya gelen mezunların bir dernek kurdukları, “*bir müddetden beri maraz-ı inhitâta ve inkıraza düçâr olan*” Dârüşşafaka’yı kurtarmak için Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’yi yeniden canlandırdıkları şeklindeki gelişmelerden söz eder. Bu sayede bu cemiyetin iki kurulu yani yönetim (*meclis-i idâre*) ve eğitim kurulu (*meclisi-i tedrîsiye*) her hafta düzenli olarak okulda toplanmaktadır.

Yazının neden kaleme alındığı, sonundaki açıklamalarda ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti yeni bir girişimle, bir zamanlar Çiçekpazarı’nda düzenli eğitimi ile şöhret bulmuşken sonradan kömür deposu yapılan Rüşdiye Mektebi’ni alarak oradaki esnaf çocuklarını eğitim görmesi için tamir ettirmiştir. Yakında da Yusuf Paşa’dan vâris oldukları Simkeşhâne mektebini törenle açacaktır. Resmi açılışa “*büyük kardaşları*” Salih Zeki’yi de davet etmişlerdir. Davetnameyi okur okumaz gayri ihtiyârî gözyaşlarına boğulan Salih Zeki “*zamân, ne olursa olsun kadirşinâsdır, bir gün olur bu bir avuç yetîmin hizmetini de takdîr ider*” sözleriyle bitirdiği bu yazıyı kaleme almıştır.⁶¹

Salih Zeki’nin “Skolâstik” adlı son derece önemli makalesine gelince, bu onun çok bilinen ve aynı zamanda yeni harflere çevrilen ilk yazısıdır.⁶² Anlatıklarına bakılırsa “skolâstik” kelimesi o dönemin moda sözcüklerinden biri haline gelmiştir. Yazı, önce dostum sonra muhatabım dediği bir kişinin ona bu kelimenin anlamını sorması üzerine aralarında geçtiği söylenen muhtemelen kurgusal bir konuşma üzerinden konuya dair ortaya koyduğu görüşlerden ibarettir.

Yazı, “Orta Çağ’da Avrupa okullarında hâkim olan felsefe” anlamına geldiği söylenen ve sözcük anlamı “okula ait” (*medreseye mensûb*) demek olan “skolâstik” kelimesinin Yunanca okul (*medrese*) demek olan “skholye”den türetildiğini açıklayarak başlar. Öte yandan kelimenin anlamı genelleştirilerek, bu tarz düşünüp hükümler vermeye (*muhâkeme-i fikriye*) de “skolâstik düşünme” (*muhâkeme-i skolastikiye*) denilmiştir. Salih Zeki, “skolâstik düşünme”nin nasıl bir düşünce biçimi olduğunu göstermek için Dünya’nın çekim gücünün, Ay’ı da kendisine çekip çekmediği hakkında, muhatabıyla arasında geçen diyalogu nakleder. Muhatabının konuyla ilgili hiçbir bilgisi olmamasına karşın, Ay’ın semada bize yaklaşıp uzaklaşmadan desteksiz dolanıp durduğu gibi görünüşlerinden hareketle, konuya dair hükümler vermekte,

⁶¹ *Dârüşşafaka*, 1 Mart 1326, Sayı 10, s. 433-435.

⁶² Etker, *a.g.m.* s. 142. Salih Zeki’nin bu makalesi Adivar’ın da dikkatinin çekmiş ve “skolâstik tartışmanın bugün ibretle okunacak derecede önemli pek güzel bir örneği” olarak nitelediği bu yazıya, giriş kısmından bazı alıntılarla, meşhur eserinde yer vermiştir. Bkz.: Adnan Adivar, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, İstanbul 1980, s. 190-191.

anlayamadığı ayrıntılarla karşılışınca akla ve mantığa aykırı diye bu seçenekleri reddetmektedir. Salih Zeki'ye göre "işte skolâstikçinin en son cevabı budur, akl ve mantığa münâfi didiler mi artık sözi kesmelidir".

Salih Zeki, bu noktadan hareketle toplumumuzda hâkim olan geleneksel bilgi, bilim, düşünce, eğitim anlayışlarının kökten bir eleştirisine girişir. Buna göre, skolâstik tavır ve yöntem düşünceyi, zihni kapalı bir daire içine (*dâire-i mahdûde dâhiline*) sokarak gerçekten uzaklaştırmaktadır. Ülkemizdeki düşünme biçimi skolâstiktir. Yanılabileceğini hiç aklına getirmeyen bu düşünceyle eğitilmiş kişilere bir kere müsamaha gösterilirse cesaretle el atmadığı hiçbir mesele kalmaz. Hareket kanunlarını bilmeden Ay'ın hareketi hakkında görüş bildirir. Doğrusu söylendiğinde, akla ve mantığa aykırı diyerek mahkûm eder. Hâlihazır medeniyetin tavsiye ettiği "gerçek bilgilere" (*maârif-i hakîkiye*) yani Batılı bilimlere (*maârif-i garbiye*) alaycı bir gözle bakar. Alet ilimlerini (*ulûm-ı aliye*) de yüksek ilimleri (*ulûm-ı âliye*) de bilir. Birçok esere haşiyeler yazmıştır. Usturlab ilminde bile "acayip şeyler" yapabilmektedir.

Onların nazarında, fizik (*hikmet-i tabîye*), kimya, doğa ve matematiksel bilimler (*ulûm-ı tabî'îye ve riyâziye*) gibi modern bilimleri bilmenizin bir hükmü yoktur. Fizik hokkabazlıktır, bilim kendi bildikleri şeylerdir. Diğerleri hep yalancıdır. Eskilere taparlar (*kudemâya perestiş*). Şehvet ilmi (*ilm-i bâh*) derler de elektrik bilimi (*ilm-i elektrik*) demeye dilleri varmaz. Çünkü ilki *Keşfü'z-Zünûn*'da⁶³ ilim olarak geçmektedir. Oysa ikincisi Frenklerin hüneri, uydurmasıdır. Zaten Avrupalıların bildikleri hep hünerdir. İlim sadece kendilerinin bildikleridir.

Salih Zeki, yazının sonuna doğru bilimin, her türlü dinî, etnik, coğrafi ve benzeri özellikleri aşan ve sürekli gelişen bir etkinlik olduğunu, açık ve etkileyici ifadelerle dile getirir. Buna göre, bilimin, ne dini ne de milliyeti vardır. Hıristiyan, Mecusi veya Yahudi akaidi olur ancak Müslüman geometrisi, Mecusi astronomisi, Yahudi fiziği olmaz. Sadece bir dile ait mutlak bir sözdizimi (*nahv*) ve gramer (*sarf*) yoktur. Her dilin sözdizimi ve grameri vardır. Bilimin mezhebi, milliyeti olmaz. Zaman zaman birinden diğerine geçer. Fakat nerede ilerlerse (*terakkî*) orada medeniyet oluşur. Her şey gelişme (*tekâmül*) kanununa bağlıdır. Bilim de gelişir. Matematik bile gelişmektedir. Örneğin eskiler sadece sürekli (*kemm-i muttasıl*) ve süreksiz niceliklerden (*kemm-i munfasıl*) söz ediyorlardı. Sonrakiler buna karmaşık sayıları (*kemiyet-i muhdese*), sonsuz küçükler hesabını (*kemiyât-ı asgar-ı gayr-ı mütenâhi*) eklemiştirler. Yakında "sonsuz büyükler hesabı" (*kemiyât-ı azam-ı gayr-ı mütenâhi*) da ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde bir, iki, üç boyutlu olan geometri yanında *n* boyutlu şekillerden söz eden geometri vardır. Aristo mantığı konuşma

⁶³ Katip Çelebi'nin (1609-1657) büyük biyo-bibliyografik eseri.

dilinin akılyürütmelerini, düşüncenin yargıları için yeterli saymıştır. Artık Öklid geometrisine, Harezmi cebrine, Aristo'nun *Organon*'una bakma devri geçmiştir.

Yaşadığı dönemde ülkemizdeki bilgin tipinin düşünme tarzını, dünyaya bakışını eleştirel olsa da çok etkileyici bir şekilde tasvir eden bu yazı, ne yapılması gerektiğine ilişkin önerilerle sonra erer. Salih Zeki'ye göre, Batı'da bilim o kadar değişmiştir ki, bilime Orta Çağ bilgileri ile karşı çıkılamaz. Aynı anda iki medeniyet olmaz. Orta Çağ medeniyeti canlandırılmaz. Onun zamanı geçmiştir. Zaman, ilkokullara resimli kitaplar veriliyor diye şikâyet edilecek zaman değildir. Medeni olmak şehirlerde oturmakla olmaz, medenî olmak için hâkim medeniyete, Batı medeniyetine girmeli, ondan yararlanmalıdır.⁶⁴

Salih Zeki'nin dergideki “Şahsiyet” adlı altıncı yazısı *Dârüşşafaka* Mezûnûn Kulübü'nde verdiği konferansın metnidir. Konferans, “*Dârüşşafaka* mezunlarından ve *Dârülfünûn* riyâziye şubesinden Necâti” tarafından yazıya geçirilmiştir. Başlangıçtaki açıklamalarında Salih Zeki, konferansı, *Dârüşşafaka* Mezunlar Derneği'nin esnaf çocuklarına ders okutmak için Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden aldığı ve eksiklerini gidererek açılışını yaptığı bir binada verdiğini belirtmektedir. Yukarıdaki “*Dârüşşafaka*” adlı yazısı hatırlandığında bu binanın Çiçekpazarı'nda kömür deposu olarak kullanılan eski Rüşdiye Mektebi olduğu, dolayısıyla konferansın yeniden okula dönüştürülen bu binada verildiği anlaşılmaktadır. O gün okulda ilk defa ders yapılacaktır. Ancak ders başlamadan önce dernek Salih Zeki'den bilimsel (*fennî*) bir konferans vermesini istemiştir. Salih Zeki de böyle bir günde bilimsel bir konferansın değil, eğitimle ilgili bir konunun daha uygun olacağını düşünerek “şahsiyet” konusunu seçmiştir. Belki de psikolojiyi bir bilim saymayan Comte'un üzerindeki etkisi nedeniyle, beklenildiğinin aksine, psikolojik bir kavram olarak “şahsiyet” ile hiçbir ilgisi olmayan bu konferans, Salih Zeki'nin bilimsel, sosyolojik, pedagojik, hatta tarihî ve siyasî eğilimlerini yansıtmaya açısından oldukça önemli görünmektedir. Konuşma, şahsiyetin, bir bireyi türünün diğer üyelerinden ayıran nitelik (*sıfat*) daha doğrusu özellik (*husûsiyet*) şeklinde tanımlanmasıyla başlar. Ardından şahsiyetin inorganik evren, organik evren, insan ve toplum alanındaki görünümünden bahsedilir. Milli şahsiyetten de söz edilebileceği belirtilerek bu tür şahsiyetin okullarda eğitimle geliştirilebileceği ve bu konuda öğretmenlere düşen görevlerin neler olduğuna dair görüş ve önerilerle konuşma bitirilir. Salih Zeki'nin belirttiğine göre, her varlık birbirinden farklıdır. Her varlığın bir özelliği dolayısıyla şahsiyeti vardır. İnorganik evrende (*âlem-i gayr-ı uzvî*) kapalı musluktan akan su damlaları arasında fark yoktur ama taşlarda vardır. Fabrika ürünlerinde yoktur ama el emeği ürünlerde fark dolayısıyla şahsiyet görülür. Bir noktanın diğerlerinden farkı bulunduğu yer, doğru çizginin farkı istikametidir.

⁶⁴ *Dârüşşafaka*, 1 Mart 1326, Sayı 10, s. 436-445.

Organik evrende (*âlem-i uzvî*) şahsiyet daha belirgin ve daha mükemmeldir. Yosunlardan ağaçlara kadar tüm bitkilerde şahsiyet vardır. Hayvanlarda şahsiyet daha açıktır. Salih Zeki'nin hayvanların birbirinden farklarını açıklarken açık biçimde Charles Darwin'in (1809-1882) evrim kuramına başvurduğu ve bu farkları çevreye adaptasyon, seleksiyon, hayat kavgası gibi kuramın temel kavramlarına dayanarak açıkladığı görülür. Buna göre Darwin silsilesinde bir hayvan ne kadar ileride ise şahsiyeti o kadar mükemmeldir. Böceklerin, kuşların, yüksek tabakalardaki köpekler ve maymunların mutlaka kendilerine özgü başlıkları vardır. Hayvanlarda şahsiyet ayıklanma (*istifâ*) ve hayatta kalma (*bekâ*) için önemlidir. Çekirge veya balık yumurtalarının tümünün yavruya dönüşmemesinin, bunların bir kısmının var olup bir kısmının yok olmasının nedeni, raslantı (*tesâdüf*) değildir. Evrende raslantı yoktur. Olaylar, açıklanması mümkün olmayan birçok nedenin sonucudur. Bunları açıklamamız mümkün olmadığı için raslantı der geçeriz. Oysa bunları belirleyen bir kanun vardır. Tabiat ana (*mâder-i tabîat*) bunları oluşturur bir de şahsiyet verir. Özellikleri bulunduğu çevrenin hayat şartlarına (*muhîtin şerâit-i hayâtiyesine*) alışanlar kalır, alışmayanlar yok olurlar. Hayat şartlarının ne olduğunu biyoloji bilimi belirler. Çevreye (*şerâit-i muhîtiye*) uyum gösterenler yaşar, gösteremeyenler yok olur. Canlılar, hayat kavgasına (*mübâreze-i hayât*) girer; şahsiyeti olan yaşar, olmayan ölür. Bu konuda "hüküm galib gelenindir" (*el-hukm limen galebe*) kanunu geçerlidir.

Salih Zeki insanlardaki şahsiyeti, örneklerini bilim tarihinden seçtiği, "dâhî kuramı"yla açıklamaktadır. Şöyle ki, insanda şahsiyet en mükemmel derecededir. İnsanlarda maddî ve fikrî olmak üzere iki tür şahsiyet vardır. İlki boy, görünüş, renk, bünye, adale, kemik vs. bakımından olan başlıklardır. Bu başlıklar organların işleyişine etki ederler. Fikri şahsiyete gelince, bu, fikrî ilerleme (*terakkîyat-ı fikriye*) gösterebilme özelliğidir. Böyle kişiler de dâhîlerdir. Matematiksel doğa bilimlerinin (*ulûm-ı tabîiye-i riyâziye*) en mükemmel astronomidir. Astronomi de Galileo, Newton, Laplace (1749-1827) gibi üç beş dâhî şahsiyetli bilgin sayesinde gelişebilmiştir. Diğer bilimler ve sanatlarda hatta edebiyatta bile gelişme bu gibi dâhîlerin özellik ve şahsiyetleri sayesinde.

Şahsiyetin toplumdaki durumuna gelince, sosyolojideki "büyük adam" (*müstesna şahsiyet*) kuramına dayanan buradaki açıklamalarından da Salih Zeki'nin hem Avrupa hem de ülkemizdeki yakın dönemin tarihî ve siyasî olayları hakkındaki düşüncelerini öğreniyoruz. Buna göre, insanlar sürüler halinde yaşarken şahsiyeti diğerlerinden üstün olanlar sürüye baş olmuşlardır. Bu, başbuğluk, aşiret ve kabile reisliğine ve nihayet hükümdarlığa dönüşmüştür. Yine müstesna şahsiyetler sayesinde monarşilerin fenalığı anlaşılmalı yerine milli devletler (*hükümet-i milliye*) ortaya çıkmıştır. Fransa, büyük devrimini ve cumhuriyetini bunu hazırlayan filozoflara ve ansiklopedistlere borçludur.

Almanya birliğini Bismarck'a (1815-1898), biz de devrimimizi Mithat Paşa (1822-1884) ve arkadaşlarına borçluyuz. Dört yüz yıldır devam eden düşüşümüzün nedeni ise, bizde her neslin kendinden önce gelen nesillere tâbi olması, herkesin babasından gördüğü ile kalması, dolayısıyla şahsiyetli adamlar ortaya çıkmamasıdır. Oysa bir toplumun yükselmesi ve ilerlemesi o toplumda müstesna şahsiyetlerin varlığına bağlıdır. Milli devlet, dürüst olduğu kadar bilgili, derin düşünceli, vakarlı şahsiyetlerin yaptıkları kanunlarla yükselip ilerleyecektir.

Bireyler gibi milletlerin de kendine özgü şahsiyeti vardır. Milli şahsiyet, fertlerin şahsiyetlerinin toplamıdır. Bir milletin bireylerinin şahsiyetleri ne kadar birbirinden farklı ve önemliyse o milletin medeni dünyadaki yeri de o derece ayrıcalıklı ve önemli olur. Bu nedenle milletin en aciz bireyine kadar herkese bir şahsiyet kazandırmalı, fertlerini ezmemelidir. Bu da okullarla olur. Okullarda o milletin, o milletin yoksa medeniyet tarihinin büyük şahsiyetleri öğrencilere tanıtılmalıdır. Mesela her Fransız, devrimlerini hazırlayan filozoflarını ve ansiklopedistlerini ve devrimin oluşturduğu özgürlük, eşitlik, adalet ilkelerini tam anlamıyla tanımalıdır. Amerikalılar İngilizlerle yaptıkları istiklal harplerini ve buradaki müstesna şahsiyetleri tanımalıdır. Çünkü milletlerin medeni dünyadaki yerini belirleyen, sahip oldukları müstesna şahsiyetlerdir.

Salih Zeki'ye göre, Osmanlıların tarih boyunca şahsiyet gösterdiği tek alan askerliktir. Bu özelliğimizi korumalıdır. Artık Batı'da güç, pazu ile değil, bilgi ile elde edilmektedir. Batılılar bilim sayesinde ilerleyerek bizi asırlarca geride bırakmışlardır. Şu an XVII. yüzyıl Fransasının durumunda olduğumuz söylenebilir. Önemli olan bu üç asırlık arayışı kapatmaktır. Bunun için, sanatımızın, edebiyatımızın bizim olması milli bir şahsiyet oluşturmamız gerekir.

Milli şahsiyetin oluşmasında eğitimin çok önemli olduğunu vurgulayan Salih Zeki'nin konuyla ilgili görüşleri oldukça ilginçtir. Zira ona göre eğitim çocuğun, gonca halindeki şahsiyetini geliştirir, yoksa ona yeni bir şahsiyet kazandırmaz. Eğitim kötü olursa şahsiyetini canlandırmaz, uyutur. Çocuklarımızın düşünce, duygu ve benlikleri ana babalarının batıl fikirlerine kurban edilmemelidir. Bu nedenle eğitim-öğretim yöntemlerimizi ıslah etmeli daha doğrusu değiştirmeliyiz. Çocuklarımızı bize benzetmemeli, onların önüne her alanda en güzel örnekleri koymalıyız.

Konuşmanın sonuna doğru, konferansın izleyicileri arasında yer alan öğretmenlere yönelen Salih Zeki, büyük vatan mücâhidleri sayesinde *zulmet-i istibdâdîden* kurtulan milletimizin, milli bir şahsiyetinin oluşmasında en önemli görevin onlara düştüğünü ancak görevlerini icra ederken dikkat etmeleri gereken noktalar olduğunu belirtir. Öncelikle bir milletin yükseliş yönünü

belirleyen kuvvetler olan öğretmenlerin, öğrencilere asla baskı yapmamaları gerekir. Her çocuğa gelecekte ülkesine ve toplumuna büyük hizmetler yapacak olağanüstü bir varlıkmiş gibi bakmalıdırlar. Öğretmenlik, şimdi bizde olduğu gibi bir çocuğun şahsiyetini ezme, öldürmek değil, ortaya çıkarmaktır. Öte yandan ilkokullarda (*ibtidâî*) hatta diğerlerinde (*tâlî*) bir öğretmene yüz hatta iki yüz öğrenci düşmektedir. Bu durum, öğrencilerin şahsiyetini uyutmak için ninni söylemek demektir ve hemen düzeltilmelidir. Bir öğretmenin her biriyle ayrı ayrı ilgilenip şahsiyetini geliştirebilmesi için öğrenci sayısının yirmi beş veya otuzu geçmemesi gerekir.

Salih Zeki konferansını, en küçüğünden en büyüğüne kadar tüm canlılar için geçerli olduğunu söylediği “hayat kavgası”nın toplumumuz için ne anlama geldiğini açıklayan çoşkulu sözlerle bitirmektedir:

“Evet! Yaşamak demek âdetâ boğuşmak dimekdir. Bu mübâreze bir ur olmak var, bir de var olmak var! Öyle sefilâne, hakîrâne, zelîlâne var olması kimse tecvîz itmez zann iderim, bu mübâreze şerefiyle, haysiyetiyle var olmak için de isbât-ı hüviyet itmek lâzımdır. İsbât-ı hüviyet ise şahsiyet-i milliye denilen hasleti tecellî itdirmekle mümkün olur. Binâberîn biz Osmanlılar bu cihân-ı medeniyette var olmak istiyor isek mütemeddin bir millet olduğumuzu göstermeliyiz. Yoksa, Efendiler, heyet-i mütemeddine içinde bir “sürü” olmakdan kendimizi kurtaramayız!!!”⁶⁵

Salih Zeki'nin *Dârüşşafaka* dergisindeki son makalesi, yine bir önceki gibi, *Dârüşşafaka* Mezunlar Kulübü'nde verdiği “Ulûmda Serbesti-i Mübâdele” adlı konferansın *Dârülfünûn-ı Şâhâne* talebelerinden Hâlid tarafından yazıya dönüştürülmüş metnidir. Başlığından anlaşılacağı üzere konferans, bilimde düşünce özgürlüğünün sağlanması, bilim adamlarının hatta herkesin düşüncelerini özgürce dile getirebilmesi ve özgürce görüş alışverişinde bulunabilmesi hakkındadır. Ancak bir önceki konferansında da yaptığı gibi, Salih Zeki önce, insandaki düşünce hayatının oluşumunu, hayvandan insana doğru gittiğini kabul ettiği gelişme (*tekâmül*) çizgisi üzerinde, evrim teorisi temelinde uzun uzun açıklar.

Buna göre, bir canlı organizma (*uzviyet-i hayvaniye*) bedenlenir bedenlenmez (*uzviyet-i şahsiye*) yavru adını alır. Yavruların annelerinden miras aldıkları taklitsel hareketlerden (*harekât-ı münakise*) başka hiçbir şeyleri yoktur. Maddî ve yaşamsal ihtiyaçlarını bu hareketlerle karşılarlar. Bu hareketler doğuştandır (*cibillî*) yani öğrenmeyle (*talîm ve terbiye*) ortaya çıkmamıştır. Salih Zeki, bu hareketleri hayvandaki içgüdü (*sevki tabîî*) denilen ve doğuştan gelen bir yetenekle (*istidâd-ı fitrî*) açıklamayı kabul etmeyerek bunların bir organik mekanizmin (*uzviyet-i mihânikîye*) zorunlu sonucu olduğunu yazar. Öte

⁶⁵ *Dârüşşafaka*, 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 481-492.

yandan içgüdünün hatta kalıtımın (*verâset*), Alman fizyolog Ewald Hering (1834-1918) tarafından ortaya konulan, bir bireyden diğerine geçen bir bellekten (*hâfıza*) başka bir şey olmadığı şeklindeki görüşü nakleder. Dolayısıyla anneden babadan geçen bu özellikler bir ferden değil bütün bir hayvan türünün veya ırkının belleğidir.

Bu canlı yavruları, ebeveynlerinden miras aldıkları özellikleri çevrelerine uygulayarak (*muhîte tatbîk*) yeni tecrübî bilgiler elde ederler. Kendine atılan bir sopayı rahat taşımak için ağırlık merkezini buluncaya kadar ısırıp bırakan bir köpek veya çektiği yüklü araba nedeniyle dik yokuşu dümdüz değil de zikzaklı rotayla çıkmaya çalışan at örneğindeki gibi yüksek tabaka hayvanlarında da bu tür tecrübeleri eksik değildir. Bu tecrübelerden maddî hayat (*hayât-i mâddiye*) için gerekli olanlar hayvanda bir etki bırakır. Ancak duygusal hayatı (*hayât-i hissîye*) ilgilendiren tecrübelerde hayvan çoğunlukla kendini kaybederek bölünük (*belâhet*) gösterir. Salih Zeki, doğabilimci (*tabîîyûndan*) Thomas Hunt Morgan'ın (1866-1945) ineklerle yaptığı deneylerde ve dinleyicilerine mutlaka okumalarını tavsiye ettiği Guy de Maupassant'ın (1850-1893) yazdığı kısa hikâyelerde bu durumun pekçok örneğinin bulunabileceğini belirttikten sonra hayvanlarda duygusal hayatın ihtiyaçlara göre maddî hayattan oluştuğunu ancak bazı yüksek tabaka hayvanlarda duygusal hayatın maddî ihtiyaçlardan bağımsız olarak da oluşabileceğini ileri sürer.

Bu duruma, 1885 yılında Paris'te tahsildeyken hayvanat bahçesi gezisinde gördüğü bir kafesteki erkek aslanın yiyecek için dişi aslana öncelik vermesini örnek gösterir ve sözü toplumumuzda erkeklerin kadınlara karşı davranışlarına getirir. Hayvanlarda bile böyle yüksek bir ruhî hayat görülürken, bizde üstelik eğitim görmüş fakat adîlikten kendini kurtaramamış kişilerin sokakta yürüyen kadınlara beden ve lisânen saldırmasına söyleyecek söz bulamaz. Bunlara göre, kadınların kişiliği de kimliği de yoktur. Hâlbuki Batı'da kadınlara ve kadınlığa saygı göstermek medenilik ölçütlerindedir. Bizde ise bazı erkekler rastladıkları kadınlara eliyle, diliyle sarkıntılık yapmayı hak görmektedirler. Bu terbiye eksikliğine karşı Batılılar ne dese azdır.

Salih Zeki, hayvanların hem ruhsal hem de maddî hayatlarını geliştiren (*tekâmül*) tecrübe ve gözlemlerin sonucunu çağrışım teorisiyle açıklamaktadır. Tekrar tekrar yapılan bu tecrübeler hayvanda, insandaki fikirlerin çağrışımına (*telâhuk-ı efkâr*) benzeyen, olayların çağrışımını (*telâhuk-ı hâdisât*) oluşturur. Bu, a, b, c, d ile gösterilen dört ögeli bir olayın b, e, f gibi üç veya daha fazla ögeli bir olayı anımsatmasıdır. İki olayda en az bir ögenin ortak olması gerekir. Ortak olmayanların birbirini anımsatması gerekmez. Böyle iki olaya çağrıştırmacı olaylar (*hâdisât-ı mütelâhika*) denir. Bu özellik doğuştan (*cibillî*) değildir. Aksine tecrübe ve gözlemlerle oluşmuştur. Yüksek hayvanlarda olayların çağrışımı daha mükemmeldir. Söz konusu özellik hayvanın ömrü boyunca

devam eder. Böylece hayvanların maddî ve ruhî hayatı gelişir. Bu da zamanla türün hayatında değişimlere yol açar. Bu değişimler ve ilerlemeler insanda olduğu kadar hızlı olmasa da her ikisi içinde bir evrim tarihi (*târîh-i tekâmül*) yazılabilir.

Salih Zeki, bu uzun hazırlığın ardından yavaş yavaş konuya girer. Hayvanlar yerinde sayarken, insanların tecrübelerinin, ancak çok uzun zaman içinde uygarlığın doğuşuna götürdüğünü etkileyici bir şekilde açıklar. Hayvanlar da insanlar gibi öğrenir ancak bilgilerini hemcinslerine aktaramazlar. İnsanla hayvan arasındaki fark budur. Hayvanın bilgisinden türdeşleri yararlanamaz. Çünkü hayvanlarda bilgi alışverişi (*teâtî-i efkâr*) yoktur. Bilgi alışverişi için sözel veya yazılı bir dil gereklidir. Dil ise toplumda ortaya çıkar. Bu nedenle uygarlık, insanlar toplum hayatına geçip maddî, manevî sıkıntılarını kısmen gidermeye başladıktan çok sonra ortaya çıkabilmiştir. Yoksa insan vahşilik zamanlarında da parmaklarıyla veya çakıl taşlarıyla sayabiliyor, zehirli veya yenilebilir bitkileri tanıyor, gökcisimlerinin düzenli hareketini kavıyor, madenleri eritip silah ve araç-gereç yapabiliyordu. Ancak vahşilerin bu tecrübeleri onlarda toplum denilen zemin mevcut olmadığı için gelişmemiştir. Bu da insanların hayvanlardan birdenbire değil yavaş yavaş üstün duruma geçtiklerini göstermektedir. Uygarlığın ortaya çıkması için sosyal sınıfların, mesleklerin oluşması gerekmiştir. Böylece herkes tüm ihtiyaçlarını kendisi gidermek zorunda kalmamıştır. Bu sayede, savunma ve saldırı için ordular kurulmuş; piramitler ve heykeller yapmak için işçi toplulukları oluşturulmuştur.

Salih Zeki uygarlığın oluşumunda köleliğin önemli bir rolü olduğu düşüncesindedir. Bir araya gelerek işbirliği yapmanın (*ictimâ ve iştirâk-i mesâî*) önemini kavrayan eski kavimler savaş esirlerini öldürmek yerine çalıştırmışlardır. Günümüze kadar gelen köleliğin temeli budur. Kölelik eski uygarlıkların tek dayanağı idi. Avrupa ve Amerika'da köleliğin adı kalkmış şekli değişmiştir. Kölelik insanlar tarafından icat edilmemiştir. Hayvanlarda da kölelik vardır. Nitekim öğretmen Jacques Huber'in (1867-1914) incelemeleri, son derece büyük olan Amazon karıncalarının *fusca* türü karıncaları esir ederek çalıştırdıklarını, hatta bunları binek hayvanı olarak kullandıklarını göstermektedir.

Her kavimde veya kabiledede köleliğe düşkünlük olduğunu belirten Salih Zeki, konunun Türklerdeki durumu hakkındaki görüşlerini de ifade eder. Ona göre, Türk kavminde köleliğe düşkünlük biraz fazlacadır. Türkler, şahsiyetli bir başbuğa esir olmaya eğilimlidir. Hele tembellik ve uyuşuklukları darbimesel hükmündedir. Tarihimiz incelenirse Türk kavminin gayrete, galeyana gelmek için başında Cengiz, Timurlenk, Osman, Selim gibi hükümdarlar istediği görülür. Böyle müstesna bir başbuğla harikulade işler yapmaya muktedirler.

Fakat o başbuğ ortadan kalkar ve yerine aynı şahsiyette biri gelmezse, ortada kalakalırlar.

İnsanlarda olayların çağrışımı (*telâhuk-ı hâdisât*) hayvanlardan kat kat fazladır. Bu durum insanlarda düşünce ve bilgi birikimini, yani kültürü (*harâset-i fikriye*) oluşturur. Her insan az çok bir kültüre sahiptir. Aynı meslek ve sınıftaki kişiler bu açılardan birbirlerine benzese de doğal kabiliyetleri ve bilgileri bakımından aralarında büyük fark vardır. Buldukları sosyal sınıflar farklı ise aralarındaki fark daha büyük olur. İşte bir toplumun en büyük zenginliği, bu son derece farklı olan düşünce sahibi kişilerin birbiriyle bağlantı ve ilişki kurmasıyla oluşacak düşünce gücüdür. Bu büyük bir düşünce hazinesidir. Bundan günümüzde bile yeterince yararlanılmamaktadır. Bu hazineden yararlanabilmek için herkes herkesle serbestçe bilgi alışverişi (*teâtî-i malûmât*) yapabilmeli, herkes herkesten serbestçe bir şeyler öğrenip öğretebilmeli (*müdârese*) diğer bir deyişle özgürce karşılıklı bilgi değişiminde (*mübâdele-i malûmât*) bulunabilmelidir. Böyle yapılırsa bu büyük hazineden yararlanmak mümkün olur. İşte bilginin özgürce değişimi (*maârifin serbestî-i mübâdelesî*) budur.

Peki, bilginin özgürce değişimi nasıl gerçekleştirilecektir? Bunun şartları nelerdir? Salih Zeki hâlihazırda mümkün olmadığını söylediği bu durumun şartlarını açıklarken onun bir toplumda eğitim sisteminin ve üniversitelerin nasıl olması gerektiğini hakkındaki liberal düşüncelerini ve yaklaşımını öğrenme fırsatı bulmaktayız. Bilginin özgürce değişiminde iyi düzenlenmiş bir eğitim sistemi yani üniversitelerin (*dârülfünûnlar*) ve diğer kurumların önemli rolü vardır. Ancak bu bilimsel kurumlarda (*mü'essesât-ı 'ilmiye*) keyfi sınırlamalar (*kuyûd*) ve sınırlar (*hudûd*) olmamalıdır. Öğretim, her anlamıyla özgür olmalıdır. Çünkü üniversiteler mutlak bağımsız (*muhtâr*) bir ülkeye benzer. Burada bir hoca okuttuğu veya anlattığı bir konu hakkındaki incelemelerini, araştırmalarını, gözlemlerini tam bir özgürlükle söyleyebilmelidir.

Salih Zeki'nin üniversite veya bilimsel özgürlük konusunda verdiği örnek, yukarıda kadınlar hakkında verdiği örnekte olduğu gibi toplum olarak bugün bile aynı sorunlar hatta daha şiddetlileriyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Salih Zeki'ye göre bir zooloji öğretmeni, bugün medenî dünyanın kabul ettiği Darwin kuramını söylemeye çekinmemeli, güya Şer-i Şerîfe aykırı diye de eleştirmeye veya inkâra kalkışılmamalıdır. Dinin görevi kullara ilahî hükümleri öğretmektir, yoksa olup biten olayların sebeplerini açıklamak değildir. Ay neden farklı şekillerde görülüyor sorusunu “İnsanlara vakti bildirmek için” şeklinde cevaplayan bir dinin bilimden korkusu olmaz. Salih Zeki'ye göre, bu korkuyu biz icat ediyoruz; daha doğrusu bilgisizliğimizden kaynaklanıyor.

Salih Zeki, bilginin özgürce değişimi için gerekli olan şartlardan bir başkasını açıklarken günümüzde multidisipliner denilen yaklaşıma işaret etmektedir. Bilimle uğraşanları farklı sınıflara ayırıp aralarına aşılmaz sınırlar çizen eğitim sistemini ve adına korumacılık yöntemi (*usûl-i himâye*) denilen bu anlayışı eleştirirken liberal tavrı iyice belirginleşmektedir. Bir kimyacı ya da biyolog biraz matematik bilse bunun hem kendisine hem de o bilimlere faydası olacaktır. Ancak konulan sınırlama ve sınırlar yüzünden bu mümkün olmamakta hatta iki Encümen-i Dâniş üyesi bile fikir alışverişinde bulunmamaktadır. Bu tavrın arkasında “özgür değişim insanlığa, korumacılık ise ülkenin çıkarına hizmet eder” diyen korumacılık taraftarları vardır. Bu görüşün ilk bölümü doğrudur. Gerçekten, bilimdeki özgür fikir alışverişi bütün insanlığa, insanlığın ilerlemesine ve yükselmesine hizmet eder. Çünkü bilim hiçbir millete ait değildir. Bilim bütün insanlığın ortak değeridir. Bunu elde etmenin yolu serbetçe bilgi alışverişidir. Bugün Amerika ve Avrupa üniversitelerinde hükümet adına birçok serbest kürsü dersleri açılmıştır. Bu kürsüler bilgili kişilerin kendi araştırma ve incelemelerini halka telkine özgü kılınmıştır.

Salih Zeki, konferansını bir öncekinde olduğu gibi, Batı'nın bilimdeki ileriliğini kabul etmemiz ve bir an önce bu bilimsel birikime sahip olmak için ne gerekiyorsa yapmamız önerisiyle bitirir. Buna göre, XVI. ve XVII. asırda Avrupa milletleri, araştırma ve incelemelerinde, skolâstiğe götüren rasyonel yöntemleri (*usûl-i akliye*) terk edip, yerine deney ve gözlem yöntemini kabul ederek bilimde ilerlemişlerdir. Bugün Avrupa ve Amerika kütüphanelerinde bu ilerlemenin ürünü olan milyonlarca bilim ve sanat eseri birikmiştir. Artık bilimde her şeyi bilen alleme devri geride kalmıştır. Avrupalılara yetişmek için aynı tecrübeleri tekrar yaşamaya gerek yoktur. Buna zaman da yetmez güç de. Yapılacak şey, Batılıların binbir güçlükle buldukları bilgileri ülkemizde (*muhît*) uygulamaktır. Ancak bu da büyük bir beceri gerektirir. Avrupanın bulmuş oldukları şeylerden yararlanalım. Hâlâ kırk sene önce açtığımız Kız Öğretmen Okulu'nda (*dârulmuallimât*) üçüncü bir yabancı dili öğretim mi öğretmeyelim mi onu tartışıyoruz. Geleceğini hazırlayan öğretmenlerin yabancı dil bilmesinden korkan bir toplumdaki ilerleme beklenemez. Çünkü okuldan, eğitimden, özellikle kadınlarının ilerlemesinden ve gelişmesinden korkan bir toplum henüz medeniyetin ne olduğunu anlayamamıştır.⁶⁶

Mehmed İzzet'in Dârüşşafaka dergisindeki makaleleri

Derginin yazı kurulu (*heyet-i tahrîriye-i dâime*) üyesi ve başyazarı (*ser muharriri*) olan Mehmed İzzet (1867-1939)⁶⁷ dergide en çok makalesi bulunan

⁶⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Mayıs 1326, Sayı 12, 531-541.

⁶⁷ Mehmed İzzet, İstanbul'da doğdu, 1889'da Dârüşşafaka'dan mezun oldu. Mabeyn Tercüme Kalemi'ne memur oldu ve Dârülfünûn Yüksek Matematik Bölümü, Maliye Okulu, Mercan İdâdîsi ve

yazardır. İçindeki yazılar ve yazarları incelendiğinde derginin yazı yükünün büyük kısmını, yazdığı müstakil ve ortak makalelerle Mehmed İzzet'in üstlendiği görülür. Bu açıdan Mehmed İzzet'in neşredilen on iki sayı boyunca dergiyi adeta tek başına çıkardığı söylenebilir. Öyle ki her sayıda en az iki üç makalesi yer almakta hatta bazen, yedinci sayıda olduğu gibi, beş makalesinin yer aldığı nüshalar görülmektedir. Durumu sayısal olarak açıklama gerekirse derginin yaklaşık altı yüz sayfalık on iki sayısında Mehmet İzzet'in çoğu kendi başına ve bir kaç tanesi müşterek olan yazıları yine yaklaşık üç yüz sayfayı bulmaktadır. Bu yazıları ayrıntılı olarak incelemek, makaleyi bir kitap boyutuna taşıyacağından burada yalnızca yazılarının kısaca tanıtılmasıyla yetinilecek, ayrıntılı inceleme başka bir çalışmada gerçekleştirilecektir.⁶⁸

Mehmed İzzet'in dergideki ilk makalesi “Felsefe-i Ulûm — Âlem-i Tabîat — Müessirât-ı Tabîiye ve Esîr” başlığını taşımaktadır. Fiziksel dünyanın (*âlem-i tabîat*) ne olduğu sorusuyla başlayan makalede fiziksel olayları (*hâdisât-ı tabîiye*) açıklamak için başvuru alan elektrik, mıknatıs, ısı, ışık, gibi doğal nedenler (*müessirât-ı tabîiye*) ve Mehmet İzzet'in bunların temeli kabul ettiği esir kuramına⁶⁹ dair çeşitli bilginlerin yaptığı çalışmalar ve ortaya atılan görüşler anlatılmaktadır.⁷⁰

İkinci yazı, dergi kapağında “Ulûm ve Fünûn ve Tasnîfâtı” iç sayfada ise “Ulûm Fünûn” başlığıyla sunulan makaledir. Bilimlerin sınıflamasını ele alan yazının sonunda bilimleri, matematiksel bilimler, fiziki bilimler, tıp bilimleri, tarih ve toplum bilimleri, coğrafi bilimler ve sanatsal bilimler (*ulûm-ı nefise*) olarak altıya ayıran bir tablo dikkati çekmektedir.⁷¹

Üçüncü yazı “Memâlik-i Osmâniye'de Maârif” başlığını taşımaktadır. “*Utlubu'l-ilm mine'l-mehd ile'l-lahd*” hadisiyle başlanan yazıda eğitim-öğretim

Dârüşşafaka'da 1930'lara kadar matematik ve fen bilimleri hocalığı yaptı.1939'da öldü. İhsanoğlu vd., *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, Cilt 2, s. 827-830.

⁶⁸ Mehmed İzzet'in *Dârüşşafaka* dergisinden bir yıl sonra, Mart-Haziran 1911 tarihleri arasında haftalık on üç sayı çıkarılan *Fenn* gazetesinin çeşitli sayılarında da tefrika halinde “İlm ü Fenn” ve “Mâdde” ve “Tekâmülü” adlı makalelerinin yayınlandığı görülmektedir. Bu makalelerdeki görüşler için bkz., Bilal Yurtoğlu, “*Fenn* Gazetesindeki Bilimsel Makaleler ve Salih Zeki'nin Dârülfünûn'daki Birinci Konferansı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII/1, 2015 s. 50-55. Velud bir yazar olduğu anlaşılan ve dönemin çeşitli dergi ve gazetelerinde bilim felsefesi, matematik, fizik ve astronomi başta olmak üzere birçok konu hakkında pek çok yazısı olduğu görülen Dârülfünûn yüksek matematik hocaları Mehmed İzzet'e modern bilimi popüleştiren ve kitlelere tanıtan hatta kitleleri bu anlayışla eğiten yazıları dolayısıyla son dönem bilim ve düşünce tarihimizde mutlaka bir yer verilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

⁶⁹ 1911 yılında *Fenn* gazetesindeki yazılarından, sadece Mehmed İzzet'in değil, “varlığı kesin, yapısı tartışmalıdır” diyen Salih Zeki'nin de esir kuramını kabul ettiği anlaşılıyor. Bkz. Yurtoğlu, *a.g.m.* s. 52, 67.

⁷⁰ *Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, Sayı 1, s. 34-37; 1 Temmuz 1325, Sayı 2, s. 93-96; 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s.135-140; 1 Eylül 1325, Sayı 4, s. 182-187; 1 Teşrinisânî 1325, Sayı 6, s. 287-288; 1 Nisan 1326, Sayı 11, s. 505-514.

⁷¹ *Dârüşşafaka*, 1 Temmuz 1325, Sayı 2, s. 49-53.

yöntemleri ve okul programları hakkında bilgiler verilmektedir. Mehmed İzzet'in bazı açıklamaların ardından öğretmenler ve çeşitli kişilerle görüşerek ibtidâîye, rüşdiye ve idâdiyelerin her sınıfında okulatacak dersleri, içeriklerini, ders saatlerini kapsayan bir müfredat programı hazırladığı ve bunu çizelgelerle sunduğu görülmektedir. Yazı idâdî mekteplerinde mekanik ve trigonometri derslerinin nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı bir bölümle sona ermektedir.⁷²

Dördüncü makale “Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi: Semâ” başlığını taşımaktadır. Yazının girişinde, yerde ve gökte bulunan varlıklar ve olaylarıyla insana anlaşılması zor ve bir sır olduğu izlenimi veren evrende her şeyin madde ve kuvvetten ibaret olduğu ileri sürülür. Maddenin temeli ise atomdur (*zerre*). Atom, bölünemez (*gayr-ı kâbil-i inkisâm*) ve boyutsuzdur (*ebâddan mütenezzih*). Kuvvet ise, etkisi hissedilebilen bir hiçliktir. Bunlar anlaşılınca evrenin hayret edilecek bir şey olmadığı görülür. Belki gerçek yapıcının (*sâni’-i hakîkî*) hiçten bir şey var etmesi kavranarak varlıklardaki yaratılış nedenleri (*esbâb-ı hilkat*) anlaşılır. Öte yandan evrende her an değişik nedenlerle insanı derin düşünmeye sevkeden bilimsel harikalar (*havârik-ı fenniye*) ve tuhaf olaylar (*havâdis-i âcibe*) olup bitmesi evren kitabının ibretle incelenmesi ve araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Mehmed İzzet bu girişin ardından, bu harikalar ve olaylardan yüz kadarını herkesin anlayacağı bir tarzda günün bilimlerine dayanarak açıklayacağı söyler. İşte, yazının kaleme alınmış gerekçesi budur.

Yazıda ele alınan “harikalar” sırasıyla gökyüzü, dünyanın hareketi, hava ve atmosfer, elektrik ve belirtileri olmak üzere dört tanedir. Gökyüzü ile ilgili bölümde eski ve yeni astronomi sistemleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu arada bir şemayla İslâm bilginlerinin felekler hakkındaki görüşü açıklanmaktadır.⁷³ Dünyanın hareketli olduğuna ilişkin bölümde, konunun önce Çinliler, İskandinavyalılar gibi çeşitli toplumların yanı sıra Eski Yunanlılar ve Batlamyus astronomisinde nasıl ele alındığı anlatılır. Ardından Kopernik (1473-1543), Kepler (1571-1630), Tycho Brahe (1546-1601) ve Galileo'nun (1564-1642) konuyla ilgili çalışmalarından söz edilir. Dünyanın hareketi ile ilgili meşhur deney, bilindiği gibi 1851 yılında Léon Foucault (1819-1868) tarafından Paris'teki Panthéon'un kubbesinden uzun bir sarkaç asılarak yapılmış, deney Fransız Astronomi Derneği'nin girişimiyle 1902 yılında tekrar edilmişti. Yazıda bu gelişmeler anlatıldıktan sonra dergiye 1902'deki deneyi gösteren iki de fotoğraf eklenmiştir.⁷⁴

⁷² Aynı sayı, s. 54-80.

⁷³ *Dârüşşafaka*, 1 Ağustos 1325, Sayı 3, s. 105-115.

⁷⁴ *Dârüşşafaka*, 1 Eylül 1325, Sayı 4, s. 151-166.

Hava ve atmosferle ilgili bölümde havanın hayatî özellikleri, bileşiminde bulunan gazlar, oranları, yanmadaki, solunumdaki rolü, bitkilerin gelişmesindeki önemi, sanayide kullanımı, fiziksel özellikleri gibi konular açıklanmaktadır.⁷⁵ Elektrik ve belirtileri konusu ise, iki ayrı sayıda tefrika edilmektedir. Önce elektrik konusundaki çalışmaların tarihi özetlenmekte, sonra elektriğin çekme ve itme kanunları, iletken cisimler, elektrik kaybı, etkisi konuları anlatılmaktadır. Bu bölümün sonunda “*devamı var*” denilse de derginin sonraki sayılarında daha önce yüz tanesinin anlatılacağı söylenen “Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi” başlıklı yazının başka bir bölümüne rastlanmamaktadır.⁷⁶

Dergide yine Mehmet İzzet’in kaleme aldığı müstakil gibi görünen fakat hepsinde de matematiksel bilimlerin bazı dalları veya kavramları konu edinildiğinden, aynı makalenin bölümleri olarak sayılabilecek beş yazı vardır. Bunlar sırasıyla “Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Cibr”, “Ulûm-ı riyâziye ve Zamân ve Mekân” ve üç ayrı sayıdaki “Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Hendese” başlıklı yazılardır.

“Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Cibr” başlıklı ilk bölümde önce insan düşünmesini düzelten (*islâh*) ve eğiten (*talîm*) bir bilim olarak tanımlanan matematiğin sözcük anlamı, nicelik, zaman, mekân, nokta, yüzey, sayı, gibi kavramları hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ardından aritmetik, basit ve yüksek cebir, trigonometri, analiz, mekanik, gök mekaniği, düzlem geometrisi, analitik geometri gibi matematik dallarından söz edilerek cebir konusuna geçilmektedir. Matematiksel bilimlerin temeli olarak kabul edilen cebir, pozitif ve negatif sayılara ilişkin meselelerin çözüm ilkelerinden söz eden bilim şeklinde tanımlanır. Cebirde sembollerin önemli olduğu ve denklemler içerdiği ifade edilir.⁷⁷

“Ulûm-ı Riyâziye ve Zamân ve Mekân” başlıklı bölümde matematik ve doğa bilimlerinin dayandığı temel olan zaman ve mekânın bu bilimlerdeki önemi tartışılmaktadır. Zaman ve mekânın çeşitli bilimlerdeki durumu, tanımlanmasındaki sıkıntılar, değişip değişmeme gibi özellikleri, bilinme yolları gibi konular açıklanmıştır⁷⁸

“Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Hendese” başlığı ile üç ayrı sayıda neşredilen bölümlerde ise, matematiksel bilimlerin amacı, önemi, bölümleri, eski ve yeni geometriler, atom (*zerre*) ve sıfırın matematiksel ve felsefî özü ve aralarındaki farka ilişkin bilgiler verileceği belirtilmiş ancak konular bitirilememiştir. Yazıda

⁷⁵ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrînievvel 1325, Sayı 5, s. 204-219.

⁷⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrînisânî 1325, Sayı 6, s. 277-281; 1 Kânûnievvel 1325, Sayı 7, s. 302-304.

⁷⁷ *Dârüşşafaka*, 1 Eylül 1325, Sayı 4, s. 145-150.

⁷⁸ *Dârüşşafaka*, 1 Teşrînievvel 1325, Sayı 5, s. 193-204.

Leibniz (1646-1716) ve Fermat'nın (1601-1665) matematik hakkındaki görüşlerinden, matematiksel bilimlerin çeşitli sınıflamalarından, Lobaçevski (1792-1856), Bolyai (1802-1860), Riemann (1826-1866) ve Beltrami (1835-1900) geometrilerinden söz edilmektedir.⁷⁹

Mehmed İzzet'in Dârüşşafaka dergisindeki altıncı yazısı "Kavânîn-i Azîme-i Fenniye" başlığını taşımaktadır. Bu çok kısa yazıda bilimin temelini teşkil eden önemli bilimsel yasalar kuvvet, ses (*savt*), elektrik, ısı (*harâret*), ışık (*ziyâ*), kimya başlığı altında sıralanmaktadır. Kuvvet başlığı altında Galileo, Huygens (1629-1695), Arşimed (MÖ 287-MÖ 212), Mariotte (1620-1684) yasaları açıklanmaktadır. Ses ile ilgili olarak kime ait olduğu belirtilmeden iki yasadan söz edilmektedir. Elektrikte, Maxwell (1831-1879), Blondiyo (?), Coulomb'a (1736-1806), ısı konusunda ise biri Mayer'e (1814-1878) ait üç yasadan bahsedilmektedir. Işıktaki Fresnel (1788-1827), Foucault, Descartes ve nihayet kimyada Dalton (1766-1844) ve Gay-Lussac (1778-1850) yasaları açıklanmaktadır.⁸⁰

Yazarın yedinci makalesi "Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka Programı" adındadır. Dârüşşafaka eğitim tarihi bakımından önemli görünen bu yazıda Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin, okul için yeni bir müfredat programı hazırladığı ve bunun gelecek yıl uygulamaya konacağı, bu sene [1325/1909] ise bazı değişikliklerle eski programın uygulanmasında fayda görüldüğü bildirilmektedir. Yeni programa göre Dârüşşafaka öğrenci artık "baccalauréat és science" olarak yetiştirilecektir. Bu nedenle vaktiyle okulun Telgraf Nezâreti ve Rusûmât Emâneti'ne bağlı olması dolayısıyla okutulmak durumunun olunan bazı dersler şimdiki programdan çıkarılmıştır. Ayrıca ibtidâiye, rüşdiye ve idâdiye sınıfları arasında bir devamlılık sağlanmıştır. Yaşları küçük olan ilk dört sınıf öğrencilerinin beyinlerini yormamak için günde kırk beş dakikadan beş ders yapılacak buna karşılık diğer sınıflarda dersler bir buçuk saat olacaktır. Buna benzer bazı kararların açıklanmasının ardından yazı, okulda o sene uygulanacak değiştirilmiş programın sınıflara göre ayrıntıları veren bir çizelgeyle sona ermektedir.⁸¹

Sekizinci makale "Takvîm-i Coğrafi" başlığını taşır. Bir seyyah batıdan doğuya hareket etse saati her bir derecede dört dakika, bir devirde ise otuz altı saat ileriye gider, ifadesiyle başlayan yazıda, eski coğrafyacıların da bildiği ve eserlerinde yer verdiği bölgeler arasındaki zaman farkı konu edilmektedir.⁸² Bu

⁷⁹ Dârüşşafaka, Kânümevvel 1325, Sayı 7, s. 289-299; Kânûnîsânî 1325, Sayı 8, s. 347-349; 1 Mayıs 1326, Sayı 12, s. 557-575.

⁸⁰ Dârüşşafaka, 1 Teşrinievvel 1325, Sayı 5, s. 239-240.

⁸¹ Dârüşşafaka, 1 Teşrinîsânî 1325, Sayı 6, s. 271-281.

⁸² "Kâide-i istidâreye mebnî fennin [coğrafyanın] mesâil-i garîbesi vardır. Hem sûâl ve hem istigrâb olunur. Evveli yevm-i vâhid üç şahsa nisbet-i müğâyir olmak. Meselâ bir mevziden üç şahsın biri şarka ve biri

zaman farkını tespit için bilim adamları dünya üzerinde bir saate karşılık gelen onbeşer derecelik boylam çizgileri kabul etmişler ve ortaya saat bölgeleri çıkmıştır. Özellikle Avrupa’da konunun ülkelerarası tren seferleri dolayısıyla önemli olduğu ifade edilen yazıda bunun için “Batı Avrupa Saati”, “Orta Avrupa Saati” ve Osmanlı ülkesinin dâhil olduğu “Doğu Avrupa Saati” gibi zaman kuşakları kabul edildiği, ancak Fransa ve Portekiz gibi ülkelerin bunun dışında kalarak zaman için başkentlerini esas aldıkları bilgisi verilmektedir.⁸³

Dokuzuncu yazının başlığı “Küre-i Arz Hakkında Bazı Malûmât-ı Heyetiye” şeklindedir. Astronomiyle ilgi yazıda dünyanın hacmi, çapı, yüzölçümü, basıklık derecesi, suya göre yoğunluğu, ağırlığı, Ay’a oranla büyüklüğü, ekvatorun, dönemelerin, çeşitli derecedeki enlem boyla çizgilerinin uzunluğu gibi bazı değerler metre cinsinden verilmektedir. Farklı yüksekliklere göre dünyanın hangi genişlikte görüleceğine (*vüsat-ı rüyet*) dair açıklamalar ve konuyla ilgili bir çizelge de içeren yazı konuya ilişkin örneklerle sona ermektedir.⁸⁴

Mehmed İzzet’in ilginç bir yazısı derginin kapağında “Âhîren Şehrimizde Rüyet Olunan Drake Kuyruklu Yıldızı” iç sayfada ise “Hale ve Kuyruklu Yıldızlar” başlığını taşımaktadır. Okul’un ders vekili Hâlis Efendi, Mehmed İzzet’e dün gece yani [1325/24 Ocak 1910] Kanunîsânî’nin 11. günü Pazartesi gecesi akşam namazı çıkışı Fatih Camii avlusundan bir kuyruklu yıldız gördüğünü söylemiş bu durum Mehmed İzzet’i çok şaşırtmıştır. Zira Halley kuyruklu yıldızının görülmesi o yılın Mayıs ayında beklenmekteydi. Acaba astronomik kayıtlarda yetmiş altı yıl sekiz ay olarak bildirilen dolanım süresinde bir kaç aylık hata mı yapılmıştı. Mehmed İzzet Halley kuyruklu yıldızı ile ilgili bazı tarihi bilgiler verdikten sonra konuyu Londra’da çıkan bilimsel dergilerden (*fennî gazeteler*) araştırdığını ve bunun ilk kez görülen bir kuyruklu yıldız olduğunu yazar. Yıldız ilk kez 1910 yılı Ocak ayının 17. günü Güney Afrika’daki Johannesburg şehrinde Transvaal rasathanesinden Drake adında bir kişi tarafından gözleendiği için adet olduğu gibi bu adla anılmıştır.⁸⁵ Yıldız

---

garba gidub biri yerinde otursa ol gidenler hatt-i müstakîm üzere hareket-i mütesâviye ile yürüyüb şarkî garbdan ve garbî şarkdan gelüb bir günde ol şahs yanında cem olsalar ol gün vâkıfa nisbet Cuma olsa garbiye nisbet Hamîs ve şarkiye nisbet Sebt olur. Sırrı budur ki ...” Katip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, (Tıpkıbasım), Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, s. 21.

⁸³ *Dârüşşafaka*, Kânûmevvel 1325, Sayı 7, s. 307-309.

⁸⁴ *Dârüşşafaka*, Kânûmsânî 1325, Sayı 8, s. 350 ve 353.

⁸⁵ Bu kuyruklu yıldız günümüzde C/1910 A1 olarak bilinir. “Ocak 1910 Büyük Kuyruklu Yıldızı” olarak da anılmaktadır. Kuyruklu yıldız Drake adının verilmesi bir yanlışlık sonucudur. Johannesburg’daki gözleminde Drake isminde bir kişi tarafından gözleendiği doğru değildir. Johannesburg’dan gönderilen ve keşfi bildiren ilk haberde kuyruklu yıldızdan “Great Comet” olarak bahsedilmiş, Great kelimesinin yanlışlıkla Drake şeklinde anlaşılması neticesinde, kuyruklu yıldızın adı Avrupa ve Amerika’ya “Drake Comet” olarak ulaşmıştır. Bkz. D.W. Rosebrugh, “Comet 1910a again,” *J. R. Astron. Soc. Can.*, Vol.78:1, no. 586, 1984, p.49. <http://adsabs.harvard.edu/full/1984JRASC..78..49R> (Editörün notu).

Londra'da, Paris ve İstanbul'da da çok iyi görülmüş, Paris'te otuz fotoğrafı çekilmiş ve bazı özellikleri belirlenmiştir. Mehmed İzzet, araştırma sonuçlarını astronomi dersinde okuldaki son sınıf öğrencilerine anlattığını ayrıca doğa bilimi uzmanlarından (*ulûm-ı tabîye mütehasşislerinden*) Hârûn er-Reşîd ile birlikte idâdî mekteplerinin talebelerine faydası olur düşüncesiyle dergide, kuyruklu yıldızlar ve Mayıs'ta görülecek olan Halley kuyruklu yıldızı hakkında bir makale kaleme alacaklarını belirterek yazısını bitirmiştir.⁸⁶

Bu makalenin hemen ardından Mehmed İzzet'in Hârûn er-Reşîd ile yazacaklarını belirttikleri makale başlamaktadır. Yazıda önce kuyruklu yıldızlar hakkında genel bilgiler verilmektedir. Bunların insanlar tarafından eskiden beri merak edildiği, haklarında kıtlık, bolluk, savaş vb. durumlara neden oldukları gibi pek çok hurafe uydurulduğu ancak astronomların Güneş sistemini oluşturan diğer yıldızlar gibi bunların da mekanik biliminin gökler hakkındaki kurallarına uygun hareket ettiklerini gösterdikleri ifade edilmektedir. Kuyruklu yıldızların bulutsu bir gök cismi olduğu, ışıklı ve yoğun bir çekirdeği yani başı bulunduğu ve yoğunluğu gittikçe azalan bir kuyruktan oluştuğu, teleskopla görülebilen yıldız olmalarından ötürü şimdiye kadar sadece 16 tanesinin gözle görülebildiği, yıldız kataloglarında yer alan toplam kuyruklu yıldız sayısının 310 olduğu gibi bilgiler verilmektedir. Yörüngelerinden söz açılmakta, elips (*kat-ı nâkıs*), parabol (*kat-ı mükâfî*) ve hiperbol (*kat-ı zâ'id*) yörüngelerde dolandıkları fakat gök cisimlerinin çekim etkisiyle yörüngelerinden sapıp sonra tekrar yörüngelerine girdiğinin gözlemlendiği belirtilmektedir. Dolanım sürelerinin birkaç yıldan bin yıla hatta milyonlarca yıla ulaşabildiği vurgulanarak Demokritos'un kuruklu yıldızların, bazı önemli kişilerin yıldızlara çağırılmış ruhları olduğu şeklindeki görüşünden de bahsedilmektedir. Ardından kuyruklu yıldızlar hakkında yapılan bilimsel araştırmalar anlatılmakta ve Halley kuyruklu yıldızının yörüngesi ile dünyayla karşılaşmasını gösteren iki çizim ile yazı tamamlanmaktadır.⁸⁷

“Kâinâtda Hayât ve Muamma-i Fıtrat” başlıklı yazının konusu otuz milyonu aşkın yıldız barındırdığı söylenen evrenin başka yerlerinde hayat bulunup bulunmadığıdır. Bu, filozoflar ve gökbilimcilerin öteden beri meşgul olduğu önemli sorulardan biridir. Bilim henüz bu soruyu açık bir biçimde cevaplayamamıştır. Şimdilik kesin olan dünyanın her yerinde nebâtî, hayvanî ve fikrî üç hayat formu bulunduğuur. Hayatın ne olduğu fizyologlar tarafından tam olarak tespit edilememiştir. Ancak hayatın ortaya çıkmasının en önemli iki şartı bir gezegen üzerinde su olması ve orada sıcaklığın belli bir aralıkta bulunmasıdır. İşte makale bilinen özelliklerinden hareketle Güneş sistemindeki

⁸⁶ *Dârüşşafaka*, 1 Şubat 1325, Sayı 9, s. 403-406.

⁸⁷ *Aynı sayı*, s. 406-420.

gezegenleri teker teker ele almakta ve yaşam için uygun olup olmadığı konusunu oldukça spekülâtif bir şekilde değerlendirmektedir.⁸⁸

“Makâyis-i Cedîde-i Kuvâ” başlığından da anlaşılabilceği üzere, bu makale ölçü birimleri hakkındadır. Yazıda şimdiye kadar sanayi ve fizik bilimler dâhil her alanda kullanılan ondalık ölçü yöntemlerinin (*usûl-i âşârî*) son derece yeterli ve faydalı olduğu belirtilerek bunlar hakkında bilgi verilmektedir. Önce bir tabloyla mikrometre, milimetre, santimetre, desimetre, dekametre, hektometre, kilometre, miryametre, megametre arasındaki oran ilişkileri gösterilmektedir. Ardından erg, joule, watt, poncelet, ohm, mégohm, microhm, volt, ampere, coulomb, amper saati, farad, gibi özellikle fizikte kullanılan birimler açıklanmaktadır.⁸⁹

Mehmed İzzet’in dergideki son yazısı “Halley Kuyruklu Yıldızı ve Arz İle Tesâdüfî” adını taşımaktadır. Mehmed İzzet, hemen girişinde bu yazısının Fransız astronomlarından Camille Flammarion’un (1842-1925) Halley kuyruklu yıldızı hakkında Fransızca resimli dergi *L’illustration*’daki makalesinin özeti olduğunu bildirmektedir.⁹⁰

Sonuç

Askeri alanda başlayan zamanla diğer alanlara yayılan uzun ve büyük sıkıntılarla dolu bir modernleşme tarihimiz vardır. Modernleşme çabalarının yöneldiği önemli alanlardan biri de “eğitim” olmuştur. XIX. yüzyılım ikinci yarısından itibaren yöneticiler bu alana el atmışlar ve genel bir sorun olduğu kabul edilen “cehaleti” gidermek amacıyla eğitim alanında idarî ve pratik değişiklikler yapmaya başlamışlardır. Eğitimdeki girişimler sadece resmi uygulamalarla sınırlı kalmamış birçoğu kamu görevlisi olan pek çok münevver kurdukları dernekler ve çıkardıkları dergilerle halkı bilgilendirmeye ve “cehalet”i ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

II. Meşrutiyetin ilanının hemen ardından 1909-1910 arasında neşredilen *Dârüşşafaka* dergisinin, bu çabaların en önemli hatta ayrıcalıklı örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Dergi, kurucusu olan Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti ile içinden çıktıkları Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye üyelerinin, toplumun yararını ve ülkenin imarını kendileri için kutsal bir görev sayan ve toplumsal cehaleti giderip ülkeyi bayındır hale getirmenin en önemli aracını bilgi (*ilm*) olarak gören anlayışlarının ürünüdür. Dernek üyelerinin nakledilen konuşmalarında sürekli tekrarlanan deyimler, “*tevzî-i ilm u marifet, tahsîl-i ilm u marifet, tamîm-i maârif, neşr u tamîm-i maârif, tahsîl-i fûnûn u maârif*” gibi

⁸⁸ *Dârüşşafaka*, 1 Mart 1326, Sayı 10, s. 445-451.

⁸⁹ *Aynı sayı*, s. 452-457.

⁹⁰ *Dârüşşafaka*, 1 Mayıs 1326, Sayı 12, s. 541-546.

örneklerde görüldüğü üzere, hep “bilgiyi yaymak”la ilgidir. Öte yandan bu topluluğun “bilgi”ye nasıl bir anlam verileceği, “bilgi” kavramından ne anlamak gerektiği şeklindeki, birçok bakımdan önemli olan felsefi sorunu da çok kararlı biçimde çözdükleri görülmektedir. Bunlara göre, bilgi, öncelikle “bilimsel bilgi”dir. Bu nedenle bilgisizliği gidermek, bilgiyi yaymak derken kastettikleri tek şey Batı’nın sahip olduğunu gördükleri bilimsel bilgiyi öğrenip öğretmek toplumu aydınlandırmaktır (*ulûm-ı garbiye ile iştigâli tevsî, nûr-ı fenn ile tenvîr*). İşte *Dârüşşafaka* dergisi bu amaçla çıkarılmıştır. Dergide verilen bilgiler ve yazılanlar, yaşanan sıkıntıların ardından idaresi yeniden üstlenilen Dârüşşafaka Mektebi’ndeki eğitim-öğretimin de büyük bir gayretle bu çizgiye oturtulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Öte yandan derginin “bilimsel bilgi” anlayışında da çok önemli vurgularla karşılaşılacaktır. Zira dergi, “bilim” derken sadece, çeşitli dallarıyla matematiği ve astronomi, fizik, kimya başta olmak üzere doğa bilimlerini (*ulûm-ı riyâziye ve tabîiye*) kastetmektedir. Ayrıca modern bilim anlayışının en önemli yönlerinden biri yani matematik ile doğa bilimlerinin arasında ayrılmaz bir bağlılık bulunduğu, matematiğin doğa bilimlerinin dili olduğu düşüncesine büyük önem verilmektedir. Bu nedenle dergide sadece bu bilgi alanlarına ilişkin yazılara yer verilmeye özen gösterilmiştir. Öyle ki dergi, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin önde gelen kurucularından Namık Kemal’in makalesini yayınlarken bile, edebi makalelerin derginin amacına uygun olmadığı vurgulanmış sadece adını yâd etmek için bu yazının yayınlandığı belirtilmiştir.

Dergide öne çıkarılan önemli fikirlerden biri de Batı’daki tecrübelerden öğrenildiği söylenen kurumsallaşmadır. Hangi türden olursa olsun amaçları gerçekleştirmenin en iyi yolunun dernekler kurup kulüpler açmak (*cemiyetler teşkîli ve kulûbler tesîsi*) olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle okul mezunları bir araya gelip Dârüşşafaka Mezunlar Cemiyeti’ni kurmuşlar ve tıpkı İngiltere’de ve Fransa’da yapıldığı gibi üyelerin birbirleriyle sürekli iletişim halinde olup fikir alışverişinde bulunacakları bir kulüp açmışlardır. Dârüşşafakalılarının kurumsallaşma düşüncesi sadece bir kulüple sınırlı değildir. Aynı zamanda okulun hem erkekleri hem de kızları içerecek şekilde bütün ülkede yaygınlaştırılması hedefinden söz edilmektedir. Ancak bu konudaki en heyecan verici beklenti, ülkemizde aşağı yukarı ancak yüz yıl sonra gerçekleştirilebilmiş “bilimler akademisi” düşüncesidir. *Dârüşşafaka* dergisi, mezunların bir araya gelerek canlandırdığı ve ülkenin yetiştirdiği en önemli kişilerden oluştuğunu söylediği Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin gelecekte çok önemli bir “fen akademisi” görevi göreceği inancını açıkça dile getirmektedir. Bu nedenle de Cemiyet’in alacağı kararların, bilim ve tekniğe (*ilm u fenn*) ilişkin yapacağı değişiklik ve düzenlemelerin takip edilerek duyurulacağını ifade etmektedir.

Dârüşşafaka topluluğunun matematik ve doğabilimlerini merkeze alan bilimci anlayışlarının ve ülkenin kurtuluşunu yeni nesilleri bilimsel bilgiyle eğitmekte gören zihniyetlerinin, yazıları incelenen dergi üyeleri tarafından da içtenlikle benimsendiği görülmektedir. Bunların İngiltere ve Fransa gibi bilimde ileri gitmiş ülkelerde çıkarılan yayınları takip ettikleri ve bunlar aracılığı ile Batı'da hatta Amerika'daki bilimsel çalışma ve gelişmelerden haberdar oldukları, bu bilgileri derslerinde konu ettikleri, öğrencileri ile paylaştıkları anlaşılmaktadır. Dergide makaleleri bulunan yazarlara bakılırsa topluluk üyelerinin dönemin bilimsel buluşları ve teorileri çok iyi kavradıkları hatta bununla da yetinmeyerek XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan bilime dayanan felsefelerin etkisi altında kaldıkları ortaya çıkmaktadır.

Topluluğun bu konudaki fikri önderlerinden birinin belki de en etkilisinin, dergideki yazıları ve konferanslarına bakılırsa Dârüşşafaklıların "büyük kardamız" dediği Salih Zeki olduğu düşünebilir. Salih Zeki'nin sadece matematikçi ve bilim adamı değil aynı zamanda filozof meşrepli olduğu ve birçok sosyal probleme ilişkin görüşler ve önerilerle topluluğu yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Bilimin milleti olmadığı, evrensel olduğu, gerçek uygarlığın bilimle kurulabileceği, bu nedenle günümüzde uygarlığın Batı'da bulunduğu, Batı Uygarlığı'na girmemiz gerektiği, gibi açıkça dile getirdiği düşüncelerinin yanı sıra özellikle eğitim ve düşünce özgürlüğü konusunda son derece liberal görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Her çocuğa gelecekte ülkesine ve toplumuna büyük hizmetler yapacak olağanüstü bir varlık gibi bakılması, çocuklarımızın ana babalarının batıl fikirleriyle yetiştirerek heba edilmemesi, eğitim-öğretim yöntemlerinin onların yeteneklerini geliştirecek şekilde düzenlenmesi gerektiği gibi çok dikkat çekici pedagojik görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Yine okullarda ve üniversitelerde düşünce özgürlüğünün önemine dikkat çekerek buraların her türlü bilimsel görüş ve teorinin rahatlıkla anlatılabileceği ortamlar olması gerektiğine işaret etmektedir. Bilhassa üniversitelerde, rastgele sınırlar ve sınırlamalar konulmaması, farklı alanlardaki bilim adamlarının özgürce bilgi alışverişinde bulunmalarının önemini vurgulamaktadır. Kadınların eğitimi konusuna değinmekte ve kadınların toplumsal durumunun Batı ülkelerinde medenilik ölçütlerinden sayıldığını dile getirmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler, dernekleri ve dergisi ile Dârüşşafaka topluluğunun, Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet'e götüren modernleşme sürecinde çok önemli rol oynamış olduğunu ve bu nedenle süreç değerlendirilirken bu kurumun faaliyetlerinin göz önünde tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Adivar, A. Adnan, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, İstanbul 1980.
- Asimov, Isaac, *Bilimler ve Buluşlar Tarihi*, Çeviren: Elif Topçugil, Ankara 2006.
- Dârüşşafaka*, 1 Haziran 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 1; 1 Temmuz 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 2; 1 Ağustos 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 3; 1 Eylül 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 4; 1 Teşrînievvel 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 5; 1 Teşrînisânî 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 6; Kânûmievvel 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 7; Kânûnisânî 1325, (Kostantiniye 1327), Sayı 8; 1 Şubat 1325, (Kostantiniye 1328), Sayı 9; 1 Mart 1326, (Kostantiniye 1328), Sayı 10; 1 Nisan 1326, (Kostantiniye 1328), Sayı 11; 1 Mayıs 1326, (Kostantiniye 1328), Sayı 12.
- Demir, Remzi, *Philosophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi*, Cilt 3, Ankara 2007.
- Duman, Hasan, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İstanbul 1986
- Etker, Şeref, “Salih Zeki Bey-Üç Boyutlu Bir Biyografi İçin”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1, 2005, s.137-154.
- Günergun, Feza, “Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Âmire Müdürlüğü’nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1, 2005, s. 97-122.
- Günergun, Feza, ”Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye (1867-69),” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/2, 2007, s. 1-42.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed. E. İhsanoğlu, 2 Cilt, İstanbul 1999, s. 297-322.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin & Şeşen, Ramazan & Bekar, M. Serdar & Gündüz, Gülcan & Bulut, Veysel, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, Ed. E. İhsanoğlu, 2 Cilt, İstanbul 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin & Şeşen, Ramazan & İzgi, Cevad, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul 1999.
- Katip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, (Tıpkıbasım) I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Kocaman, Meltem, “Dârüşşafaka’da Fizik Eğitiminin Başlangıcı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s. 87-117.
- Mehmet İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami, *Darüşşafaka - Türkiye’de İlk Halk Mektebi* [1.bs Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, İstanbul, Evkâf-ı İslamiye Matbaası 1927; 2.bs. 1948] yay. haz. Mehmet Kanar, Darüşşafakalılar Derneği, İstanbul 2000. Ayrıca bkz.<http://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>
- Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri 1*, Haz.: Nergis Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara, İstanbul 2005.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1986.
- Özen, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1941.
- Saraç, Celal, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, Yay. Haz. Yeşim Işıl Ülman, İstanbul 2001.

Tevfik, Rızâ, *Mufassal Kâmûs-ı Felsefe*, 2 Cilt Matbaa-i Âmire İstanbul 1330.

Uçman, Abdullah, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul 2004.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2005.

Yurtoğlu, Bilal, *Katip Çelebi*, Ankara 2009.

Yurtoğlu, Bilal, “Fenn Gazetesindeki Bilimsel Makaleler ve Salih Zeki'nin Dârülfünûn'daki Birinci Konferansı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII/1, 2015, s. 42-85.

EK 1: Tablo I: Dârüşşafaka dergisinin fihristi

Numero 1 (Birinci Sene) 1 Haziran 1325 (Kostantiniye 1327)	Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti ve Mesleği	Heyet-i Tahrîriye	3-9
	Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti'nin 8 Ağustos sene-i 324 târihinde vukû bulan ilk ictimâî zabıt-nâmesidir.		10-14
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin Yeniden İhyası		14-31
	Dârüşşafaka Târih Muallimi Merhûm İbrâhîm Şemî Bek ve Hall-i gayr-i muayyen	Telgrâf Mühendisi Mehmed Emîn	31-34
	Felsefe-i Ulûm-Âlem-i Tabîat-Müessirât-ı Tabîiye-Esîr (1)	Muharriri: Mehmed İzzet-Dârülfünûn-ı Osmânî'nin mihânîk-i riyâzî muallimi	34-47
	Mekâtib-i İdâdiyede fenn-i mihânîk ve müsellesât	Heyet-i Tahrîriye	47-48
	İhtâr		49
Numero 2 (Birinci Sene) 1 Temmuz 1325 (Kostantiniye 1327)	Ulûm ve Fünûn ve Tasnîfâtı	Mehmed İzzet	49-53
	Memâlik-i Osmâniye'de Maârif	Mehmed İzzet	54-80
	Mekâtib-i İdâdiyede fenn-i mihânîk ve müsellesât	Heyet-i Tahrîriye	80-82
	Usûl-i Mâliye'nin Mebâhis-i Riyâziye ve Ameliyesi	Hasan	82-87
	Devletlerin Mukâyese-i İhsâiyesi	Ferîd	87-92
	Felsefe-i Ulûm-Âlem-i Tabî'at-Müessirât-ı Tabîiye ve Esîr (1)	(Dârülfünûn mihânîk-i riyâzî muallimi) Mehmed İzzet	93-96
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka	Heyet-i Tahrîriye	1-8
	İhtâr		
Numero 3 (Birinci Sene) 1 Ağustos 1325 (Kostantiniye 1327)	Maârifin Ehemmiyeti ve Fevâidi	Kemâl	97-104
	Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdis-e-i Acîbesi: Semâ	Mehmed İzzet	105-115
	Hikmet-i Tabîiye ile Kimyâ Beynindeki Münâsebet	(Dâhiliye Gümrüğü Tahrîrât Baş Kâtibi) Hârûn er-Reşîd	116-120
	Usûl-i Mâliye'nin Mebâhis-i Riyâziye ve Ameliyesi	(Dersaadet Telgrâf Merkez Müdür Muâvîni) Hasan	121-124
	Pastör'ün Hidemât-ı Meşkûresi	Hârûn er-Reşîd	124-132
	Birinci Dereceden Hall-i Gayr-i Muayyen	Mehmed Emîn	132-135
	Mekâtibde İlm-i Hisâbın Süret-i Tedrîsi Hakkında Maârif Nezâreti Program Komisyonuna Açık Mektûb	Ferîd	141-144

	Felsefe-i Ulûm-Âlem-i Tabî'at-Müessirât-ı Tabîiye ve Esîr (2)	Mehmed İzzet	135-140
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka (Cemiyete Sadrazam Hüseyin Hilmi'den Cevâb Sûreti)		17-24
	İhtâr		
Numero 4 (Birinci Sene) 1 Eylül 1325 (Kostantiniye 1327)	Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Cebr	Mehmed İzzet	145-150
	Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi: Arz Müteharrikdir. (2)	Mehmed İzzet	151-166
	Usûl-i Mâliyenin Mebâhis-i Riyâziye ve Ameliyesi	Hasan	166-174
	Birinci Dereceden Hall-i Gayr-i Muayyen (İki Mechûlli Bir Muâdele-i Tâmmenin Halli)	Mehmed Emîn	174-177
	Pastör'ün Hidemât-ı Meşkûresi	Hârûn er-Reşîd	177-181
	İlm-i Hisâbın Mekâtibde Sûret-i Tedrîsi Hakkında Maârif Nezâreti Program Komisyonunun Açık Mektûb	Ferîd	188-192
	Felsefe-i Ulûm-Âlem-i Tabîat-Müessirât-ı Tabîiye-Esîr (3)	Mehmed İzzet	182-187
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka (İctimâî-i Umûmî-i Senevî)	Heyet-i Tahriiriye	25-32
	İhtâr		
Numero 5 (Birinci Sene) 1 Teşrinievvel 1325 (Kostantiniye 1327)	Ulûm-ı Riyâziye ve Zamân ve Mekân	Mehmed İzzet	193-204
	Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi: Hevâ ve Kûre-i Nesîmî. (3)	Mehmed İzzet	204-219
	Sükkân-ı Kevâkible Muhâbere	Hârûn er-Reşîd	219-224
	Usûl-i Mâliye'nin Mebâhis-i Riyâziye ve Ameliyesi	Hasan	224-225
	Birinci Dereceden Hall-i Gayr-i Muayyen	Mehmed Emîn	226-230
	Fransa'da Dârümuallimînler	Ferîd	230-238
	Kavânîn-i Azîme-i Fenniye	Mehmed İzzet	239-240
	Cem'iyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka	Hey'et-i Tahriiriye	33-40
	İhtâr		
Numero 6 (Birinci Sene) 1 Teşrinisânî 1325 (Kostantiniye 1327)	Kont Ogüst-- Felsefe-i Müsbetesi	Sâlih Zeki	241-270
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka Programı	Mehmed İzzet	271-276
	Âlem-i Tabîatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi: Elektrik ve Âsârı. (4)	Mehmed İzzet	277-281
	Dârümuallimîn-i Âliyenin Lağvı Üzerine Maârif-Nezâretine Açık Mektûb	Ferîd	281-284
	Sükkân-ı Kevâkible Muhâbere	Hârûn er-Reşîd	284-286
	Felsefe-i Ulûm-Âlem-i Tabîat-Müessirât-ı Tabîiye ve Esîr (4)	Mehmed İzzet	287-288
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka (Dârüşşafakada Mukaddeme-i Islâhât)		41-48
	İhtâr		
Numero 7 (Birinci Sene)	Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Hendese	Mehmed İzzet	289-299
	Heyet-i Şemsiye Kavânîni	Mehmed İzzet	299-301

1 Kânûnevvel 1325 (Kostantiniye 1327)	Âlem-i Tabiatın Yüz Hârîka ve Hâdise-i Âcîbesi: Elektrik ve Âsârı. (4)	Mehmed İzzet	302-304
	Birinci Dereceden Hall-i Gayr-i Muayyen Takvîm-i Coğrâfî	Mehmed Emîn Mehmed İzzet	305-306 307-309
	Usûl-i Mâliyenin Mebâhis-i Riyâziye ve Ameliyesi	Hasan	309-312
	Dârulmuallimîn-i Âliyenî Lağvı Üzerine Maârif-Nezâretine Açık Mektûb	Ferîd	312-315
	Felsefe-i Ulûm: Tasnîf-i Ulûm ve Mukaddemât-ı Felsefiye	Doktor Rıza Tevfik	316-329
	Mecmûa-i Âvâlim ve Kavânîn-i Tabîiye	Mehmed İzzet	329-336
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka	Heyet-i Tahrîriye	49-56
	İhtâr		
Numero 8 (Birinci Sene) 1 Kânûnsânî 1325 (Kostantiniye 1327)	Dârüşşafaka Mecmûasının Mesleği Hakkında Bir İki Söz	Heyet-i Tahrîriye	337-339
	Dârülfünûn Talebesine Hitâben İrâd Olunan Nutk-ı İftitâhî	Sâlih Zekî	339-346
	Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Hendese	Mehmed İzzet	347-349
	Küre-i Arz Hakkında Bazı Malûmât-ı Heyetiye	Mehmed İzzet	350-353
	Birinci Dereceden Hall-i Gayr-i Muayyen	Mehmed Emîn	353-359
	Akvâm-ı Kâdimede İlm-i Hisâb	Ferîd	359-362
	Ulûm-ı Riyâziye ve Tabîiye Tatbîkâtı Emsile ve Mesâil	Mehmed İzzet ve Hârûn er-Reşîd	363-368
	Felsefe-i Ulûm: Tasnîf-i Uûm ve Mukaddemât-ı Felsefiye	Doktor Rıza Tevfik	369-384
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye Mukarrerâtı ve Dârüşşafaka	Heyet-i Tahrîriye	56-62
	İhtâr		
Numero 9 (Birinci Sene) 1 Şubat 1325 (Kostantiniye 1328)	Mantık ve Ulûm-ı Riyâziye Hakkında Münâkşayı Hâvî Mekteb-i Hukûk Mezûnlarından Bir Zâta Hitâben Yazılan Mektûb	Sâlih Zekî	385-397
	Niçun Uzv-ı Elektrikimiz Yok?!	Hârûn er-Reşîd	397-399
	Bir Mesele-i Hendesiye	Mühendis Mustafâ Sâlim	400-403
	Âhiren Şehrimizde Rüyete Olunan Drake Kuyruklu Yıldızı	Mehmed İzzet	403-406
	Hale ve Kuyruklu Yıldızlar	Mehmed İzzet ve Hârûn er-Reşîd	406-420
	Tatbîkât-ı Riyâziye ve Tabîiye Tatbîkâtı: 1-Halli Matlûb-ı Emsile ve Mesâil 2-Geçen Nûshada Münderic Emsile ve Mesâilin Halleri	Heyet-i Tahrîriye	420-432
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka	Heyet-i Tahrîriye	65-70
	İhtâr		
Numero 10 (Birinci Sene) 1 Mart 1326 (Kostantiniye 1328)	Dârüşşafaka	Sâlih Zekî	434-435
	İskolastik	Sâlih Zekî	436-444
	Kâinâtda Hayât ve Muamma-yı Fitrat	Mehmed İzzet	445-451
	Mekâyis-i Cedîde-i Kuvâ	Mehmed İzzet	452-457

	Riyâziye Garâibinden	Posta ve Telgraf Müfettiş-i Umûmîsi Hasan	458-465
	Tatbikât-ı Riyâziye ve Tabîiye Tatbikâtı: 1-Halli Matlûb-ı Emsile ve Mesâil 2-Geçen Nûshada Mûnderic Emsile ve Mesâilin Halleri	Heyet-i Tahririye	466-480
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka		73-77
	Dârüşşafaka Mezûnün Cemiyetinden Vârid Olmuştur		78
	İhtâr		
Numero 11 (Birinci Sene) 1 Nisan 1326 (Kostantiniye 1328)	Şahsiyet (Dârüşşafaka Mezûnün Kulübünde Virilan Bir Konferansdan Mazbûtdur)	Sâlih Zekî (Zabt İden Dârüşşafaka Mezûnlarından ve Dârülfünun Riyâziye Şubesinde Necâtî)	481-492
	Maymunlarda Akl Var mı?	Hârûn er-Reşid	492-496
	İpnotizm ve Manyetizm ve İspritizm	Hasekî Nisâ Hasta Hânesi Seririyât-ı Vilâdiye Mûtehasısı Doktor Orhan Tahsîn	497-504
	Felsefe-i Ulûm Âlem-i Tabiat- Müessirât-ı Tabîiye Esîr (Mâbad ve Hitâm) (4)	Mehmed İzzet	505-514
	Tatbikât-ı Riyâziye ve Tabîiye Tatbikâtı: 1-Halli Matlûb-ı Emsile ve Mesâil 2-Geçen Nûshada Mûnderic Emsile ve Mesâilin Halleri	Heyet-i Tahririye	514-528
	[Duyuru]		529
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka (İctimâ-i Umûmî)	Heyet-i Tahririye	81-87
	İhtâr		
Numero 12 (Birinci Sene) 1 Mayıs 1326 (Kostantiniye 1328)	Arz-ı Maksad	Heyet-i Tahririye	529-530
	Ulûmda Serbesti-i Mübâdele (Dârüşşafaka Mezûnün Kulübünde Virilan Bir Konferansdan Mazbûtdur)	Sâlih Zekî (Zabt İden Dârülfünun'ı Şâhâne Talebesinden Hâlid)	531-541
	Ebâd Beynindeki İrtibât	Mehmed Ziyâ	541-546
	Hale Kuyruklu Yıldız ve Arz ile Tesâdüfi	Mehmed İzzet	546-557
	Ulûm-ı Riyâziye ve İlm-i Hendese	Mehmed İzzet	557-560
	İskonto	Telgrâf Müfettiş-i Umûmîsi Hasan	561-563
	Tatbikât-ı Riyâziye ve Tabîiye Tatbikâtı: 1-Halli Matlûb-ı Emsile ve Mesâil 2-Geçen Nûshada Mûnderic Emsile ve Mesâilin Halleri	Heyet-i Tahririye	564-575
	Fihrist		575-576
	Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye ve Dârüşşafaka		88-89
	İhtâr		

***Dârüşşafaka* journal and its contribution to the discourse in science and education in Turkey**

The *Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye* (Society for Islamic Education), aiming to educate Muslim orphans, created in 1873 in Istanbul, a charity high school named the *Darüşşafaka*. Following the proclamation of the Second Constitution in 1908, the Alumni Association of the school (*Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti*), started the publication of *Darüşşafaka*, a monthly popular science journal. Only 12 issues were published between 14 June 1909 and 14 May 1910. Its main goal was to inform the readers about the new developments in mathematics and the natural sciences. The journal also contained important information about the history of *Darüşşafaka* school and included 38 articles written by 10 different authors. The majority of the articles were about the science, philosophy and education. Some writers of the journal such as Salih Zeki and Mehmed İzzet were well-known Ottoman scholars. The present article introduces the articles published in the *Darüşşafaka* journal and evaluates the opinions of their authors. The journal makes mathematics and natural sciences its central issue. The publishers, inspired by the developments in science in the West, were fully aware of the importance of science education in the modernisation of the country and they were highly influenced by the various philosophies of the second half of the 19th century. The articles of Salih Zeki discloses his personal views in various issues such as education, civilisation, modernisation.

Key words: *Darüşşafaka* high school, Ottoman modernization, *Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye*, *Dârüşşafaka Mezûnîn Cemiyeti*, Salih Zeki, Mehmed İzzet.

***Dârüşşafaka* dergisinin bilim, düşünce ve eğitim hayatımıza katkıları**

Darüşşafaka, *Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye* tarafından yetim Müslüman çocukları okutmak için 1873 yılında İstanbul’da kurulmuş bir okuldur. Bu okulun mezunlar cemiyeti, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, *Darüşşafaka* adıyla aylık bir popüler bilim dergisi yayımlamaya başlamıştır. Dergi, 14 Haziran 1909 – 14 Mayıs 1910 tarihleri arasında İstanbul’da 12 sayı olarak yayınlanmıştır. Derginin amacı, okuyucuları matematik ve doğa bilimlerindeki yeni gelişmeler konusunda bilgilendirmektir. *Dârüşşafaka*’nın tarihiyle ilgili önemli bilgi ve belgeler de içeren dergide 10 farklı yazar tarafından kaleme alınmış toplam 38 makale yer almıştır. Makalelerin büyük çoğunluğu bilim, felsefe ve eğitim konusyla ilgilidir. Yazarları arasında Salih Zeki ve Mehmed İzzet gibi dönemin önemli akademisyenleri bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu makaleler incelenmiş, içerdikleri görüşler tespit edilmiştir. Derginin matematik ve doğa bilimlerini merkeze alan bir bilim anlayışı olduğu görülmektedir. Dergiyi çıkaranların XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra

bilimlerdeki gelişmelerden esinlenerek Batı dnyasında ortaya çıkan çeşitli felsefelerin etkisini taşıdıkları dikkat çekmektedir. Derginin yazarları, bilimin, Osmanlı modernleşmesinin vazgeçilmez bir parçası olduğunu vutgulamaktadırlar. Dergideki yedi makalesinden, Salih Zeki'nin değişik konular hakkındaki görüşlerini öğrenmek mümkündür.

Anahtar sözcükler: Dârüşsafaka okulu, Osmanlı modernleşmesi, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, Dârüşsafaka Mezûnîn Cemiyeti, Salih Zeki, Mehmed İzzet.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

- Adıvar, Abdülhak Adnan. *Bilim ve Din (İlim ve Din)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Asimov, Isaac. *Bilimler ve Buluşlar Tarihi*. Çeviren Elif Topçugil. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Dârüşşafaka* 1-12 (1325 – 1326): 3-575.
- Demir, Remzi. *Philisophia Ottomanica Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi*, Cilt 3. Ankara: Lotus Yayınevi, 2007.
- Duman, Hasan. *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*. İstanbul: IRCICA, 1986.
- Etker, Şeref. “Salih Zeki Bey - Üç Boyutlu Bir Biyografi İçin.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Salih Zeki Özel Sayısı* 7, 1 (2005): 137-154.
- Günergun, Feza. “Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebâhis-i İlmiye (1867-1869).” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8, 2 (2007): 1-42.
- Günergun, Feza. “Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Âmire Müdürlüğü’nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: Salih Zeki Özel Sayısı* 7, 1 (2005): 97-118.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi. *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, Cilt 1-2. Editör Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz ve Veysel Bulut. *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, Cilt 1-2. Editör Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları.” *Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1* içinde, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 297-322. İstanbul: IRCICA, 1999.
- Katip Çelebi. *Kitâb-ı Cihânnümâ* (Tıpkıbasım), Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Kocaman, Meltem. “Dârüşşafaka’da Fizik Eğitiminin Başlangıcı.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14, 2 (2013): 87-117.
- Mehmed Emin. *Durûs-i Cebr-i Âlâ, Cild-i Evvel*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1312.
- Mehmet İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami, *Darüşşafaka – Türkiye’de İlk Halk Mektebi*. Yayına hazırlayan Mehmet Kanar. İstanbul: Darüşşafakalılar Derneği, 2000.
- Namık Kemal. *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleleri 1*. Hazırlayan Nergis Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Namık Kemal. “Maarife Dair Bir Makale.” *Hadîka*, 11 Teşrinisânî 1288.
- Orpilyan, Serkiz ve Mehmed Tahir. *Mahzenü’l-Ulûm*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası 1308.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Yeni Türkiye, 1986.
- Özen, Mustafa Nihat. *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Poincaré, Henri. *İlim ve Faraziye*. Çeviren Salih Zeki. İstanbul: Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1927.

- Poincaré, Henri. *İlmin Kıymeti*. Çeviren Salih Zeki. İstanbul: Maarif-i Umumiye Nezareti, 1914.
- Poincaré, Henri. *İlim ve Usûl*. Çeviren Salih Zeki. İstanbul: Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1928.
- Rızâ Tevfik. *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, Cilt 2. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1330.
- Saraç, Celal. *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*. Hazırlayan Yeşim Işıl Ülman. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2001.
- Uçman, Abdullah. *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebî Makaleleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınevi, 2005.
- Yurtoğlu, Bilal. "Fenn Gazetesindeki Bilimsel Makaleler ve Salih Zeki'nin Dârülfünûn'daki Birinci Konferansı." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 17, 1 (2015): 50-55.
- Yurtoğlu, Bilal. *Katip Çelebi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.
- Elektronik kaynaklar / Electronic sources**
- "Tarihçe – Darüşşafaka Cemiyeti."
<http://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>
- Rosebrugh, D.W. "Comet 1910a again." *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada*. 78:1, 586 (1984): 49. <http://adsabs.harvard.edu/full/1984JRASC..78..49R>